

I. 244.

N° 244.

Wene maa
geografia.

Kirja pannud

M. J. Gisen.

Sind 45 kop.

Tartus.

Schnakenburg'i trükk ja kulu.

1883.

~~№ 348~~

Сестри Училишките Селфи

раамату кийитаяи

БАРС I

ОЦЕНКОВЕЗ СВЕДЕНИЯ

М. Ризен

~~№ 34087~~

1244

Õesti Kirjameeste Seltsi Toimetused.

№ 44.

Wene maa
geografia.

Kirja pannud

M. J. Eisen.

Lartus.

Schnakenburg'i trükk ja kulu.

1883.

Wentworth

Wentworth

Senfuri poolest lubatud. — Tallinnas, 10. Mail 1883.

Wentworth

1883
ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiiviraamatukogu.

54390

Wentworth

Wentworth

1883

Sissejuhatusesks.

Iga inimese kohus on oma isamaad tundma õppida. Iseäranis nõuab seda uuem aeg, kus iga Wene riigi alam isamaad peab teenima. Sellepärast on siis ka tarwis, et meie koolid wähem wõraste maade tundma õppimise eest hoolt kannawad, palju rohkem aga isamaad tundma õpetawad, kellega meil kõige rohkem tegemist on. Et siia maale niisugune õpetuse raamat puudus, olen ma eneselle julguse wõtnud puuduse wähendamiseks järeleisimat raamatut kirja panna. Teadusi, mis mull seks tarwis läks, olen ma pääle mõne muu raamatu iseäranis P. Beloha „Учебникъ географіи россійской имперіа“, „Краткая географія Россіи для народныхъ школь“ ja Kellneri „Lehrbuch der allgemeinen Geographie“ seest korjanud.

Mine siis raamat ja kogu eneselle sõpru Gesti rahwa seas!

A. J. Eisen.

Juuli kuul 1879.

Stiefmutterlebe

Die kleine Lebe an eine Hande tunne geben. Die
Hande geben sehr unen der die ige Beun tige elam Hande
hande technim. Gedachte an die in tarte et wie ledit
wider vortate maot: tunde guntite est doll tannowp
notin tolan' age Hande tunde guntite, kellea null löge
toblen kettit. an. Et die maot kuffigune opene tannat
yundis oien ma cufelle fulgure wötune punde wöfepuntite
kuffigune tannat. tije panna. Kettit die null kete tarte
kete oien ma päte wie: gunt tannat tannat. P. Kellea
V. gunt tannat pöciffidit tannat. Kettit tannat tannat
V. gunt tannat tannat. Kettit tannat tannat
Kettit tannat tannat. Kettit tannat tannat
Kettit tannat tannat. Kettit tannat tannat

Dr. J. G. G.

Jan 1810

Wene maa.

Wene maa all on enam kui pool Euroopa ja kolmandik Aasia maad; ta ulatab 32 $\frac{1}{2}$ ida laiusse sihist 208 ida laiusse sihini ja 38 $\frac{1}{2}$ põhja laiusse sihist 78 põhja laiusse sihini. Sell wiisil on ta umbes 393,000 ruutpenikoormat suur, kellest umbes 98,000 ruutpenikoormat Euroopa, 295,000 ruutpenikoormat Aasia maa pääle tulewad. Enne oli Wene maal Ameerikaški maid, aga need müüs ta 1867 Põhja-Ameerika Ühendatud Riikidelle ära ja wõitis nende eest Turkestaanis eneselle uusi asemelle.

I. Euroopa Wene maa.

Kõik idapoolne Euroopa on Wene maa all ja ta ulatab siin 45 põhja laiusse sihist 70 põhja laiusse sihini ja 35 ida laiusse sihist 80 ida laiusse sihini, nõnda et neil rahwastel, kes Uraali mägestiku ääres elawad, päike 3 tundi enne tõuseb kui neil, kes lääne pool Poola piiril elawad.

Piirid.

Põhja pool on Wene maal loodud piir, nimelt Jää meri järgmiste jagudega: 1) Kaari meri Waigatshi ja Noowaja Semljaa saarega; siit lähewad kolm kitsust lääne poolt suurde merde: Waigatshi mere kitsus kindla maa ja Waigatshi saare wahel, Kaari merekitsus Waigatshi ja Noowaja Semljaa wahel ja Maa-totshkin-Char Noowaja-Semljaa põhja ja lõunepoolse jau wahel.

— 2) Tshestaja lahe Kaanini poolsaarest ida pool ja Kalguujewi

saarest lõune pool. — 3) Balge meri Koola poolsaarest lõune pool, Kandalakstaja lahega. — Balge meri on laevasõidu tarwis vähä kõlblif, sest et ta Septembri kuu sees kinni külmetab ja jää alles Juuni kuu sees ära sulab. Pääle selle on liiwa joomed ja paks udu suureks tülikks ees.

Lääne pool on eemalt Taana ja Tornio jõgi ja Rootsi maa piiriks; siis Lääne ehk Balti meri Botnia, Soome ja Riia lahega. Botnia ja Soome lahes on Soome maa ääres väga palju väiksid, osalt paljaid, osalt metsasid saari, mis skääride nime kannawad. Ka Ahwena maa saarestiku ümber on niijugused kaljuringud. Botnia ja Soome lahe on talwel enamiste kinni külmetanud. Riia lahes on mitmed suuremad saared, nagu Kuhno, Saare maa, Muhu maa, Hiio maa ja Wormsi; Söela wäin lahutab Saare maa Hiio maast, Suur wäin suurest maast ja Wäike wäin Muhu maast ära. — Laevasõit on Lääne meres kaunis tähtjas, aga liiwa joomed ja kiwi rahnud teewad iseäranis kitsaste kohtade pääl seda õige raskeks. Mõõna ja tõusu ei ole Lääne meres mitte ja wesi on ka wähem soolane kui mujal meredes. — Polangis lõppeb Wene maa läänepoolne wee piir otsa; Preisi ja Austria maa wahel ei ole mingisugust looduslikku piiri; Numeenia maad lahutab (tüki maa pääl) Pruti jõgi Wene maast.

Lõune pool on Must meri Wene maa piiriks; ta on Lääne mere moodi vähä soolane ja ilma mõõnata ja tõusuta. Umbes keffkõhal põhjapoolse ranna ääres on Krimmi poolsaar, mis Perekoopi maakitsus maaga ühendab. Krimmist lääne pool on Surnu meri ja Odesa lahe, ida pool aga Laiss ja Asoowi meri. Asoowi merest läheb Kertschi ehk Kassa merekitsus Musta merde.

Ida pool Musta mere otsas läheb Wene maa piir Kaukasuse mägestikku mööda edasi, mis aga juba Aasia maa kõrwa loetakse.

Ida pool on Euroopa Wene maal Kaspia meri, Uraali jõgi ja Uraali mägestif piiriks.

Mägestifud.

1. Uraali mägestif ehk Suur Kiwine wöö on oma nime wist Tatari sõnast „uraal“ jaanud, mis wööd tähendab. Ta on kaunis lai maaselg, mis üksnes lõune pool mitme aruliseks läheb,

ja ulatab Kaari mere äärest Uraali jõe keskmise jooksuni. Mägestik on umbes 2000 wersta pikk ja Aasia pool küljes järsum kui Euroopa pool.

Mägestikku jaetakse kolme jaksu; need on põhjapoolne, keskmine ja lõunepoolne Uraal.

1) Põhjapoolne ehk paljas Uraal ulatab Kaari mere äärest kunni Petchoori hallikateni. Ta on siamaale veel väga vähä tuntud. Tema ääres on suured sood ja rabad, kuhu inimene ei pääse ja ta selja pääl jää- ja lumewäljad ja lõunepoolses jaus põlised metsad. Selle tühja ja palja mägestiku kõige kõrgemad harjad on pääle 5000 jalga kõrged ja igawese lumega kaetud. — Petchoori hallikate lähedal läheb Uraalist mäerind Kaanini nina poole; ta kannab Dimaani mägestiku nime ja ei ole kuskilgi pääle 1000 jala kõrged.

2) Keskmine ehk Werhotürje ehk Zekateriinburi Uraal on mineralide poolest väga rikas ja mõnes kohas mõlemilt poolt küljest kaunis laug. Kõige kõrgemad kohad on Kantshakõwski, Deeneskini, Katschkanari ja Pawdinski kaamenj, kõik umbes 5000 jalga kõrged. Lõunepoolse jausse, mis mineralide rikkuse poolest väga tähtjas, on Wenelased kõige esmalt elama asunud ja Soome sugu rahwast ifka enam eest ära tunginud. Esmalt leiti suuri rauakiwi lademed, kelle hulgas Aasia pool küljes mägestiku ääres wiis mäge peaaegu üsna magnedi rauakiwist on. Siin on Wenelased, kellel Peeter I. suured laaned kinkis, hirmus palju rikkust korjanud (Demiidow!). Pea leiti ka muid metallisi ja nüüd asutati esimesed wase ja hõbeda kaewandused. Praeguses aastasajas leiti ka kulda, mis läbi mäetöö uut joont sai; kiwiüte kaewanduste eest mõlemil pool Uraali mägestikku peetakse veel liig vähä hoolt. Väga rikas on mägestik kalliste kiwidegi poolest. Seesugune suur minerali warandus on harimisele kahelt poolt kasu saanud. Esiteks on tema pärast väga mitmed kaewandid (kanalid) kaewatud, sest leiu järele oli hädaste tarwis Uraali rauda, mis niisama hää kui Rootsi raud, kaewadega Lääne mere äärde wiia; teiseks on Uraalist mäetöö kaugelle Siberi maale kunni Nertschinski wälja lagunenud ja seega Euroopa teaduselle ja haridusele ka Hiina piiri äärde teed teinud. Nimetamise wäärt on veel, et juba wanal ajal üks haritud Soome sugu rahwas, keda Tshuud-

laseks nimetatakse, Uraali ja Altai mägestikus mäetööd olla teinud, mis mitmetest riismetest tõeks tahetakse tunnistada.

3) Lõunepoolne ehk metsane, ka Dorenburi ja Bashkiiri Uraal hakkab 55½ põhja laiuse sihist ja läheb Kaspia mere poole, kelle juurde ta ometi mitte ei ulata. Teda on kolm ahelikku, mis 4370 jala kõrguse Tremeeli juures ühest ära lähewad ja Uraali ja Bjeelaja jõe läbi lahutatakse. Paksud lehtpuu metsad, mis põhja pool rohkestes leida on, kaunad lõune pool ifka rohkem ära ja nende asemelle tulewad rohukad karjamaad, kus Bashkiirlased ja Kirgiislased karja söödawad.

Madalamad mäeseljad hoiawad mõlema külje pääl lõunepoolse Uraali poole; üks suurematest läheb ida pool Marali järwe poole, teine lääne pool Dhtshi-Sirti nime all Wolga jõe äärde.

2. **Tauria mägestik** on lõune pool Krimmi rannas ja umbes 150 wersta pikk. Kõige kõrgem koht on Tailsa mäeselj, mis mere pool kaunis järsk, põhja pool aga kord korralt laumaks läheb. Mäe 5000 jala kõrgune hari kannab Tshatõir Daagi (Telgi mäe) nime. Lõune pool on mägestikus palju lõhustikka ja orge, mis looduse poolest ütlemata kenad; siin kasvawad wiigi- ja õli-puud ja wiinamarjad. Metsa poolest on mägestik väga rikas; mitmes kohas leitakse ka rohelist marmori, Kertishi lahe ääres aga mudawulkanisi ja kiviõli hallikaid. Mägestiku põhjapoolne külj, kellel külmade põhjatuulte wasta warju ei ole, on wäha wiljakas.

Suur Wene madalik.

Uraali mägestiku ja Lääne mere, Kaukasuse mägestiku ja Põhja-Jää mere wahel on suur madal maa, mis ennemuiste wist merepõhi olnud, aga kord korralt ifka enam üles kerkinud ja wiimaks kuiwaks jäänud. See on suur Wene madalik, mis ka Sarmaatia ehk Sküüti madaliku nime kannab; ta puudub lääne pool Germaania ja keskhomniku pool suure Uraali rahwawarawa läbi Siberi-Duraani madalifuga kokku.

Ses suures madalikus, kelle keskmine kõrgus 400—500 jalga, ei ole kusil mägestikku leida, ometi aga mõned madalad kiltmaad ja paisusarnased üles kerkinud kohad.

1. **Põhjapoolne ehk Uraali-Balti maaselg.** — Ta puudub lääne pool Balti maaselja nime all Põhja-Saksa maaseljaga kokku ja läheb alama Weiffeli jooksu äärest, — rikas soode, väikeste järvede ja mäeharjade poolest, kellest mõni ligi 1000 jalga kõrge — kunni Waldai kõrgustikuni. Siin kiltmaal, mis ka Wolhõnski metsaks nimetatakse, on kõige tähtsamad mäed Balti-Uraali maaseljas, ilma et aga kusagil mägestiku nägu oleksivad; nad on mõlemist küljest laud ja metsaga kaetud mäekünkad, kellest **Popoowa Goraa** 1080 jalga kõrge on, ja ei tõuse iialgi orust kõrgemale kui 300 jalga. Selle kiltmaa ja ta eesastmete päält tuleb Wolga, Msta, Dүүna ja Dnjepri jõgi. — Siit läheb maaselg esmalt Dneega järve poole, pöörab aga järele, Wolga ja Dvinaa jõe wett ühest ära lahutades, Alauuni kungaste nime all ida pool wasta Uraali mägestikku, kellest rabad teda eemal hoiawad.

2. **Lõunepoolne ehk Uraali-Karpaati maaselg.** — Ta hakkab Saraatowi ja Sarepta wahelt Wolga jõe lääne poolt kalda päält ja on kaugemalle lääne poole edasi minnes tasane, laug ja paar sada jalga kõrge. Dnjeprist lääne pool puudub Uraali-Karpaati maaseljaga Wolhүүni kiltmaa (Uwratoinski mäed) kokku, mis mõnes kohas ligi 1000 jalga kõrge, ja kelle äärest Dnjepri-Buugi, Priipeti ja Weiffeli-Buugi jõgi tulewad. Lõune pool puudub see kiltmaa Karpaatidega, loe pool aga 2000 jala kõrguse Eõisa-Goraaga kokku, mis Poola maast läbi käib.

Nimetatud kahe maaselja läbi langeb suur Wene madalik kolme jalku.

3. **Wolga künkad.** — Nad lähewad Nishni-Nowgorodist Tjariitsõinini paremat Wolga kallast mööda edasi ja kauwad wiimaks, kord korralt ifka madalamaks minnes, Kaspia madaliku ära. Nende kõige tähtsamad kohad Sõirsanis ja Swalinskis on umbes 1000 jalga kõrge.

4. **Keskikünkad.** — Nad puuduwad lõunepoolse Waldai kiltmaaga kokku, lähewad Wolga ja Dnjepri jõe wett lahutades kunni Kurski juurde, pöörawad siis põhja poole, kust nad warsti ometi jälle ümber käanawad ja selle pääle Wolga kungastega ühte sulawad.

5. **Wjätka kiltmaa.** — Kamaa ja Wjätka jõgi jooksewad temast läbi ja ta on mõnes kohas umbes 600 jalga kõrge.

6. **Soome künkad.** — Nad on enamiste päratumad juured raudkivi kaljud, kelle wahel rohkesti järwi. Need kaljud näitawad ühenes idapoolses Soome maa jaus mäe aheliku moodi wälja ja kannawad Maaselja nime. Võune pool langeb see ahelik kahte aruße; üks neist läheb Nunuse kungaste nime all Dneega järwe äärde, teine Kainuu selja nime all edeli poole.

Soome maa seeftpoolne kõrgustik langeb mitmeße wähemasse aruße, mis mere äärde maaninade näul wälja lähewad ja ka mere põhjast skääride ja kaljusaarte näul wälja tulewad. Kaljud, mis Soome maad katawad, ei ole peaaegu millalgi, ehk nad küll wäga suured, pääle 1000 jala kõrged. Nende otsad on nürid ja nagu maha raiatud; seda arwatakse wee jookstust ja jääpankade käigust tulnud olewat, sest iseäranis Soome maast usutakse seda kindlaste, et ta ennemuiste merepõhi olnud ja aeg ajalt ülesse fertinud. Seda tunnistab ka see tähelepanemine tõeks, et Soome maa wiimase aastasaja sees weepinnast 2 jalga kõrgemalle on tõusnud. Suured kaljud on sammaltega ja okaspuudega kaetud, kelle juure warred sagedaste üsna paljalt maapinna pääl. Mitme kaljukünka sees on ka waske ja rauda. — Umbes niisamasugune nagu Soome kiltmaa on Koolagi poolsaare kiltmaa, mis esimesega kokku puudub.

Jõesed ja järwed.

Wene madalik on see suguste jõgede poolest kaunis rikas, kelle pääl laewad wõiwad käia. Suurem jagu neist on kaewanditega ühendatud, nõnda et nad kauplemise kohta wäga tähtsad on; raudteede ehitamiseni oliwad nad riigi ainukesed kaubateed. Aga looduse poolest on laewasõidul mitmesugused takistused ees: osalt paneb neid jää, nagu Tää mere ääres, 8—9 kuuts kinni, osalt on nende sees kofsed, osalt püüab jälle liiw nende suud sulguda.

A. Tää mere jõed.

Põhjapoolne maa on kaunis ühetasane, mispärast, ehk küll Tää meri ligidal, suurem jagu wihma ja lund suurte jõde

ja rabade sisse jääb ja mitte weena Jää merde ei jookse. Sellepärast ei ole suures põhjopoolies madalikus mitte palju jõgesid. Kõige tähtsamad on: Kaara, Petshoora, Meesen, Dwinaa, Dneega, Koola ja Taana. Neist on üksnes Dwinaal ja Petshooral kaunis tähtjas jõekond; kauplemise poolest on aga üksnes esimene nimetamise väärt ja osa t ka Dneega.

1. **Dwinaa** tuleb Suhoona ja Wõitshëgda jõe ühendusest; esimene tuleb lääne poolt Kubënski järwest; Weliiki-Ustjuugi juures jookseb ta sisse Suug; teine aga rabadest Uraali mägestiku ja Alauuni künngaste wahelt. All pool Archàngelski jookseb Dwinaa Walge meresse neljas arus, kellest ometi üksnes Bereesowski suuremate laewade sõidu tarwis kõlblik. Endisel ajal oli Dwinaa Wene maale väga tähtjas, sest ta oli ainukene koht, kust laewadega Wene maa juurde wõis pääseda. Kui aga weel muud mereäärjed maad Wene maa omaks saiwad, kadus Dwinaa tähtsus mitmesuguste takistuste pärast, mis ta laewasõidule teeb.

2. Teistest jõgedest käiwad laewad üksnes Dneega jõe pääl ja weawad siit puid.

3. **Petshoora** on tähtjas oma rohke weekogu ja pikkuse poolest (enam kui 1000 wersta), aga ta jookseb nagu Meesen läbi soode ja rabade ja seesuguste tühjade paikade, kus inimesi ei ela ja sellepärast ei ole temast kauba-ajamisele mingisugust abi.

B. Lääne mere jõed.

1. **Tornio.** Ta on oma aruga Muonioga Wene maa ja Rootsi maa wahel rajaks ja jookseb Tornio lahesse.

2. **Kiime jõgi.** Ta tuleb Päijänne järwest ja woolab Soome lahesse, aga koskede pärast ei wõi ta pääl laewad sõita.

3. **Neewa.** Ta on „Euroopa Lorentso jõgi“ ja saab, nagu see; oma wee mitmest järwest, mis üks teisest astmete wiisi kõrgemal. Ta jookseb Laadoga järwest wälja, mis kõige juurem järw Euroopas (329 □ penif. suur, 176 wersta pikk, 105 wersta lai), aga rinklude, joomede ja kõrgete laenete pärast laewasõidu tarwis väga kardetaw. Ida poolt jookseb Laadoga järwe Swir Dneega järwest; wiimane on 177 □ penif. juur, 210 wersta pikk ja 80 wersta lai. Lõune poolt jookseb

Wolhow Ilmeni järwest Laadoga järwe. Ilmeni järwe jookseb jälle Waldai kõrgustiku päält põhja poolt Msta ja lõune poolt Loomat. Soome maalt woolab Wuokse jõgi Laadoga järwe; Wuokse jõgi tuleb Saima järwest, aga Simatra tõkke pärast, kelle laius 2950 jalga ja kelle wesi 63 jala kõrguselt maha kukkub, ei wõi laewad ta pääl sõita. Saima järwest käib kaewand Soome lahesse.

Schlüsselburi juures tuleb Neewa, kes üffi kõik seda wett ära peab wiima, mis ülemal nimetatud jõed ja järwed Laadoga järwe annawad, Laadoga järwest wälja ja woolab Peeterburi juures neljas arus Soome lahesse. Ta on paljalt 70 wersta pikk ja enamiste pool wersta lai, aga suur ja sügaw küll, et kõige suuremad laewad ta pääl käia wõiwad.

4. **Narowa.** Ta tuleb Peipsi järwest ja woolab Soome lahesse. Peipsi järw on 63 □ wersta suur ja ta sisse woolab lääne pool Wirtsjärwest Emajõgi ja lõune poolt Belikaja.

5. **Düüna.** Ta tuleb Waldai kõngaste päält, on enam kui 1000 wersta pikk ja woolab Düünamünde kindluse juures Riia lahesse.

6. **Niimen.** Ta tuleb Uraali-Balti maaselja päält Minski lähedalt soo seest, on rikas wee poolest ja läheb maaselja äärt mööda kunni Grodnoni; siit pöörab ta põhja poole ja tungib maaseljast läbi, mis läbi väga ilusad orud sünniwad. Kowno juures algawad suured kosjed; warsti jõuab aga Niimen maaseljast wälja, kus Wiilia, kelle kaldal Wilna, ta sisse jookseb, ja pöörab siis jälle lääne poole. Lääne mere lähedal läheb ta mitmesse arusse. Preisi maal kannab ta Meemeli nime.

7. **Weißel.** Ta tuleb Karpaati mägestikust, kääneb esmalt ida poole, pöörab siis aga põhja poole ja tungib Balti maaseljast läbi. Paremt poolt jookseb ta sisse San ja Buug; wiimase sisse woolab Noowo-Georgiewski lähedal Naarew; pahemalt poolt aga Piliitsa ja Braahe. Mere ääres läheb Weißel kahte arusse, kellest üks Noogati, teine Dantsigi Weißeli nime kannab. Üksnes keskmisel jooksul on Weißel Wene maa päralt.

D. Musta mere jõed.

1. **Dnjeſtr.** Ta tuleb Galiitsiaſt Karpaati metsamägeſtikult, tungib keſkmisel jooksul Uraali-Karpaati maafeljast läbi ja woolab Akermäni lähedal meresse.

2. **Dnjepr.** Ta tuleb Maauini kõrgustiku päält Wolga ja Düüna hallikate lähedalt Smolenski kubermangust ja on enam kui 1500 werſta pikk. Oma suuruse poolest on ta Wolga ja Doonau järele kolmas jõgi Euroopas. Kõige tähtſamad arud woolawad ta ſisse ülemal jooksul. Neist on kõige suuremad pahemal pool: Desnaa, kelle ſisse Seim jookseb, Pſel ja Worſklaa; paremal pool aga Beresina ja Priipet, mis suurteſt jõoſteſt Pinski ja Minski lähedal wäga palju wett toowad. Dnjepri jooksu wõib kolme jaku jautada: ülemine ulatab hallikast Kiijewini, keſkmine Kiijewist Aleksandrowskini ja alamine Aleksandrowskist mere äärde. Ülemal jooksul woolab Dnjepr hakatuseſ ühetasajest maast läbi ja pöörab all pool Orſha linna lõune poole. Keſkmine jooks, kus Dnjepr Uraali-Karpaati maafeljast läbi tungib, ei ole laewasõidu tarwis ſugugi kõlblik. Kremenshügist hakkawad suured üſfikud kiwid ja ſekaterinoslaawist päris-koſed ja tõkſed. All pool Aleksandrowski lõppewad kõik takistuseſ ära ja Dnjepr jookseb jälle wabalt edasi. Ülema ja alama jooksu pääl käiwad laewad ja weawad kaupa.

3. Dnjepri ſuu lähedal woolab ka Buug merde. See jõgi tuleb Wolhüüni kiltmaa päält ja murrab maafeljast läbi; Nikolaajewist ſaadid wõiwad laewad ta pääl sõita.

4. **Don.** Ta tuleb Tuula kubermangust wäikeſest Iwaanowi järweſt Dtaa ülemiſe jooksu lähedalt ja on enam kui 1000 werſta pikk. Uſoowi meresse woolades jautab ta ennast mitmeſse aruſſe, kelleſt aga kolme pääl laewad wõiwad käia. Paremalt poolt jookſewad Donni jõkke järgmised arud: Sosnaa ja Donets, pahemalt poolt aga Woroonesh, Hopeer, Medwjeeditſa, Sloowja ja Maanõitſh. Laewad wõiwad ka juba ülemal jooksul käia, aga ſui teewad mitmed madalad, liiwaseſ kohad neile ometi takistust. Maafeljast läbi tungides ei ole Don Wolga jõest kaugemal kui 60 werſta. Sellepärast on juba ammuſest ajast mõlemaid jõgeſid ühendada katſutud. Aga et kaewandi kaewamine korda ei ole läinud, on uuemal ajal Wolga äärest Tsarii-

tsõinist Donni äärde Katschalõwski raudtee ehitatud, mida mööda kaupa ühest jõest teise wõib wia. Tähelepanemise wäärt on weel, et Maandõtshi idapoolne ots Kaspia mere poole jookseb, aga üksnes kewade ja sügise suure weega sinna pääseb.

5. **Kubaan.** Ta tuleb Kaukasuse mägestikust Elburõse äärest ja jookseb ühe aruga Musta merde, teise aruga aga Usoowi merde. Nende arude wahel on Taamani poolsaar.

E. Kaspia mere jõed.

1. **Kuraa.** Ta tuleb Asia-Türgi maalt ja jookseb umbes 800 wersta Wene maast läbi, aga ei kõlba laewaõidu tarwis. Paremalt poolt jookseb ta sisse Araks, pahemalt poolt Arawga.

2. **Teerek.** Ta tuleb Kasbeki mäe äärest ja on esmalt wäga kareda jooksjuga. Merde woolades läheb ta mitmesse arusse.

3. **Kumaa.** Ta tuleb Kaukasuse eesmägede päält ja saab üksnes kewade ja sui suure weega merde. Sui panewad need rahwad, kes ta ääres elawad, ta jooksu kinni ja lasewad teda oma heinamaade ja karjamaade pääle woolada.

4. **Wolga.** Ta tuleb Dweeri kubermangust Dstõshkowi maakonnast Wolga küla lähedalt, kus ta hallikad Waldai kiltmaa pääl on. Kui ta säält jõdest, mis wist endised rohuga kinni kaswanud järwed, wälja woolab, on ta muidu wäike jõeke, aga pea jookseb ta mitmest järwest läbi ja kui ta ennast Selishardõwka jõega, mis Seeligeri järwest tuleb, ühendab, on ta juba nii suur, et ta pääl laewad wõiwad käia.

Wolgal on kaunis laialdane jõekond; tema sisse jookseb umbes 200 aru, kellest 50 pääl laewad wõiwad sõita; mõned neist on niisama suured kui Lääne-Euroopa suured jõed ja wäga mitme aruga. Pahemalt poolt jooksewad Wolga jõkke: 1) Dwertšaa; 2) Molooga; 3) Sheksnaa, mis Walgest järwest (Bjeeloje oosero) tuleb; 4) Kostromaa; 5) Unšhaa; 6) Wetluuga; 7) Kamaa, kuhu paremalt poolt Wjätka, pahemalt aga Tshuſoo-waja ja Bjeelaja woolawad; 8) Samaara; — pahemalt poolt aga: 9) Wasuuja; 10) Kotordsl; 11) Dkaa, kuhu pahemalt poolt Moskwa ja Kljasma, paremalt Moskhaa ja Tšna woolawad; 12) Suraa; 13) Swiaaga ja 14) Sarpa.

Wolga pikkus hallikatest Kaspia mereni on umbes 3400 wersta, kus üksnes 100 esimest wersta jõge laewaõidu tarwis

kõlblikud ei ole; pääle selle wõiwad ta arudes laewad 8,480 wersta pääle káia, nõnda et Wolga jõekonna laewasõidu tee enam kui 12,000 wersta pikk on. Ta jookseb 9 kubermangust (Tweeri, Jaroslaawi, Kostromaa, Nišni-Nowgorodi, Kasaani, Simbirski, Samaara, Saraatowi ja Astraháni) läbi; tema kallaste pääl on 38 linna ja enam kui 1000 küla. Jõekond káib 20 kubermangu sisse ja wõtab 28,000 □ penik. maad enese alla. Pääle selle puudub ta oma kaewanditega Walge ja Jää mere jõekondadega kokku ja sell wiisil ühendab Wolga wága palju suure riigi jagusid üheteisega.

Ülemal jooksul on Wolga kunni Tweeri linnani õige kitsas ja wee poolest kehwa, nõnda et üksnes need sõiduriistad ta pääl edasi wõiwad saada, mis madalaste wee sees káiwad. Tweeri ja Nišbinski wahel läheb ta laiemaks ja sügavamaks, aga siin on palju joomi, mis laewade káimist wáikese weega niisama jälle raskesti teewad.

Wolga keskmine jookk on wee poolest palju rikkam ja ka laewasõidu tarwis kõlblikum; siin ei ole enam kardetawaid joomi. Kui Dkaa ja Kamaa jõgi Wolga sisse on jooksnud, läheb weefogu nii suureks, et mitmes kohas jõgi 15 sülba sügaw ja Saraatowi juures ligi neli wersta lai on. Ses jaus, kui ka esimeses, on Wolgal mõnda kõwerust, nagu nimelt Samaara lähedal. Keskmisel jooksul on Wolga parem poolne kallas igal pool mägine ja mõnes kohas ligi 100 sülba kõrged, pahem poolne aga madal, laialdane lagedik, mis kewade, kui west umbes 7 sülba kõrgemalle tõuseb kui muudu, 30 wersta kaugusel ja weel rohkem wee all on.

Allamal jooksul jõuab Wolga Sarpa arust saadik peaaegu ühetasase madaliku sisse ja jautab ennast mitmesse arusse; mõned neist ühendawad endid warsti jälle pää-aruga, teised jooksewad üksikult kunni meresse. Kõige tähtsam wiimastest on Ahtuuba, mis pää-arust Sarpa lähedal eemase läheb.

Need Wolga arud sünnitawad umbes 200 jaart, kessel wága wiljakas maa. Kõige tähtsam alumistest pahemapooliste arudest on Busán, mis mitme teisega suurde lahese woolab, kelle nimi Sinine meri; paremal pool aga Bahtemir, mis kõige sügavam aru; seda mõõda sõidawad enamiste laewad kunni esimese antru kohani mere pääl, mis Astrahánist

umbes 90 wersta laugel. Alumised saared on enamiste pilliroogu täis. Wolga jõe suu on kõigi arudega kokku umbes 200 wersta lai, kust kewade suure wee ajal waewalt mõni liiwa tüngas wälja paistab. Smelik on, et jõe suus pääjooks aasta aastalt ifka rohkem lääne poole tungib, pahem külge aga liiwaga kinni läheb.

5. **Uraal.** Ta tuleb Uraali mägestikust, jookseb esmalt lähe abeliku wahel lõune poole ja pöörab siis lääne poole. Parema poolt jookseb ta sisse Sakmaara, pahemalt poolt Silek. Dorenburist ja Uraalskist mööda jõudes kääneb ta uueste järsku lõune poole, woolab läbi madalate soola lagedikkude ja jookseb siis soo kohtadest merde.

6. Suurtes lagedikkudes Kuma ja Uraali jõe wahel on palju wäiksid jõgesid, mis ometi Kaspia meresse ei ulata, waid soolaste järwede sisse ära kaowad. Pääle selle on veel palju soola-järwi, kuhu kusagilt wett sisse ei jookse; nendest on Ettoni järw, Esariitsõinist kirde pool, mis aastas ümber 25 miljoni puuda soola annab, kõige tähtsam.

Kunstlikud weteühendused.

Wene maal on väga rohkesti kaewandid, mis jõgesid, talle pääl laewadega peaaegu kinni hallikateni wõib sõita, ühe teisega ühendawad.

A. Ühendused Lääne ja Kaspia mere wahel.

1. **Wõishni-Wolotshõki kaewandikond.** — Eht sell küll sagedaste sui weest puudus, on ta ometi kõige kaidawam weete Lääne ja Kaspia mere wahel. Kaup, mis seda mööda edasi weetakse, wiiakse esmalt Wolgast Dwertsa sisse ja siit Wõishni-Wolotshõki kaewandit mööda Wsta jõkke. Alumisest Wstaast lähewad laewad, et mitte kardetawa Umeni järwe pääle minna, Siwersi ja Wishera kaewandit mööda Wolhowi ja siit Laadoga järwe. Aga ka sinna ei ole tarwis minna, sest lõune pool Laadoga järwe otsas wiib Peeter Suure ja Keiser Aleksandri II. kaewand laewad Wolhowist otsekohe Neewa jõkke.

2. **Tihwinka kaewandikond.** — Ta ühendab üht Molooga aru Sjasfi aru Tihwinkaga. Sjas jookseb Laadoga järwe, aga ta suust läheb Sjasfi kaewand ka Wolhowi jõkke.

3. Mariia kaewandikond. — Mariia kaewand ühendab Wõitegrat, mis Dneega järwe jookseb, Kowshaaga, mis Walge järwe jookseb, kusti Sheksnaa Wolga jõkke woolab. Et mõlema nimetatud järwe ääres ka kaewandid on, siis on selle tähtsa weeteede kohad järgmised: Wolga, Sheksnaa, Walge järwe kaewand, Kowshaa, Mariia kaewand, Wõitegra, Dneega kaewand, Swir, Swirri kaewand (Swirri jõe ühenduseks Sjassi kaewandiga), Sjassi kaewand, Laadoga (Peeter Suure ja keisri Aleksander II.) kaewand ja Neewa.

B. Ühendused Lääne mere ja Musta mere wahel.

1. Bereesina kaewand. — Ta ühendab Bereesinat Düüna jõe aru Ullaga ja seega Düünat Dnjepriga.

2. Dginski kaewand. — Ta ühendab Priipeti aru Saksõldat Niimeni aru Sharaaga ja selle järele seda ennast Dnjepriga.

3. Kuninga kaewand. — Ta ühendab Priipeti aru Pinaat Weikseli-Buungi aru Mubaawetsiga ja nõnda Dnjepri Weikseliga.

D. Ühendused Walge ja Kaspia mere wahel.

Würtemberi Aleksandri ehk Kubinski kaewand. — Ta ühendab Porosowitsat, mis Kubinski järwe woolab, kusti jälle Suhoona wälja jookseb, Sheksnaaga, mis Walgest järwest tuleb ja Wolga jõkke jookseb. — See kaewand ühendab Mariia kaewandi läbi Walget merd ka Lääne merega.

Kliima.

Wene maal peab tema suuruse pärast, kudas mõista, wäga mitmesugune kliima olema. Seda wahet ei ole mitte üksnes lõune poolt põhja poole minnes näha, waid ka lääne poolt ida poole minnes; ühe ja sellesama laiuse sibi all on kuiwad ja selged ilmad ühes kohas wäga aruldased, teisel aga niisked ja wihmased kaunis tundmata. Üleüldse peab Wene maa kliimat terwiselle kasulikaks ja hääks kiitma; wäha on neid kohte, mis iseäranis kahjulikud on. Nende hulka arwatakse: 1) Sää mere äärsid maid, kus õh kälw ja märg ja haigusi sigitab, mis sforbutiks kutjutakse. 2) Leedo ja Poola sood Niimeni ja Weikseli jõe ääres, mis nõnda nimetatud „Weikseli patssi“

tõbe sünnitavad. 3) Musta ja Ufoowi mere äärsid maid, mis täis pilliroogu, ja jügawaid Kaukasuse orgusid, mis palawikka ünnitavad. 4) Madalikka Wolga, Donni ja Kumaa jõe uus ja soosid lõunepoolistes lagedikkudes. 5) Barabiini agedikku Siberi maal ja mõnda märga põhjapoolset lagedikku, kus sui kange palawa ajal lojuste seas Siberi kakk mäsjab, mis, kui inimesed ette waatamata, ka nende külge hakkab. — Üleüldse ei ole neil kahjulikkudel kohtadel suuremat tähendust, sest neist wõib osalt kuivakstegemise, osalt ettewaatamise ja mõne muu wiisi läbi lahti saada. Ka tundraid ei wõi kahjulikuks arwata, sest nendes on inimesi, kes wäga wanaks elawad.

Suurem jagu Euroopa Wene maad on paraja maawöö sees ja üksnes wäha maad põhja pool põhja nabajoone külma maawöö sees. Et suurem-osa Wene maad meredest eemal, siis on tema kliima waljum kui Lääne-Euroopas. Lääne mere ääres on aastane wihmapäewade hulk umbes 150, Kaspia mere ääres aga mitte suurem kui 70. Selljalmal möödul kaswab ka wahe suise ja talwise sooja ja kõige suurema sooja ja kõige kangema külma wahel. Läänepoolistes maades, mis enam merede lähedal, ei ole kui liig palaw ega talwe liig külm; keskhoonikupoolistes maades aga, kus enam kuiwad maatuuled puhuwad, on selle wasta sui kange palaw ja talwe wäga külm.

Kliima poolest jaetakse Wene maad nelja jaku: külma, parajaks, soojaks ja palawaks maaks.

1) Külm maa ulatab Jää mere äärest Balti-Uraali maaseljani ja Soome laheni. Suurem jagu aasta aega on külm ja kewade ja sügise lähed talwega kauniste ühte. Läänepoolsed jaud on Lääne mere pärast juba soojemad, idapoolsed aga, kus põhjatuuled puhuwad, öieti külmad.

2) Paras maa ulatab Soome lahest ja Balti-Uraali maaseljast Uraali-Karpaati maaseljani. Kasta ajad on siin enam ühetasased ja sui ega talwe wahe ei ole liig suur. Ka sees jaus on lääne pool, kus rohke weekogu lähedal, kliima kaunis paras, aga mida kaugemalle ida poole lähed, seda külmem ja waljum.

3) Soe maa ulatab Uraali-Karpaati maaseljast Musta mereni, Dauria ja Kaukasuse mägestikuni ja Kaspia mereni. Kliima on siin kuiv, aga sui kaunis palaw ja talwe õige

külm, mis iseäranis Kaspia mere ääres näha. Kaspia ega Must meri ei wõi kumbgil kliimal suuremat abiks olla: ehk nad küll kaunis suured, ei jõua nende aur ometi mitte Kesk-Aasia kuiwi tuulesid küllalt niisutada.

4) Palaw maa hakkab lõunepoolsest Krimmist ja Taga-Kaukaasiast pääle. Krimmis on kliima niiskem; Taga-Kaukaasias muudab ta ennast aga kohtade ja maapinna järele. Siin on enamiste aasta läbi soe; külm selle wasta wäga aruldane.

3gas praegu nimetatud maajaus on ifka üht ja sedasama näha, see on: mida kaugemalle kellegi laiuse sihi all ida poole lähed, seda külmemaks lähed; mida kaugemalle aga lääne poole, seda soojemaks.

Külm ja wali kliima, mis idapoolistes maades näha, tuleb Jää mere ja Siberi külmadest tuultest, mis kõige kirdepoolse Wene maa soojust wähendawad. Keskhoimikupoolistes maades, mis Kaspia mere lähedal, puhub kuiw maatuul Kesk-Aasiast; sellepärast on Kaspia mere ääristes maades sui kange palaw ja talwe külm.

Kliima wahet ühesuguse laiuse sihi all lääne ja ida pool wõib kõige parem ühesuguse soojuse kriipsudest ära tunda, mis kõiki neid kohte ühendawad, kell aastane soojus ühesugune on. Need kriipsud ei lähe Wene maal lääne poolt ida poole mitte laiuse sihtisid mööda, waid hoiawad endid lõune poole ja tungiwad laiuse sihtidest suuremates ehk vähemates winklites läbi. Niisugune lõune poole hoidmine näitab, et need kohad, kellel aastane ühetasane keskmine soojus, lääne pool palju kaugemal põhja pool, ida pool aga kaunis kaugel lõune pool on ehk et soojus ühe sihi pääl ida poole minnes ifka wäheneb.*)

*) Järgmistel kohtadel on ühetasane aastane soojus:

- + 6° Arhàngelsk, Ust-Sõisõlsk ja Nishni-Tagilsk.
- + 1° Dneega, Ustjung-Weliiti, Wjatta ja Werhne-Uralsk.
- + 2° Peetrosawõdsk, Woologda, Kasan ja Dorenburg.
- + 3° Wiiburi, Peeterburg, Uglitsh, Wlabiimir ja Uralsk.
- + 4° Tallinn, Tartu, Smolensk, Drél, Worooneh ja Kamõshin.
- + 5° Riia, Bobruisk, Doomel, Putiwl ja Tšariitshin.
- + 6° Sumalki, Grodno, Riijew, Poltaawa ja Noowo-Tšerkask.
- + 7° Raadom, Ljublin, Mariupol ja Stawropol.
- + 8° Sootin, Herson, Perekoop ja Zetaterinodaar.
- + 9° Atermán, Zalta ja Shemahaa.
- + 11° Nebut-Kalee, Kutaiis ja Lenforan.

Aastase ühetasase soojuste kriipsud ei anna ometi weel mitte selget aru kliima wahest. Sagedaste tuleb ette, et kohtadel, kessel ühetasane aastane soojus, wäga suur wahel aasta aegade omanduse ja keskmise soojuste poolest. Suuremalt jault tuleb taimede kaswamine ja signemine aasta aegadest. Nii palaw kui ka sui olgu, ei wõi nende kohtade pääl, kus külm talwe, mitmed wiljapuud signeda, aga palaw sui teeb ometi wõimalikuks, et sääl mitmed üheaastased taimed kaswawad, mis nendes maades, kus paras sui ja talwe, mitte kaswada ei wõi. Selgemat aru saab selle pärast keskmisest suigest soojast ja keskmisest talisest külmaft.

Euroopa Wene maal wõib keskmisest talisest külmaft*) näha, et see weel rohkem ida pool lõune poole hoiab kui aastane ühetasane soojus. Idapoolistes jagudes, mis ühesugune laiuse sibi all, on talwed wäga palju külmemad kui lääne pool. Turus, mis Soome lahe ääres 61 põhja laiuse sibi all ja Astrahanis Kaspia mere ääres 47 põhja laiuse sibi all, on taline keskmine külm ühesuurune, nimelt — 4 graadi. Turus wältab külm kawa aega, Astrahanis wäga wäha, aga on ometi palju kangem, ehk küll wiimane linn 14 graadi lõune pool. Keskmise suise sooja wahel ei ole kaugelgi nõnda suur**). Suise sooja summa on ida pool koguni suurem kui lääne pool. Sellepärast kaswawad ka mitmed üheaastased taimed, mis suurt sooja nõuawad, nagu arbusid, keskhoimikupoolel Wene maal palju parem kui Lääne-Euroopas sellesama laiuse sibi all.

*) Järgmistel kohtadel on ühetasane keskmine taline külmus:

- 12° Kaanini nina, Ust-Sõisõlsk, Perm ja Slatoust.
- 10° Arhängelsk ja Dorenburg.
- 6° Peeterburg, Kaluga ja Woroonef.
- 4° Riia, Hartow ja Kooowo-Tšherkask.
- 2° Suwalki, Sbitoomir ja Herjon.

**) Järgmistel kohtadel on ühetasane keskmine suine soojus:

- + 13° Peeterburg, Woologda ja Perm.
- + 14° Pärnu, Pihkwa, Wladimir ja Kasan.
- + 15° Kowno, Mohilën, Tambow ja Uralsk.
- + 16° Warshaw, Riijew ja Tšariitšün.
- + 17° Ljublin, Seltaterinoslawl, Kooowo-Tšherkask ja Astrahan.
- + 18° Atermän, Jalta, Kutais ja Tiflis.

Taimede ja loomade elu.

Taimedest võib väga hästi ka maa kliimat ära tunda. Mitmel neist on, maapoolitaja poolt põhja naba poole minnes, omad rajad, ja üle nende rajade ei või nemad enam kasvada. Selle järele võib taimede rajade järel maad kliima poolest mitmesse jalku jagada ja taimed ise võivad selle poolest aru anda, misjugune kliima on. Nõnda jaetakse siis ka Euroopa Wene maad taimede järele 8 jalku, selle rajad aga laiuse sihtidega sugugi kokku ei lähe, vaid umbes sedasama wiisi ifka enam keshomuniku poole hoitawad, nagu aastane ühetajane soe.

1) Tää wöö. Siia arwatakse Noowaja=Semljaa saar, kuhu sui, kus päike kolm kuud aega looja ei lähe, Arhangelsti kubermangust kalu ja elajaid püüdma minnakse. Üksnes merehobused, ülged, jääkarud, põhja=rebased, kalad ja tõug maa=hiirid, kellest põhja=rebased endid toidawad, elawad siin aasta läbi.

2) Põdra sambla ja soode wöö. Ta on kirde pool Arhangelsti kubermangus ja suuremalt jault nõnda nimetatud tundratega kaetud; need on laialdased, soosed rabad, kus paks sammalte kord pääl kasvab, aga suurem jagu aastat külmetanud. Kus pind umbes jala maad ära sulab, sõidetakse ka sui nende pääl saanidega ehk regedega, sest alusjää kannab väga hästi pääl. Rahwa (Samojeedlaste) ainukesed loomad on põdrad ja koerad, ja nende töö kala, ülgede, kasukanaha elajate, luikede ja metshanede püüdmine; wiimasid tuleb sui ajal otjata rohkeste siia pesitama.

3) Metsade hakatuse wöö. Ta on lõune pool Koola poolsaarel ja Petchoori jõekonnas. Okaspuud, iseäranis walged männad ja lartsipuud on selle wöö põhjapoolses jaus üfkitud; wäikesed ja kängus, lähewad aga kord korralt ifka enam puu moodi ja wiimaks koguni suureks metsaks. Lõunepoolses jaus leitakse esimesi põllutöö ja karjakaswatamise jälgi; üleüldse on aga ometi metsaloomade, iseäranis orawate püüdmine rahwa (Sürjäänlaste ja Soomlaste) päätöö.

4) Põlluharimise hakatuse ja odra wöö. Ta ulatab lõune poolt kunni 63 põhja laiuse sihini ja on täis okaspuu laant ja kase metsa. Tõgede ääres on ilusad karjamaad ja heinamaad. Wili, mis siin külwatakse, on enamiste odrad,

aga ka need ei taha lühiteise sui öökülmade pärast sineda. Suurem jagu rahvast toidab ennast karja kasvatamisest, metsloomade ja kala püüdmisest ja muust.

5) Alalise põlluharimise ehk rukki ja lina, ühel hooil suure käsitöö ja kauplemise töö. Ta ulatab lõune pool kunni 51 põhja laiuse sikhini, seega umbes Saraatowini ja Tsherniigowini ja ta sekka arwatakse lõunepoolset jagu Soome maad ja Vääne mere äärsid maid. Priipeti jõekonnas on sood ja rabad; väga wiljakas maa on aga Dkaast ja Wolgast lõune pool, mispärast siis ka põlluharimine ses jaus rahwa päätoo. Wähem wiljakad on maad Dkaast ja Wolgast põhja pool ja sellepärast tehtakse siin põllutöö kõrwas ka mitmesugust käsitööd, mitte üksnes linnas wabrikutes, waid ka maal külades. — Puuwilja kasvatamine ei taha ses wöös weel hästi sineda, aga väga ilusad on lehtpuu metsad, kelle hulgas palju pärna metsa. — Metselajaid elab siin kahte sugu, mis mujal mitte leida ei ole, nimelt metshärjad Pinski põlistes laantes Priipeti jõekonnas ja hirwed mõnes Leedo ja Vääne mere ääriste maade metsades.

6) Nisu, tubaka ja puuwilja töö. Dema all on lõunepoolne maasalg ja ta ulatab ida pool sellest weel kauge malle Kaspia mere ääristesse lagedikkudesse, mis umbes 75 jalg madalamas kui Maade wähe meri ja endisel ajal ka ise wist mere põhi olnud. Üleüldse on ses wöös väga wiljakas maa ja ta on riigi wiljaait. Musta mulla maa, mis mõnes kohas kaljust põhja 15 jala kõrguselt katab ja sõnikut ei tarwita, ulatab Pruti jõest kirde pool kunni Wolga jõeni ja eesnimetatud töö sisse. Musta mulla maal on järgmised kubermangud: Besaraabia (osalt), Podoolia, Wolhüüni (osalt), Riijew, Tsherniigow, Harkow, Kursk, Dräl, Woroonesh (osalt), Tambow, Pensa, Simbirsk, Samaara (osalt) ja Saraatow (osalt). — Kõige rohkem kaswatawad põllumehed nisu, kanepit ja karja. — Mõlemil pool Donni jõe ääres on nii suured heinamaad, et teist otja sugugi ei näe.

7) Maisi ja wiinapuu töö. Ta ulatab lõune pool kunni Kaukasuse mägestikuni ja Krimmi saareni. — Kui lumi kewade sulanud ja lagedikud alles märjad, hakkawad sääl mitmet sugu rohud kaswama ja lilled õitfema, aga mitte segamine,

waid iga lille selts ise koha pääl, kelle wabel jälle suured rohu wäljad. Sui aga, kui päike kuumalt taewast maha paistab ja wihma ei saja, eht küll sagedaste müristab, läheb kõik stepp pruuniks ja mustaks ja maapind pakatab lõhki. Sügise läheb stepp uueste rohelisteks ja Septembri kuu sees on kõik jälle niisama ilus nagu kewade. Aga Oktoobri kuu sees tulewad kanged udud, kummi wiimaks talwe kätte jõuab. See on pikk ja wali ja kardetan oma lumetuiskude poolest, mis lagedikkude karjadelle sagedaste suurt kahju teewad. Lumetuisu ajal ei mõtle ka hunt, kes muidu kõige suurem lagedikkude loomade waenlane, saagi pääle, waid katsub karjadega wõidu tuisu eest pääseda. Metsast on wäga suur puudus; pilliroogu, mis orgudes õige paksult kasvab, tarwitatakse põletamiseks. — Põlluharimist leitakse üksnes lagedikkudes kohati; ruffid ja nisud, melonid ja arbusid signewad musta mulla maal wäga hästi, aga wiljale teewad ometi sagedaste pikaldased põuad ja rohutirtsude karjad palju kahju. — Mais ja wiinamarjad signewad iseäranis lõune pool rohkesti, aga nende kaswatamine ei ole õige laiale lagunenud. — Hobusid ja lambaid peetakse wäga rohkesti.

8) Õlipuu wõõ. Siia arwatakse lõunepoolset Krimmi ja üht jagu Daga-Kaukaasia maad. Kaugemal põhja pool ei kaswa õlipuu enam. Pääle selle kasvawad siin ka muud lõunemaa taimed ja wiljad, nagu mandlid, abrikosid, shafran, puuwillapuu ja riis.

Umbes kolmandik jagu Wene maad on metsade all, aga ka need ei kaswa igal pool; lõune pool, nagu Astrahani, Heršoni, Zekaterinoslaawi, Donni Kassaate maal, Tauria, Besaraabia, osalt ka Tšerniigowi, Poltaawa, Harkowi, Kurski, Tamboowi, Worooneshi, Saraatowi ja Samaara kubermangus on wäga suur metsa puudus; põhja pool selle wasta on metsa küllalt.

Põlluharimine on Wene maal rahwa päätoõ. Eht küll osalt põhjapoolne wali kliima, osalt jälle kohalik olesk põlluharimisele suurt takistust teeb, saab rahwas ometi rohkem wilja kui tarwitab. Wilja tõugude arw, mis külwatakse, on ometi kaunis wäike, sest külma pärast ei wõi kõik tõud signeda. Kõige rohkem külwatakse odre, kaeru, ruffid ja nisu, lõune pool aga ka maissi. Wiljatõugude kõrwas tehakse ka kartuhwolid

enamiste igal pool maha. Vinu ja kanepit haritakse kõige rohkem selle maadiki pääl, mis Riia lahe äärest ida ja keskhommiku poole sügavamasse maa sisse läheb. Lõune pool kantakse tubaka ja suhkrunairete kasvatamise eest hoolt.

Karjakaasvatamine on suuremas jaus Wene maal väga rohke ja põhjapoolistes kubermangudes põllutöö abiks, lõunepoolistes kubermangudes väga mitmes kohas ainukeseks elu ülendamiseks. — Hooste poolest on Wene maa rikkam kui keegi muu Euroopa riik; väga palju on neid Dorenburi, Permi, Wjätka, Tamboowi, Kurski ja Worooneshi kubermangus ja lõunepoolistes lagedikkudes. — Lambaid peetakse enamiste igas kubermangus; peene willaga lambaid on kõige rohkem Lõune-Wene maal, „musta mulla“ kubermangudes, Poola maal ja Lääne mere ääristes maades. — Kitsesid kasvatatakse kõige rohkem lõune pool jahwiani tegemise pärast. — Sigu peetakse Keski-Wene maal, lõune pool ja Lääne mere ääristes maades. — Eht küll mesilaste pidamine Wenelaste, Basshiirlaste ja Kirgiislaste juures kaunis rohke, wõiks ta ometi veel palju suurem olla ja ta eest peaks rohkem hoolt kantama; kõige enam peetakse mesilasi Poltaawa, Kurski ja Dorenburi kubermangus ja Poola maal. — Põhja pool kantakse ka põtrade ja lõune pool, niimielt Astrahani kubermangus kamelite kasvatamise eest hoolt. — Kalapüüdmisest toidawad endid ka kaunis hulk rahwast; kõige rohkem Kaspia mere, Wolga ja Uraali jõe ääres.

Maatöö, wabrikud ja kauplemine.

Wene maa on õige rikas kiwiriigi sünnituste poolest. Wäga tähtsad on Uraali mäekaewandused, kust mitte üksnes kulda, platinat, rauda ja wäste ei saa, waid ka kallid kiwa. Pääle selle leitakse veel rauda Soome maal, Nishni-Nowgorodi, Kaluuga ja Unnuse kubermangus ja mitmes kohas mujal. Wäste saab natuke ka Soome maalt, kus põhjapoolses jaus uuemal ajal kuldagi leitud. Lina saadakse Poola maalt. Kiwifüsi on rohkesti Poola maal ja Donni ja Donetsi jõe ääristes maades, aga ka Nowgorodi, Tweeri, Moskwa, Tuula, Rjasaani j. n. e. kubermangus. Kiwipoola annab Astrahani

ja Dorenburi kubermang; merefoola lagediku järwed, nimelt Eltoni järw, pääle selle weel Tauria kubermangu ja Donni Kasjakate maa järwed. Soolasid hallikaid leitakse mõnes põhjapoolses kubermangus.

Wene maa wabrikud ja nende tegewus on kaswamas ja kudus uuemal ajal Peeterburi ja Moskwa wäljanäitused seda üles tunnistanud, on wabrikute töö osalt wäga häa. Mitte üksnes need kaubad, mis ammu juba kiidu wäärt oliwad, nagu nahad, laewa köied, purjud, küünlad, seep j. n. e. ei ole paremaks läinud, waid ka linase riide, kalewi, fiidi, paberi, portselani j. n. e. wabrikud walmistawad niisugust kaupa, mis läänepoolse Euroopa wabrikute kaubale palju järele ei anna. Wene maa oma kohta on wäga tähtsad suured parkimise ja nahawabrikud, kalewi ja willase riide wabrikud, puuwilla ja linaste lõngade kudumise kohad, mis nii hääd tööd teewad, et nende riidet Hollandi kuulsa riide kõrwa võib panna, pääle selle metallikauba wabrikud, wiinaköögid, seebi ja küünla wabrikud, naire-suhtru wabrikud j. n. e. Wabrikute kõrwas tehakse wäga mitmes paigas maal rohkeste käsitööd. Alga sellegi pärast on Wene maa oma wabrikute tööde poolest teistest Euroopa riikidest taga ja wäga palju kaupa peab wäljamaalt sisse toodama.

Wene maa kauplemine Euroopa riikidega ja Põhja-Ameerika Ühendatud Riikidega on suurel määdul kaswamas. Wäe aasta sees (1869—1873) wiidi umbes 366 miljoni rubla eest kaupa wälja ja toodi 328 miljoni rubla eest kaupa sisse. Suurem jagu sisse toodud kaupa (üle 52%) oli wabrikute töö jauts, nagu puuwill ja puuwillased lõngad, willad, kiwisööd, toored metallid, masinad, wärwid j. n. e. Selle järele tuliwad elu tarwiduse kaubad (üle 27%), nagu tee, kohwi, suhkur, sool, õli j. n. e. ja wiimaks walmis tehtud kaup (umbes 21%), nagu riie ja mitmesugused riistad. — Wälja wiidi Wene maalt kõige rohkem wilja (üle 40%), siis linu ja linaseemnid (23%), selle pääle puid, willu, raswa ja kanepit (igakuht 4—5%) ja wiimaks loome, nahka, kasukakaupa, harjasid j. n. e.

Kõige rohkem kaupleb Wene maa Inglise maaga, kuhu umbes pool osa kaupa saadetakse ja kust umbes kolmas osa kaupa sisse tuuakse. Pääle Inglise maa on kauplemine Preisi maaga wäga tähtjas. Preisi maalt sisse toodud kauba hind on

Koguni Inglise maalt sisse toodud kauba hinnast suurem, mis iseäranis raudteedest Preisi ja Wene maa wahel tuleb.

Kauplemise kohtade poolest on Lääne mere äärsed maad kõige tähtsamad; siit wiiakse kõige rohkem kaupa wälja ja siia tuuakse ka kõige rohkem kaupa sisse. Selle järele tulewad raja äärsed maad ja kõige wiimaks Musta ja Walge mere äärsed maad. (Wälja wiiakse: Lääne mere ääristest maadest 40% , Musta mere ääristest maadest $25\frac{3}{4}\%$, üle maa piiri $31\frac{1}{4}\%$ ja Walge mere ääristest maadest 3% . Sisse tuuakse: Lääne mere ääristesse maadesse $56\frac{3}{5}\%$, Musta mere ääristesse maadesse 12% , üle maa piiride 31% ja Walge mere ääristesse maadesse $\frac{2}{5}\%$ üleüldisest kauba hinnast.)

Ka Aasia maadega kaupleb Wene maa kaunis rohkest. Wälja wiiakse umbes niisama palju kui sisse tuuakse. Sinna wiiakse mitmesugu riidet, wilja, nahka j. n. e.; säält tuuakse teed, puuwillu, siidi, tubakat, loomi j. n. e.

Kauplemisel oma maaga on suureks kahjuks hääde teede puudus, ehk küll Wene maal hulk kaewandisi on ja uuemal ajal ka rohkest raudteesid ehitatakse. Selle juurde tuleb weel, et suure riigi kohta liig wäha kaubalinnasid on, nõnda et müüjad ja ostjad sagedaste palju maad peawad ära käima, enne kui linna jõuawad. — Enamiste igas linnas kaubeldakse enam ehk vähem maa rahwaga, kes oma kaupa linnas müümas käiwad ja linnast enestelle uut asemelle ostawad. Üksnes suuremates linnades on magasinid, kus suure pidi kaupa müüakse. Niiisugused linnad on päälinnad, sadama linnad ja Kasan, Kiijew, Harkow, Warshaw ja Dekaterinburg. Seeftpidise kauplemise poolest on kõige tähtsam Moskwa, kus wäga mitmesuguse kauba magasinid ja kust kubermangude kaupmehed oma kaupa käiwad toomas.

Pääle niiisuguste linnade, kus alati kaubeldakse, on weel seesugusid, kus mõnel ajal palju kaupa kokku kogutakse ja siis laata peetakse. Üle maailma on selle poolest Nishni-Nowgorod kuulus, kus iga aasta enam kui 150 miljoni rubla eest kaupa ära müüakse. Teine kuulus laada koht on Permi kubermangus Irbiitis, kus Euroopa kaupa Siberi kauba wasta ümber wahetatakse. Tähtjad laadad on pääle selle ka weel Harkowis, Poltaawas, Kurskis ja Kroolewetsis Tsherniigowi kubermangus.

Rahwas.

Euroopa Wene maal elab 98,000 □ penik. pääl 75 miljoni inimest, nõnda et läbistiffu umbes 750 inimest ruutpenikoorma pääle tuleb. Rahwas ei. ela igas kohas ühepaksuselt; keskmisses jäus on kõige rohkem, mujal aga vähem. (Warshawi kubermangus elab 3600 inimest r.penik. pääl, Moskwa kubermangus 2900, Podooolia, Kiijewi, Poltaawa, Kurski ja Tuula kubermangus 2500—2000 inim. r.penik. pääl). Kõige vähem rahwast elab ruutpenikoorma pääl Astrahani (148), Woologda (137), Anuuse (120) ja Arhangelski (20) kubermangus.)

Sugu järele elawad Euroopa Wene maal järgmised rahwad:

I. **Slaawlased.** Neid on umbes 62 miljoni ehk $\frac{4}{5}$ kõigest Wene maa rahwast. Neid jaetakse jälle mitmesse jaku:

1) **Wenelased**, kelle arw umbes 56 miljoni suur ja kes kõik Greeka-katoliku usku. Neid on jälle kolm jagu: Suur-Wenelased (42 milj.) Väike-Wenelased (11 milj.) ja Walge-Wenelased (3 milj.). Suur-Wenelased elawad Peipsi järwest Donni jõe suuni, kõige paksemalt aga Wolga ja Donni jõekonnas. Väike-Wenelased elawad Väike-Wene maal ja Sekaterinoslaawi, Herioni, Worooneshi, Kurski, Grodno, Wolhüüni ja Podooolia kubermangus ja Kubaani jõekonnas. Wiies wiimases kubermangus elawad nad osalt ja kannawad kolmes wiimases kubermangus Rusnjaaklaste nime. Walge-Wenelased elawad Mohilewi ja Minski, ka aga Witëbski, Grodno ja Wilna kubermangus. — Kasjakad on muist Suur, muist Väike-Wenelased. Esmimesed on Donni, Uraali ja Dorenburi, wiimased Musta mere ja Ujowwi Kasjakad. Neil on iseäralikud seadused ja walitsused ja nende kõige armsam töö on karjakaswatamine ja kalapüüdmine.

2) **Poolakad**; nende arw on üle wiie miljoni ja nad on Rooma-katoliku usku. Nad elawad Weikseli jõekonnas ja Kownost lõune pool kummi Podoooliani.

3) **Bulgaarlased**, umbes 100,000, Besaraabias ja

4) **Serblased**, ka umbes 100,000, Herioni kubermangus. Nad on niisama nagu Bulgaarlased Greeka usku.

II. **Leedo rahwas.** Nad on Slaawlaste sugulased ja nende arw umbes 2 milj. suur. Siia arwatakse:

1) Päriss=Leedo rahwas ehk Schmuudlased. Neid on umbes miljon ja nad elawad Kowno, Wilna ja Grodno kubermangus, aga ka Kuura maal ja Suwätki kubermangus Poola maal. Nad on enamiste katoliiklased.

2) Lätlased. Neid on umbes miljon ja nad elawad Kuura ja Liwi maal, aga ka Witebski ja Kowno kubermangus. Nad on enamiste Luteruse usku.

III. Soomlased. Neid on umbes 4 miljoni ja nad on endid harimise läbi väga muutnud. Enne arwatakse neid Uraali mägestiku ääres olewat elanud, kust nad aga aega mööda põhja poole edasi rändanud. Neid on kaks feltsi: Lääne-Soomlased ja Ida-Soomlased.

A. Lääne-Soomlased; need on:

1) Päriss-Soomlased, Soome maal ja ka Peeterburi, Nowgorodi, Iweeri ja Nunuse kubermangus. Nekt elab 1,750,000 Soome maal, 300,000 mujal.

2) Laplased põhja pool Soome maal ja Koola poolsaarel. Nad on Luteruse usku ja elawad kalapüüdmisest ja põtrade kasvatamisest. Neid on 20,000.

3) Gestlased Gesti ja Liwi maal. Nad on enamiste Luteruse usku ja nende arw on umbes miljon.

4) Eiwilased. Neid on Kuura maal waewalt paar tuhat hinge.

B. Ida-Soomlased. Need on:

1) Sürjäänlased Arhängelski, Woologda ja Permi kubermangus. Neid on umbes 50,000.

2) Permlased ja Botjäälased Permi ja Wjätka kubermangus. Neid on 180,000.

3) Woguullased Petschoora jõe ääres. Neid on weel 1000 hinge järel.

4) Tsheremisslased Kasaani, Wjätka ja Nishni-Nowgorodi kubermangus. Neid on umbes 140,000.

Üleüldse on Lääne Soomlased hariduse poolest nüüd juba palju kõrgema järje pääl kui Ida-Soomlased; nad on enamiste Luteruse usku ja nende päätöö on põlluharimine. Ida-Soomlased on enamiste küll Greeka usku, aga väga ebauklikud ja pagana wiiside kinnipidajad. Ida-Soomlased oliwad enne palju rohkem haritud kui nüüd; nad asutasiwad kestmise aja esimesel

poolel wägewa riigi, mis Tää mereni ulatas ja kauplesiwad rohkestega Normanlastega. Kamaa jõe ääres wõib praegu veel ühe nende suure kaubalinna waremud näha.

IV. Germaanolased. Need on:

1) Sakslased, kõige rohkem Pääne mere ääriste maade linnades, aga ka Saraatowi, Samaara, Tauria ja Fekaterinos-laawi kubermangu külades. Üleüldse on neid 850,000, kellest 200,000 Pääne mere ääristes maades elawad. Nad on enamiste Euteruse usku.

2) Rootslased, kõige rohkem Soome maad linnades, aga ka Ingeri ja Gesti maal. Neid on umbes 250,000 ja nad on Euteruse usku.

V. Samojeedlased. Nad elawad Arhangel'ski kubermangus. Nende arw on 70,000.

VI. Türgi-Tartari sugu rahwad. Nad on Muhamedi usku ja nende arw kannab $1\frac{1}{2}$ miljoni. Nad on:

1) Päriss-Tatarlased. Nad elawad Uraali ja Wolga jõe ääres ja Permiist lõune pool kunni Kaukasuseni, pääle selle Krimmis ja Nagai stepis. Nad hariwad põldu ja kaswatawad karja. Nende arw on $1\frac{1}{4}$ miljoni.

2) Bashkiirlased. Nad elawad Dorenburi, Ufaa ja Permi kubermangus, hulguwad sui hooste ja lammastega ümber ja tulewad talweks küladesse tagasi. Neid on 400,000.

3) Kirgiislased. Nad elawad Turaanist põhja pool ja Astrahani kubermangus ja neid on 80,000.

4) Tshuwasslased ja Mordwiinlased*) Simbirski, Pensa, Saraatowi, Nishni-Nowgorodi, Ufaa ja Kasaani kubermangus. Neid on umbes 800,000.

VII. Kalmüklased. Nad elawad Maanõitsi, Kumaa ja Donni jõe wahel ja on Mongoli sugu. Nende arw on 100,000.

VIII. Walahlased. Nad on Romaani sugu ja Greeka usku. Neid elab kõige rohkem Besaraabias ja nende arw on 500,000.

IX. Suudid. Kõige rohkem elab neid Poola maal, aga ka neis kubermangudes, mis Besaraabia ja Kiitewi ja Gesti

*) Nuemad uurijad, nagu prof. Ahlquist, Donner j. n. e. ei arwa neid mitte enam Soome, waid Tartari rahwa hulka.

kubermangu wahel. Neid on umbes 3 miljoni ja nende pää-
töö on kauplemine.

X. **Muistlased.** Kõige rohkem elab neid Besaraabia ja
Tauria kubermangus. Neid on umbes 30,000 ja nad on
enamiste paganad.

XI. Pääle nende nimetatud rahwaste elab Wene maal veel
Greeklasi, Armeenlasi, Prantslasi, Staallasi j. n. e.;
ifeäranis lõunepoolistes kaubalinnades.

Usu järele on Wene maal:

Greeka usulisi	56.000,000	inimest
Armeenia usulisi	300,000	"
Rooma katoliiklasi	7.500,000	"
Euteruse usulisi	5.000,000	"
Muhameetlasi	2.500,000	"
Suutisid	3.000,000	"
Paganaid	200,000	"

Ajalugu.

Wene maa ajalugu algab 862 aastaga p. K., kus Slaaw-
lased Nowgorodi ümberkaudu ja Soomlased*) Warääglaste seast
suurwürsti Kuuriki enestelle walitsejaks walisiwad. Suure
osawusega ja tarkusega heitsiwad Kuurik ja tema järeltulijad palju
Slaawlaste ja Soomlaste suguarusid oma wõimuse alla, aga
et selleaegse wiisi järele iga walitseja oma maa poegade wahel
ära jagas, ei wõinud Wene maa mitte suureks riigiks kaswada.
Seesugune maa jautamine tegi ka seda, et kui Mongoollased
13 aastasajas Euroopasse tungisiwad, wäikesed würstiriigid neile
üksikult mitte wasta ei jõudnud panna ja sell wiisil sattusiwad
siis Wenelased Mongoollaste wõimuse alla, kellele nad nüüd
maksu maksma pidiwad hakkama. Kord korralt püüdsiwad mitmed
Moskwa würstid maid ifka enam ja enam oma walitsuse alla
wõtta ja nii wähä kui wõimalik Mongoollaste sõna kuulda.
Alles Joann III. läks korda Mongoollaste iket maha rõhuda ja
Wasxilil III. kõiki vähemate würstide maid oma wõimuse alla

*) Waata: Kunile, „Die Berufung der Kosjen durch die Finnen und Slaven.“

wõtta. Joann IV. walitsuse ajal wõideti Kasaani ja Astrahani riik ja Siberi maa ära, Aleksei walitsuse ajal Wäike Wene maa. Alles Peeter I. ajal sai Wene maa suurema tähenduse. Peeter kandis õpetuse ja harimise eest igapidi muret, wõttis Lääne mere äärsed maad oma walitsuse alla ja ajutas Peeterburi linna. Peetrist saadik kannawad Wene riigi walitsejad keisri nime. Keiserinna Katariina ajal langes Walge Wene maa, Leedo maa, Kuura maa ja Lõune Wene maa Wene walitsuse alla. Alekxander I. wõttis Soome maa, Poola maa ja suurema jaa Kaukaasia maad ära ja tegi Eesti rahwa pärisorjuselle otsa. Meie praegune walitseja ja keisri Alekxander II. ajal langes Amuuri jõekond, Turkestaani maa ja tükk Türgi maad Wene riigi omaks. Alekxander II. lõpetas kõige Wene maa rahwa orjapõlwe ja tegi üleüldise wäcteenistuse seadust.

Walitsus ja riigi jaud.

Wene maad walitseb isewalitseja keiser. Kõige kõrgemad kohtud on: walitseja senat, püha sinod (Wene-Greeka kiriku kõige ülem waimulik kohus), riigi nõuukogu ja riigi ministeerium.

Euroopa Wene maal on 67 kubermangu ja üks maakond. Pääle selle jaetakse Wene maa ka weel mitmesse suuremasse jakku. Need on: 1) Ingeri maa, 2) Lääne mere äärsed maad, 3) Soome maa, 4) Lääne Wene maa, 5) Poola maa, 6) Suur Wene maa, 7) Ida Wene maa, 8) Wäike Wene maa ja 9) Lõune Wene maa.

Astias on Wene maa päralt:

1) Kaukaasia maa, 2) Siberi maa ja 3) Kesk-Aasia maa.

I. Ingeri maa.

976 □ wenikoormat, 1,325,000 inimesega.

Ingeri maa ehk Peeterburi kubermang ulatab põhja pool Laadoga järwe ja Soome lahe äärde, lääne pool Narowa jõe ja Peipsi järwe äärde. Kui ka maapind suuremalt jault liiwane ehk sauene, ja wäga palju rabaid ja soosid on, kannab ta ometi, kui teda haritakse, kaunis hästi wilja. Rahwas on

Wenelased, Soomlased, Gestlased, Sakslased ja Rootslased. Maad jaotatakse 8 maakonda: Peeterburg, Schlüsselburg, Radow (Draanienbaum), Tamburg, Luuga, Dudowa (Gdow) Narwa ja Sofia.

Linnad: Peeterburg (Ст. Петербургъ), Wene riigi päälinn, mis Peeter I. Mai kuu sees 1703 Neewa jõe äärde asutas, on üks kõige suurematest, tähtsamatest ja ilusamatest linnadest Euroopas. Maapind on Peeterburis madal, kliima niiske ja termiselle kahjulik. Et meri ligidal, võib juhtuda, et kui tanged lääne tuuled Soome lahe wett kaldalle kibutawad ja Neewa jõge täidawad, Neewa üle kallaste tungib ja linna wee alla paneb, nagu aastal 1824, mill linnal uputus käes oli. Uulitsad on laiad ja sirged. Kõige tähtsamad ehitused on: keiserlik talwe-palee, kellega Eremitaashe maja kokku puudub, kus mõnesuguste kunstasjade kogu sees; Aleksander Newski klooster, Admiraliteet, marmori palee, endine Mihailowi palee j. n. e. Kõige tähtsamad kirikud on: Iisaki kirik, wälja poolt raudkiwist, seest poolt marmorist; Kasaani kirik, Aleksandri I. ajal ehitatud; püha Peetri ja Pauli kirik keiserlikkude haudadega, j. n. e. Tähelepanemise wäärt on weel Nikolai I. ratsakuju, Aleksandri I. auusammas talwe-palee ees, Peetri I. ratsakuju, j. n. e. Üle Neewa jõe käib Nikolai sild, mis raudkiwist tehtud; tähtjas ka Aleksandri sild. — Peeterburg on esimene merekauplemise ja teine wabriku linn Wene riigis; tall on suurkool ehk uniwersiteet, teaduste ja kunstide akadeemia, suur tähetorn ligidal olewas Pulkowos, ja palju tähtsaid kõrgemaid koolisid. Nimetamise wäärt on ka awalik raamatukogu, kuhu igamees sisse lastakse ja kus ilma hinnata raamatuid lugeda antakse. Teine pool Neewa kaldal on Dhta alew ja suur püssirohu wabrik. Neewa jõe ääres on Peeter-Pauli kindlus, mis Peeterburi waenlaste wasta kaitseb; jään sees hoitakse juuri kurjategijaid. Linna rahwa arv on umbes 950,000 hinge suur.

Peeterburi lähedal on mitu keiserlikku lossi, kelle ümber aeg ajalt wäiksed linnad on sündinud; neid lossisid ühendawad raudteed päälinnaga. **Tsarstojе Seloo** (Царское Село), 15,000 inim., väga tore da lossiga ja puieestikuga. **Pawlowsk** (Павловскъ), 3000 inim. **Gatshina** (Гатчина), 10,000 inim., kena

lõssiga, suure aiaga ja waestelaste kasvatamise majaga. **Peeterhof** (Петрофъ), 8000 inim., Soome lahe ääres kena mäe künka otsas; lõssis on ilusad maalid ja kujud, aidades toredad pureskawad kaewud. **Draanienbaum** (Ораниенбаумъ), 4000 inim., lääne pool Peeterhofist. Umbes 30 wersta Peeterburist lõune pool on **Krasnoje Seloo** (Красное Село), kus Peeterburi sõjawägi iga sui laagris on.

Kroonlinn (Кронштадтъ), 48,000 inim., on kõwa kindlus Kotlini jaare pääl, Peeter Iest aastal 1704 asutatud. Ta on kõige tähtsam Wene maa sõjasadam ja Lääne mere sõjalaewade seisukoht; tall on suured laewaebitamise paigad, rauawalamise mojad, sõjariistade walmistamise kohad j. n. e. Saare ümber ringi on weecalused rahnud. Waenu ajal wõib mere põhja ka weel õige rohkeste torpeedosid panna, nõnda et waenlased kudagi wiisi Kroonlinna kallale ei pääse. — **Wolhowi** jõe ääres on maakonna linn **Uus Laadoga** (Новая Ладога), 12 wersta Wanast Laadogast eemal, kus esimese Wene würsti Kuuriku päälinn oli. — **Schlüsselburg** (Шлиссельбургъ), 8000 inim. wana kindlusega Laadoga järwe ääres Neewa kaldal. — **Narwa** (Нарва), 7000 inim., seisab mõlemil pool Naroowa jõe Ingeri ja Cesti piiri pääl. Ingeri poolt linna nimetatakse ka Zwangorodiks. Naroowa tõlke ääres on mitu suurt wabrikut, kellest kõige tähtsam Kräänholmi wabrik, mis Cesti pinnal seisab. Narwa linna juures sai Karl XII. Wenelaste pääle aastal 1700 wõidu; 1704 wõttis Peeter I. ta tormiga Rootslaste käest ära. Maakonna linnad **Samburg** (Амбургъ), **Dudowa** (Дудовъ), ja **Luuga** (Луга) ei ole suuremat tähtsust.

II. Lääne mere äärsed maad.

1717 penikoormat enam kui 2 milj. inim.

Lääne mere ääristeks maadeks nimetatakse Cesti, Liwi ja Kuura maad, kellel kirde pool Peipsi järw ja Naroowa jõgi, põhja ja lääne pool Lääne meri ja ta jaud piiriks. Lõune ja keskhoimiku pool ei ole loodud piiriseid; nad puuduwad siin Preisi maaga (6 wersta) ja Kowno, Wilna (6¹/₄ wersta), Witebski ja Pihkwa kubermanguga kokku.

Ehk küll Lääne mere äärsed maad üleüldise madalad, leitakse ka ometi kõrgemaid kohte. Umbes $\frac{1}{3}$ jagu maad on 100—200 jalga kõrge, nagu edeli poolne Eesti maa ja Pärnu maakond, Liivi maa ranna äärsed maad, suurem jagu Kuura maad ja Peipsi ja Wirtsjärwe äärsed maad. Madalikust läheb maa kord korralt 200—400 jalga kõrgeks ja see kõrgus on peaaegu terwel Eesti maal, keskel Liivi maal ja Kuura poolsaare keskel. Eesti maal on wähä kohte, mis kõrgemad kui 400 jalga. Kõige tähtsamad neist on Emo mägi, 544 jalga, Kellawere mägi, 514 jalga ja Ebawere mägi, 480 jalga kõrge. Kuura maa kõige kõrgem mägi on Krewu-kalus, 585 jalga kõrge. Palju kõrgem kui Eesti ja Kuura maal on maapind Liivi maal. Siin leiame Gaije-kalnsi, mis 968 jalga, Haanja Muna-mäe, mis 997 jalga ja Dtepää Muna-mäe, mis 770 jalga kõrge. Selle järele on siis Lääne mere ääriste maade kõige tähtsam ja kõrgem koht Liivi maa keskhommiku ja lõunepoolses jaus, kus ta nagu suur wall on ja kus ta Uraali-Balti maa-seljaga kokku puudub.

Eesti maa kõige tähtsamad jõed on:

a) Narowa tuleb Peipsi järwest, jookseb Soome lahesse ja on umbes 65 wersta pikk. Poolteist wersta Narwast jõge mööda ülesse minna, langeb jõgi umbes 20 jala kõrguselt üle kiwide ja kaljude alla. Siin on kuulus Kräänholmi wabrik, kus umbes 4000 inimest tööd teewad. b) Sägalajõgi langeb 23 jala kõrguselt alla meresse. d) Piritajõgi jookseb Tallinna lahesse. e) Keilajõgi, kelle kaldal mere ligidal uhke Soa mõis, langeb mere ääres 18 jala kõrguselt alla. g) Rajari jõgi jookseb Matsalu lahesse.

Liivi maal:

a) Pärnu jõgi tuleb Paide ligidalt ja kannab esmalt Paide, siis Wändra, Tori ja kõige wiimaks Pärnu jõe nime. b) Salatjõgi tuleb Asti ehk Burtneki järwest ja jookseb Riia lahesse. d) Oma-jõgi tuleb Dtepää kiriku lähedalt Püha järwest, on hakatuses wäike oja, ühendab ennast aga pea teiste ojadega ja jookseb nüüd madalamaid kohte üles otsides ikka laugemalle, kunni ta wiimaks Wirtsjärwe jõuab. Siin maale kannab ta Wäikse Oma-jõe nime. Wirtsjärwe põhjapoolsest otsast jookseb Oma-jõgi wälja ja hakkab kohe hommiku

poole woolama, kummi ta Tartust mööda Peipsi järwe jõuab. Seda teed on tall 95 wersta. Peipsi järwe pool on ta kaldad väga madalad, nõnda et suur wesi neist sagedaste üle jookseb. Tartust alla poole minna on Oma-jõgi juba nõnda sügaw, et aurulawad ta pääl wõiwad sõita. e) Koiva ehk Liwi maa Na jõgi tuleb Na kõrgustiku päält 700 jala kõrguselt, on väga kõwer ja keeruline ja jookseb Wolmarist ja Wõnnust mööda. Tall on enamiste kõrged kaldad, mis Wõnnu ligidal iseäranis kenad, nõnda et jäälsid kohte „Liwi maa Schweitsiks“ nimetatakse. g) Düüna ehk Wäina jõgi tuleb Waldai mägede päält Wolga jõe hallikate ligidalt, woolab esmalt edeli poole, pöörab siis aga kähku põhja poole. Siin on tall enamiste igal pool kõrged kaldad, nõndasama ka alamal Friedrihi ja Jakobilinna wahel, kus tall ühel pool Liwi, teisel pool Kuura kõrgustikud on. Siis aga jõuab ta madala maa sisse ja jookseb 12 wersta all pool Riia linna, kus ta 1500 sammulai, Düünamünde ligidal Riia lahesse. Ehk Düüna küll 1000 wersta pikk, ei jookse ometi muid suuri jõgesid ta sisse; kõige tähtsam on Gewst, mis paremal küljel all pool Jakobilinna ta sisse woolab; kaugemal all pool jookseb seitsamast küljest weel Dogeri jõgi tema sisse. Kõsed, kiwid, keerutused ja muud takistawad küll laewasõitu väga rohkesti, aga ometi tuuakse palju puud ja wilja Düünat mööda Riiga.

Kuura maal:

a) Kuura Na jõgi. Kui Meemeli ja Muusi jõgi endid Bauske linna ligidal ühendawad ja ühe jõe kallaste wahel edasi jooksewad, nimetatakse neid Kuura Na jõeks. Miitawist mööda woolades jookseb ta Riia lahesse. b) Windawi jõgi tuleb Balti maaselja päält ja jookseb Windawi linna juures meresse. Et ta koskeseid täis on, wõiwad üksnes ta suus laewad käia.

Järwi on Lääne mere ääristes maades väga rohkesti: Liwi maal üksi on juba pääle 1000, Kuura maal pääle 300 ja Cesti maal 228. Kõige tähtsamad nendest on

Cesti maal:

Ülemiste järw Tallinna juures, mis Cesti ennemuistse jutu järele Linda filmawee pisaratest sündinud. Ta annab

Tallinnale weerennide ja torude läbi wett ja on umbes 5 wersta pikk ja 2—3 wersta lai.

Eiwi maal:

a) Peipsi järw, 63 □ penik. suur; tall on madalad kaldad ja ta sees on wäga rohkeste kalu. Lääne poolt jookseb Oma-jögi, lõune poolt Belikaja tema sisse. Lõunepoolne järwe ots hüütakse Pihkwa järweks. Narowa jõge mööda jookseb wesi Peipsi järwest Soome lahesse. Järw ise on pääle Eiwi maa weel Pihkwa ja Eesti kubermangu päralt. b) Wirte järw, kellest Omajögi läbi jookseb. d) Willandi järw. Üks oja jookseb temast ida poole Tännafilmajöffe, mis Wirtsjärwe woolab, ja teine lääne poole Kõpu jõffe, mis Wärsu jõe aru. e) Asti ehk Burtneki järw. g) Stindi järw (7 wersta pikk ja 3 lai) Riiaast põhja pool, on Täägeli järwega ühes; temast läheb wäike jõgi Düüna jõffe. h) Babiti järw, Riiaast lääne pool, täis pilliroogu; sääl asub palju weelindusid. i) Luubani järw, kellest üks jagu Wittebski kubermangus, saadab enese seest Gewsti jõe läbi wett Düüna jõffe. k) Marienburi järw, Luubani järwest põhja pool.

Kuura maal:

a) Angerui järw (17 $\frac{1}{2}$ wersta pikk, 2—2 $\frac{1}{2}$ wersta lai, 44 □ wersta suur) ühendab ennast wäikese jõe läbi Riia lahega. b) Usmaiti järw (35 □ wersta suur), temast läheb kaunis pikk Suur-Jrbe jõgi Lääne meresse. d) Liibawi järw (39 □ wersta suur) on üsna mere ääres ja ühest kohast ka sellega ühes. — Umbes pool osa Kuura maa järwi on ülemas jaus, aga need kõik on wähemad kui need, mis siin nimetatud.

Lääne mere äärsed maad on wäga tähtsad oma kauplemise poolest. Wäljamaale wiiakse: Linu, linaseemnid, ruffid, odre, nisu, kaeru, puid kanepit kanepi õli, nahku, raswa, luid j. n. e. Wäljamaalt tuuakse sisse: Soola, heeringaid, suhkurt, kohwi, rauda, terast, tubakat, puuwilla, joodawat wiina, wärwi, kiwisüsi j. n. e. — Taimede seltsisid on pääle 2000, elajaid koduloomadega ühtekokku 63 ja lindusid 275 seltsi.

Lääne mere äärise maade pärisrahwas on Gestlased ja Lätlased; esimeste arw on ligi miljon, wiimaste arw pääle miljoni. Sakslasi on 200,000, Wenelasi 50,000, Suutisid

40,000, Leedo rahvast 12,000, Poolakaid 10,000, ja pääle selle veel mõni tuhat Liivlast, Rootslast ja Muistlast, nõnda et Lääne mere ääristes maades pääle 2 miljoni inimese elab. Gestlaste päralt on terve Gesti maa ehk Tallinna kubermang mitmekümne saorega ja pool Liivi maad ehk Riia kubermang Saare maaga ja muude saartega. Lätlaste päralt on lõunepoolne Riia kubermang ja terve Kuura maa.

Gestlaste muistsest ajast on meil väga vähä teada. Nii palju võib ometi ütelda, et Gestlased juba tuhande aasta eest Lääne mere ääres elasivad. Esimesed tõsised sõnumed on Sakslaste siitulemise ajast ja on ligi seitsesada aastat wanad. Aastal 1159 juhtusivad Sakslased esimest korda Liivi maale, asusivad pea igale poole elama, pöörusivad Gestlased ja Lätlased ristiusku ja ehitusivad mitmed linnad. Et wastastelle wapraste wasta panna, asutasivad nad mõõgawendade ordu, mis ennast aga oma nõrkuse pärast pea Saksa orduga pidi ühendama. Kõige kolme maa üle walitses ordumeister, kelle päris elukoht Wõnnu linnas oli; tema abilised oliwad komtuurid, kes maakondade linnades elasivad. Riias elas pääpiiskopp, kelle all mitu piiskoppi oliwad. Kui Lutherus Saksa maal usku puhastas, tungis tema uus õpetus pea ka Lääne mere ääristesse maadesse; katoliku uju wõimus kadus ja selge ewangeeliumi õpetus jäi peremeheks. 1562 lõppes ordu walitsus; Gesti maa langes Rootsi, Liivi maa Poola walitsuse alla; Kuura maa sai hertsogi riigiks. Ühikese aja pärast sattus Liivi maa ka Rootsi walitsuse alla, kuhu ta Gesti maaga kuni 1710 jäi, mill mõlemad Wene walitsuse alla langesivad. Alles hiljemal ajal jündis see ka Kuura maaga.

Keiser Aleksander I. kinkis Gesti ja Läti rahwalle 1819 wabaduse ja lõpetas ränka orjapõlwe. Gest ajast saadik algas Lääne mere ääristes maades uus elu ja uus edenemine.

1. Gesti maa.

367 □ penifoormat umbes 400,000 inim.

Gesti maa ehk Tallinna kubermang kannab Lääne mere maade hulgas kõige vähem wilja. Rabade, soode ja metsade all on niisama palju maad kui põldude, karjamaade ja heinamaade all. Maa taljuses aluspõhjas on enamiste liiwa- ja

lubjakiwi lademed, mis sagedaste päewa walgelle tulewad ehk üksnes mõne tolli pakfuselt mullaga kaetud on. Suuri raudkiwa leitakse igal pool. Läänepoolistes jagudes on iseäranis aga suuremaid ja wähemaid kiwa, mis põldusid mõne korra üsna kirjaks teewad. Sellegi poolest jääb rahwal, kui hää wiljasaak, kaunis rohkeste ruffid, odre, linu ja kartuhwolid müüma tarwis oma tarwidusest üle.

Rahwas on Gesticlased, Sakslased, Wenelased, Rootslased ja Juudid.

Daani kuningas Woldemar II. wõitis Gesti maa 1219 enese alla; 1347 ostis Sassa ordu ta oma kätte tagasi. 1561 sai maa Rootsi walitsuse alla. 1710 jaadit on Gesti maa Wene kubermang.

Gesti maal on neli maakonda: Harju maa, Lääne maa, Järwa maa ja Wiru maa.

a) **Harju maa.** Kubermangu linn **Tallinn** (Ревель), mis Daani kuningas Woldemar II. 1219 ehitas. See paik, kus Tallinn praegu seisab, oli juba wanal ajal kuulus koht. Ennemuisthes jutus räägitakse, et wana Kalew siia maha maetud ja tema abikaasa Linda tema haua pääle Doompää mäe teinud. Linda mälestuseks ehitanud Gesticlased selle koha pääle hiljem kindla kantsi, mis nad Lindanisaaks nimetanud. — Mere päält kui ka 116 jala kõrguse Lasna mäe päält waadata on praegune Tallinn ütlemata ilus; juba kaugelt paistab 138 jala kõrgune järsk Doompää mägi oma suurte majadega ja 428 jala kõrgune Oewiste kiriku torn silma. Linna uulitsad on kitsad ja kõwerad, ja mitme maja kirjadest, wappidest, püstidest katustest j. n. e. wõib näha, et nad wäga wanad. Enne oli Tallinn kindlus, aga nüüd on hulk müüri ära lõhutud ja palju kraawi umbe aetud. Tallinnal on hää sadam ja ta kaupleb rohkeste, iseäranis sest jaadit, kui 1870 raudtee Tallinna, Paldiski ja Peeterburi wahel walmis sai. Wälja wiiaakse kõige rohkem wilja, linu, linaseemnid ja piiritust; sisse tuuakse selle wasta puuwillu, masinaid, willast ja puuwillast lõnga, kiwisüsi, rauda, foola, heeringaid, puuwilja ja mitmesugust muud kaupa. Tallinna rahwa arv on 52,000 hinge suur.

Tallinna juures on kene Kadrintali loss ilusa priestikuga, mis Peeter I. oma abikaasa Katariina I^{le} ehitas; siin ligidal

on ujumise ja mitmetfugu suimajad, kus Tallinna juurematfugu rahwas ja wõerad terwise wee pruukijad sui ajal elawad. — Tallinna wasta on lahes Naisisaar, 9 wersta pikk, 3 wersta lai, kroonu pãralt, tãis ilusad metsa.

Tallinnast umbes 40 wersta lãäne pool on Paldiski (Балти́йский Портъ), 950 inim., mere kaldal hãa sadamaga, mis kũlm talwe wãga harwa finni paneb, mispãrast siis siit ka raudtee Tallinna ja jããlt edasi Peeterburisise ehitatud. Paldiskis kui ka Tallinnas pũutakse palju kilufilku, mis meie maa ufsi ára tarmitada ei jõua, waid ka sũgawamasse Wene maa sisse saadetakse. Pããle Tallinna ja Paldiski ei ole Harju maakonnas enam linnu. Hommiku-Harju maal on neli kihelkonda, nimelt: Kuusalu, Sõelehtma, Harju-Saani ja Tũri. Siin jooksewad Sãgala ja Piritu jõed merde.

Shtu-Harju maal on jãlle neli kihelkonda, nimelt: Keila, Madise, Kisti ja Nisfi. Wiimases kihelkonnas oli wanal ajal kuulus Gesti Saani linn, kellest nüüd mõni kũngas aga weel jãrele jãanud. Shtu-Harju maal jookseb Keila jõgi merde.

Lõune-Harju maal on ka neli kihelkonda, nimelt: Sageri, Tuuru, Kõse ja Rapla.

b) Lãäne maa. Maakonna linn on Haapsalu (Taancaas), 2300 inim. Sui ajal kãib siin palju wõeraid mere wett pruukimas. Weel tanapãew wõib suuri lossi waremid nãha, kus wanal ajal Lãäne maa piiskopp elas. Wanale lossikirikule tehti mõne aasta eest uus katus pããle, et teda lagunemise eest kaitseada. — Haapsalust lõune pool on Lihula alew.

Ulepãã on Lãäne maal 18 kihelkonda ja 6 nendest jaarte pããl. Maa-Lãäne maal on jãrgmised kihelkonnad: Merjama, Wigala, Kullama, Mihkli, Kirbla, Lihula ja Martna. Mihkli kihelkonnas oli Gesti kantfilinn Soontagana. — Ranna-Lãäne maal on jãrgmised kihelkonnad: Hanila, Karuse, Ridala, Haapsalu ja Nigula.

Lãäne maa kõrwa kãiwad ka weel Noarootsi, Wormsi ja Hiio saared. Noarootsis ja Wormsis on kumbgis ufs kihelkond, Hiio maal aga neli, nimelt: Pũhatepa, Rõige, Keina ja Emaste. Hiio maa on 17½ □ penif. suur ja ta pããl elab 14,000 inimest, kes endid põllutõõ kõrwas kalapũudmisest toidawad. Kãrdlas on suur ja kuulus kaleswi

wabrik. — Wormsi ehk Hiiorootsi saar on Haapsalust 10 wersta kaugel, 15 wersta pikk ja 6 kinni 9 wersta lai. Inimeste arv on 2000; need on enamiste kõik Rootslased. — Noarootsi saarestik on 3 wersta Haapsalust kaugel. Rahwas on Rootslased ja Gestlased.

d) **Järwa maa.** Maakonna linn on **Paide** (Вейсенштейнъ), 2000 inim. Ka siin oli wanal ajal kindel loss, mis Konrad von Mandern 1270 ehitanud olla, kellest nüüd aga paljad waremed ja üks torn weel järele jäänud.

Järwa maakonnas on 7 kihelkonda, nimelt: Umbla, Järwa-Taani, Madise, Koeru, Peetri, Paide ja Türi. Kõige suurem jõgi on Paide jõgi, mis kaugemal jooksul Pärnu jõe nime kandma hakkab.

e) **Wiru maa.** Maakonna linn on **Rakwere** (Безенбергъ), 4200 inim., aastal 1224 Woldemar II. ehitatud. Raudtee, mis Tallinnast Peeterburisse käib, läheb siit läbi. Linnast lääne pool on wanad hallid lossi waremed mäekünka otjas. — Mere ääres on Kunda mõisa ligidal hää sadam, mis Kontowaks hüütakse. — 60 wersta Rakwerest raudteed mööda edasi on Tõhwi alew. — Tõhwi ja Narwa wahel käiwad sui ajal wõerad tihti mere wees, iseäranis Woka mõisas, Sillamäel ja Merekülas. — 12 wersta mere äärest on Narowa jõe ääres Eesti Narwa linn ja Kräänholmi wabrik.

Wiru maa ja Järwa maa on suuremalt jault hääd põllu-maad, ehk küll ka soosid ja rabasid leitakse, nagu Peipsi järwe ligidal. Seda maad nimetatakse Alutaguseks, see tähendab: soo- ehk rabataguseks maaks. Soome lahe ääres on mere kallas mõnest kohast umbes 200 jalga kõrge.

Maa-Wiru maal on kolm kihelkonda, nimelt: Jaagupi, Wäikse Maarja ja Simuna. Kõige suurem jõgi on siin Kunda jõgi, mis Kunda juures meresse jookseb. Simuna ja Wäikse Maarja kihelkonnas on Eesti maa kõige kõrgeimad mäed: Emo mägi ja Ebawere mägi.

Ranna-Wirumaal on neli kihelkonda, nimelt: Nigula, Rakwere, Halljala ja Kadrina.

Alutagusel on neli kihelkonda, nimelt: Tisaku, Lüganause, Tõhwi ja Waiwara.

2. Liivi maa.

854 □ penik. enam kui miljoni inim.

Liivi maa ehk Riia kubermang on suuri rabsid, soid ja metsu täis, aga ka haritud maad on õige rohkeste, mis, kui ta eest hästi hoolt kantakse, hääd saaki kannab. Eõune pool on rahwas Eätlased, põhja pool Eestlased; pääle selle on aga weel Sakslasi, Wenelasi ja Suuta.

Aastal 1159 tuliwad Breemeni kaupmehed Düüna (Wäina) jõe suhu, hakkasiwad rahwaga kauplema ja selle pääle ifka suurema hulga kaupa Liivi maale purjutama. Aastal 1186 ilmus preester Meinhard Liivi maal ja pööris rahwast risti- usku; teda nimetati paawsti poolest selle eest Liivi maa piis- kopiks. Tema teine järgnik Albert von Buxhöyden alutas 1202 mõõgawendade ordu ja arwas selle läbi oma ilmalikku wõimust kindla põhja pääle pannud olevat, aga ometi oli ordu liig nõrk ja ta pidi ennast 1237 Sakja orduga ühendama. Aastal 1562 lõppes ordu walitsus ja maa sai Poolakate wõimuse alla, kuhu ta 1621 jäi, mill ta Rootsi walitsuse alla langes. 1710 saadik on Liivi maa Wene maa walitsuse all.

Liivi maa jaetakse 8 maakonda.

Riia maakonnas on kubermangu päälinn Riia (Pura), 170,000 inim. piiskepist Appeldernist aastal 1201 Düüna jõe äärde 12 wersta mere äärest ehitatud. Riial on wana Sakja linna nägu ja ta laiendamise ja ilustamise eest on uuemal ajal suurel mõõdul hoolt kandma hakatud, iseäranis sest saadik, kui ta enam kindlus ei ole. Linnas on mitmesugused koolitamise kohad, (nende hulgas politehnikum, kolm poislaste ja üks tüdrukute gümnaasium), puuwilla, kalewi, willa, paberi ja muid wabrikud, suur rauawalamise maja j. n. e. Tähelepanemise wäärt on Peetri kirik oma 440 jala kõrguse torniga, Doomi kirik (1211 ehitatud ja selle järele linna kõige wanem maja), Gertrudi kirik, Inglise kirik, raekoda, mustade päade maja j. n. e. Riia linn oli juba wanal ajal tähtjas hansa linn ja ka praegugi weel on ta üks kolmest Wene riigi esimesest mere äärsest kaubalinnast. Kõige rohkem wiiakse siit wälja: linu, kanepit, linaseemnid, wilja, mastisid, palka, nahku j. n. e. Sisse tuuakse: soola, kiwijüsi, masinaid, wiina, õli, puuwillu, praekaupa j. n. e.

Linna ligidal on palju juimajasid ja natute kaugemal on ujumise kohad Dubeln, Maajori mõis j. n. e., kus Riia rahwas väga sagedaste ujumas käiwad.

Düüna jõe suus on Düünamünde kindlus, mis piiskopp Alberti ajal klooster oli, aga Katariina II. ajal kantsiks ehitati. Riiaft lääne pool on Schloki alew, 750 inim., ja ujumise koht Kemmern. Riiaft keskhoimiku pool Düüna ligidal on kaks linnamõisa: Üstküla ja Kirholm; siin oliwad esimesed Sakslaste asundused. Kaugemale jõge mööda ülesse minna on Rokenhuusen pääpiiskopi lossi waremetega, mis 1701, kui Wenelased sinna ligidalle läksiwad, püsirohuga wasta taewast lasti. Riiaft kirde pool on nõnda nimetatud „Piwi maa Schweitsis“ kenad Seegewoldi, Treideni ja Kreemoni lossid ja mitmed ordu lossi waremed.

Wolmari maakond: Wolmar (Волмаръ), 2000 inim., Na jõe ääres, kaupleb kaunis rohkest. Linna ligidal on kindla lossi waremed, kust väga kena Na orgu maha waadata. Lääne pool on Lemsi linn, kahe wäikese järwe wahel, 1400 inim.

Wõnnu maakond: Wõnnu (Венденъ), 3500 inim., Na jõe ääres kenade lossi waremetega. Lossis asusiwad enne Piwi ordumeistrid. Linna kirikus suri 1535 Jumala teenistuse ajal kõige tähtsam Piwi maa ordumeister Walter von Mettenberg ja on ka sinnaamaase maetud. Kirde pool on Walga (Валкъ) linn Riia-Dartu maantee ääres.

Riia, Wolmari ja Wõnnu maakonnas elawad Lätlased; need järgmised wiis maakonda, mis nüüd tulewad, on Gestlaste omandus.

Dartu maakond: Dartu (Дерптъ), 32,000 inim., Oma-jõe ääres, Wene suurwürstift Jaroslawist aastal 1030 ehitatud. Dartu linna kohal oli Gestlastel ennemuiste auustatud ja püha paik. Siin oli Wanaisa Oma-jõe lastnud kaewada, siin laulnud Wanemuine kõige esmalt oma ärdad laulud, siin käinud Gesti rahwas wõidumängudel koos ja siin wõitnud ka Kalewi-poeg mängudes esimesed wõidud. — Wenelaste linn kandis Jurjewi nime; kui Sakslased siia tuliwad, ehitasiwad nad selle asemelle Dartu linna. Weel praegu seisawad Toomkiriku müürid, mis 1240 ehitati, ja kaitsewad suure kooli raamatukogu. Tähelepänemise wäärt on pääle selle weel tähetorn, angoomikum ja

Kliinikum. 1802 saadik on linnas suurkool ehk uniwersiteet. Kaubapoodide ees on Barclay de Tolly mälestuse kuju. — Tartust 65 wersta põhja poole on Peipsi rannas Mustwee alew.

Kihelkondasi on Tartu maakonnas 16, nimelt: Torma-Lohusuu, Laiuse, Palamuse, Kodawere, Kursi, Maarja-Magdaleena, Akfi, Tartu-Maarja, Puhja, Rannu, Rõo, Kambja, Wõnnu, Rõngri, Otepää ja Sangaste. — Torma-Lohusuu kihelkonnas on Einnutaja mägi ja Kalewipoja säng, Laiuse kih. Endla järw, Maarja kih. Kääpa jõgi ja Akfi kih. Saadjärw.

Wõru maakond: Wõru (Beppo), 2700 inim., 1784 keiserinna Katariina käsu pääle ehitatud, Liwi maa kõige noorem linn. Linna lähedal on suur järw, mis Tammula järweks hüütakse. Tammula järw on weel suurema järwega, mis Wagula järwe nime kannab, Wõhandu jõega ühendatud. Wõhandu jõgi jookseb Rõpina ast mööda, kus Liwi maa kõige wanem paberi wabrik. Rõpina ligidal on Wõõbsu alew.

Wõru ümberkaudu on meie maa kõige kõrgemad mäed. Wõrust 14 wersta lõune poole on 946 jala kõrgune Wõlla mägi ja säält natuke kaugemal Haanja mõisa Muna-mägi, 1000 jalga kõrg. — Wiis wersta Wõrust on kena Kaseritsi järw.

Wõru maakonnas on 9 kihelkonda, nimelt: Rõpina, Põlwa, Kanapää, Urwaste, Karola, Hargla, Rõuge, Wastjelina ja Wõru.

Wiljandi maakond: Wiljandi (Феллинъ), 3000 inim., wäikese järwe ääres, mis sedasama nime kannab. Siin oli Gestrastel juba enne Sakslaste tulemist wäga kõwa kants. Praegused müürid on üle jäänud jagu sest kantsist, mis Wolquin selle pääle, kui ta Gestrasti ja nende kantsi ära oli wõitnud, 1224 siia ehitas. Wiljandi linna ümberkaudune maa kaswatab rohkestes linu ja wilja. — Wiljandist kirde pool on Põltsama alew, 600 inim. Wanaste oli siingi Gestrastel kõwa kants, kelle asemelle Sakslased 1272 uue kiwikantsi ehitasiwad. — Kõige suurem jõgi on Põltsama jõgi, mis ennast Pedja jõega ühendab ja siis Ema-jõkke jookseb. — Kihelkondasi on Wiljandi maakonnas 8, nimelt: Põltsama, Pilsiwere, Suure-Taani, Kolga-Taani, Wiljandi, Paistu, Tarwastu ja Helme.

Pärnu maakond: Pärnu (Перновъ), 13,000 inim., Pärnu jõe suus Pärnu lahe ääres. Linn kaupleb mõraste maadega ja saadab iga aasta palju linu, linaseemnid ja wilja wälja. Kõige rohkem tuuakse mõralt maalt soola heeringaid, kiviisüsi j. n. e. sisse. 12 wersta linnast eemal on kuulus Sindi kalewi wabrik. — Kõige suurem jõgi Pärnu maakonnas on Pärnu jõgi. — Kihelkondasi on Pärnu maakonnas 10, nimelt: Halliste, Karksi, Saarde, Pärnu, Tori, Wändra, Jaagupi, Mihkli, Audru ja Tõstama.

Saare maa: Kuresaar (Аренбургъ), 3500 inim. Ka siin oli Eestlastel endisel ajal kōwa kants. Daani kuningas Woldemar II. ehitas siia hiljem lossi, kelle ümber aega mööda praegune linn asus. Nagu Haapsalus ja Tallinnas käiatse ka siin sui mere wett pruukimas. Sadam ei ole ometi suurem asi, nõnda et suuremad laewad linnast 7 wersta eemal seisma peawad jääma. — Saare maa ja Muhu maa wahel on wäike wäin ja Muhu maa ja Suure maa wahel juur wäin.

Saare maal on 12 kihelkonda, nimelt: Kuresaare, Kaarma, Püha, Walljala, Põide, Saani, Karja, Mustjala, Kärla, Kihelkonna, Anseküla ja Saama. Wiimased kaks on kitsa Sõrwe poolsaare pääl.

Saare maa juurde arwatakse ka wel Muhu saart ja Muhu kihelkonda ja Ruhnu saart ja Ruhnu kihelkonda. Etime se pääl elawad Eestlased, wiimase paäl aga Rootslased. Ruhno saar on umbes 100 wersta Saare maalt kaugel Niia lahes ja 9 □ wersta juur. Saar on looduse poolest dieti kena ja ta kliima wäga lahke.

3. Kuura maa.

495 □ penik. 575,000 inim.

Kuura maal ehk Miitawi kubermangus on umbes kaks jagu haritud maad ja üksnes kolmas jagu soode ja rabadega kaetud. Linaharimine on palju wähem kui Liivi maal; muidu saadakse aga rohkestes ruffid, odre, kaeru ja ka nisu. Nagu Eesti ja Liivi maal on ka Kuura maal ilmad kunnis heitlikud, aga et ta rohkem lõune pool ja suuremalt osalt ta ümber meri, siis on siin kliima palju parem kui teistes Lääne mere ääristes maades.

Rahwas on suuremalt psalt Pätlased, pääle selle on aga weel Leedo rahwast, Liwlaasi, Sakslasi, Wenelasi, Poolakaid ja Juutisid.

Sakatuses oli Kuura maa ordu walitsuse all; 1562 sai temast hertsogi riik, kelleks ta 1795 aastani jäi, kust jaadik ta Bene walitsuse all on.

Maakondasi on Kuura maal wiis, nimelt: Miitawi, Selburgi, Tukkumi, Goldingi ja Haasenyoti. Nendes on järgmised linnad ja alewid:

a) **Miitawi maakond:** Kubermangu päälinn **Miitaw** (Митава), 25,000 inim., madala lagediku pääl Kuura Ra jõe ääres, Riiaga raudtee läbi ühendatud. Wiimaste aastate sees on linn uute ehituste poolest palju ilusamaks läinud. Kõige tähtsam ehitus on endiste Kuura hertsogide loss, mis 1738 wana ordu lossi asemelle ehitati. Miitawi kauplemine läheb forda, aga suurem jagu sellest on ometi Juutide käes. — Miitawist lääne poole minna on kena Dobleeni alew ilusate ordu lossi waremetega. — Miitawist lõune pool on Würtsau mõis, kus wiimase Kuura hertsogi eluase oli. — Bauske (Баускъ), 4000 inim., Meemeli ja Muusi jõe ühenduse ääres.

b) **Selburi maakond** ehk Kuura Ülem maa: **Jakobi-linn** (Якобштадтъ), 4000 inim., Düüna jõe ääres, hertsog Jakobiji 1670 linnaks tõstetud. — Keskhoimiku pool on Illusti alew 2300 inim. — All pool Jakobiliina Düüna jõe lähedal on väga ilusas kohas ordu lossi Selburi waremed, kelle nime terwe maakond praegu weel kannab. Tähelepanemise wäärt on jäääl ligidal Düüna kaldal 65 jala kõrgune kalju sein („Stabburags,“ s. o. samba sarw), kust mitme aruline hallikas wälja jookseb. — Kaugemal all pool Düüna jõe ääres on **Friidrihi-linn** (Фридрихштадтъ), 3500 inim.

d) **Tukkumi maakond:** **Tukkum** (Туккумъ), 3400 inim., Riiaist lääne pool. — Loe pool Tukkumist on Talseni alew, 1500 inim. — Siit lõune pool on Kandau alew, 1000 inim. ja Tjaabeln, 1000 inim., väga kenas Nabau jõe orus („Kuura Schweitsis“).

e) **Goldingi maakond:** **Goldingi linn** (Гольдингенъ), 4600 inim., kellest kolmas jagu Juudid. — Goldingist edeli pool on „Kuura kuningate,“ s. o. Läti talupoegade 7 waba

Küla, kellel Sakslaste siiatulemisest saadit juba pärismaad ja rüütli õigused. — **Windawi linn** (Виндава), 4000 inim., Windawi jõe kaldal mere ääres. — **Pilten**, 1300 inim., Windawi jõe ääres Goldingi ja Windawi wahel; siin elasiwad endisel ajal Kuura maa piiskopid. — Kuura poolsaare põhja pool otjas on 17½ □ penik. suurune Dondangi mõis, kelle laialdaste maade pääl weel fena põline mets kaswab.

g) Gaasjenpoti maakond: Gaasjenpot (Газенпотъ), 3200 inim. — Maakonna kõige tähtsam linn on **Liibawi linn** (Либав), 27,000 inim. Tall on faks rauawalamise ja üks püsiwabrif ja ta kaupleb kaunis rohkest. — Siit ida pool on wäike Grobiini linn, 1600 inim. ja lõune pool, Preisi piiri ääres, Polangi (Полангенъ) alew, 1500 inimesega.

III. Soome suurhertsogi riik.

Enam kui pool Soome maad on metsade, soode, rabade ja järwede all; kus aga looduse poolest mingisugust taikistust ees ei ole, sääl haritakse suure hoolega põldu; odrad kaswawad orgudes ka kaugel põhja pool, nagu Inaris Lapi maal. Iseäranis kannab lõunepoolne maa hästi wilja, ehk küll warane külm seda põllu pääl sagedaste ära rikub. Soome maal on oma walitus, omad seadused, rahad ja sõjawägi.

Ranna ääres elab kõige rohkem rahwast. Rahwas on Soomlased (pääle 1,850,000), linnades, Ahwena maal, ranna ääres, Uudenmaal ja Waasa läänis Rootslased (250,000), pääle selle weel Sakslased ja Wenelased ja kaugel põhja pool Laplased.

1809 saadit on Soome maa Wene walitsuse all ja langeb 8 lääni ehk kubermangu:

1. Wiiburi lään ehk Wana Karjala.

Wiiburi (Выборгъ), 15,000 inim., Soome lahes ühe saare ja poolsaare pääl, oli 1859 aastani kõwa kindlus; uuemal ajal on sinna lähedale jälle mõned wähemad kindlused ehitatud. Wiiburis lõppet laewasõidu kaewand, mis Saima järwest Soome lahesse tuleb. Sinn kaupleb kaunis rohkest, iseäranis laudadega ja puudega ja on raudtee läbi Peeterburiga ühendatud. — Lääne pool on Hamina, kus 1809 rahu tehti.

Lappeenranta, 1000 inim., Saima järwe ääres. — Sisterbet ehk Sestoretst, Peeterburi ligidal, suure keiserliku püsiwabrikuga. — Wiiburi lääne järel on weel Soome lahes Suursaar ehk Rõrgessaar, kus palju lootsiisi elawad, ja Laadoga järwes Walamo saar, kus suur Walamo klooster, kuhu sui palju inimesi Sumalat paluma lähewad.

2. Uudenmaa lään.

Helsingi (Гельсингфорсъ), 45,000 inim., Soome maa päälinn, Soome lahe ääres. Gustaw Adolf on selle linna asutanud, aga Wene walitsuse ajal on teda alles ilusaks tehtud; tall on suured, awalikud platsid, laiad, puhtad uulitsad ja kenad jalutamise paigad. Suure neljanurgelise platsi pääl on Euteruse kirik, kuhu igast küljest laiu astmid mööda ülesse wõib minna; platsi ääres on suurkooli ja senati maja. Tähelepanemise wäärt on weel mere äärde ehitatud uus Wene kirik, kus raudkiwist sammad wõlwisid ülewel kannawad. Linnas ehitatakse auru-laewu ja masinaid ja kaubeldakse kaunis rohkesti. — Linnu sadama ees on seitsme saare pääle ehitatud Weabori (Веаборъ) kants, mis „Põhjamaa Gibraltariks“ nimetatakse. — Kirde pool on Porwoo (Борво), 3500 inim. — Soome maa edeli pool otsas on Hangonieme kindlus ja sadam.

3. Turu ja Pori lään.

Turu (Rootsi keele Åbo (Abo), 20,000 inim., oli enne Soome maa päälinn. Ta kaupleb kangeste, ehitab laewu ja walmistab suhkurt, puuwilla ja raua kaupa. **Pori** (Бернеборъ), 7000 inim. on Soome lahe ääres; tall on suur tuletikkude ja masinate wabrik. — **Tampere** (Тамперфорсъ), 15,000 inim., mägede ja järwede wahel. Linnal on suured puuwilla, willa, linase riide ja paberi wabrikud. — **Uusikaupunki** (Нюшадтъ), 3500 inim.; siin tehti 1721 rahu. — Turu lääne päralt on ka Ahwenamaa saared, kus rahwas, kes Rootslased, endid enamiste kalapüügist toidawad.

4. Waasa lään.

Waasa ehk **Nikolailinn** (Baza), 6000 inim., Botnia mere ääres.

5. Oulu lään.

Oulu (Улеборг), 3200 inim., kauplemise paik 65 põhja poolse latuse sihi all. — Tornio, 800 inim., peaaegu 66 p. p. 1 sihi all ja sellepärast on siin kõige pikem päew ligi 24 tundi pikk. — Selle suure lääne põhjapoolses jaus, kus aga vähä rahvast elab, on uuemal ajal kulda leitud.

6. Kuopio lään.

Kuopio (Куопио), 5600 inim., Saima järve ääres.

7. Mikkeeli lään.

Mikkeeli (Михель), 7000 inim., Wiiburist loe pool.

8. Häme lään.

Hämeenlinni (Таваструск), 3000 inim., Helsingist põhja pool. Linna ümberkaudused maad on kõige wiljakamad terwel Soome maal. Siit läheb raudtee Helsingi ja Helsingist Wiiburi kaudu Peeterburisje.

IV. Lääne Wene maa.

6933 □ pentf., 8,850,000 inim.

Lääne Wene maas on 8 kubermangu, nimelt: Kowno, Wilna, Grodno, Witěbsk, Mohilëw, Minst, Wolhüni ja Podooli. Wanal ajal olivad nad Wene kubermangud, sattusiwad hiljem Poolakate kätte ja alles Katariina II. walitsuse ajal saiwad nad uueste Wene maa alla.

Lääne Wene maa maapind on suuremalt jault madal; mägised kohte leitakse üksnes Witěbski kubermangu idapoolses jaus. Järwi on väga rohkeste, aga suurem jagu neist vähä tähtsad. Isääranis palju on neid Witěbski kubermangus (900), kellest Peepeli ja Neepeli järwed kalade poolest õige rikkad. — Kliima on kaunis niiske. Grodno kubermangus kasvab rohkeste nisu, mujal aga palju ruffid ja linu. Nastane soojus on + 4 ja + 7 graadi wahel. Kõige wiletsamad maad on Wilna ja Grodno kubermangus, kus maapind osalt liig sawine, osalt liig liiwane. Ka rabasid on rohkeste, isääranis Grodno ja Kowno kubermangus.

Metsad on kaunis laialdased, nimelt Leedo maal. Grodno kubermangus on suur Bjeeloweshi mets, mis 250 □ wersta suur ja kus metshärjad sees elawad. Okaspuu metsa on wähem leida kui lehtpuu metsa.

Witebski kubermangus elawad Walge=Benelased, Kowno kubermangus Samogiitlased, kes wana Leedo keelt räägiwad; nende sugulaste juus Wilna kubermangus on Poola keel. Grodno kubermangus elawad juba Benelased. Enamiste igas kubermangus on väga rohkestes Juutisid.

Põlluharimine on kaunis hää järje pääl Kowno ja Grodno kubermangus, nõnda et säält iga aasta kaunis rohkestes wilja teiste maade sisse wälja wiiaffe, kus wiljakaswamine waesem. Keskmise lõikus on 7 seemet, aga enamiste saadaffe ifka palju rohkem. Wilna ja iseäranis Witebski kubermangus on põllumaad waesed, nõnda et ka kõige paremal aastal rahwas omaga läbi ei saa. Sagedaste on wiimases kahes kubermangus nii suur wilja ikaldus, et riigi walitus rahwalle abi peab andma. Einu kaswatataffe iseäranis Kowno kubermangus.

1. Kowno kubermang.

Kowno kubermang on Kuura maalt lõune pool Balti maaselja pääl ja peaaegu poolest saadit metsa täis. Rahwas on Leedo rahwas. Põlluharimine ja karjakaswatamine on hää korra pääl; iseäranis tähtjas on aga mesilaste pidamine ja linategemine Wilkoomiri maakonnas.

Kubermangu päälinn Kowno (KOBHO), 35,000 inim., kellest pool osa Juudid. Siit astus Napoleon I. 1812 aastal 700,000 mehega Wene maale ja läts palja 50,000 mehega tagasi; selle auuks on Kownos suur mälestuse sammas üles pandud. Kownost saadetaffe wälja palju wilja, mis jõelaewadega siia kokku weetaffe, üle raja Preisi maale. Raudtee ühendab Kownot Peeterburiga ja Preisi maaga. — Raja ääres on Taurogen, Turgurg ja Wersshbolloowo, tähtsate tollimajadega.

2. Wilna kubermang.

Wilna kubermang on nõndasama Balti maaselja pääl, täis soosid ja metsi ja kannab wähä wilja. Rahwas kaswatab rohkestes linu ja kanepit ja peab palju mesilasi.

Kubermangu päälinn **Wilna** (Вильна), 80,000 inim., Wilia jõe ääres väga ilusas orus. Siin on palju kirikuid ja keiserlik palee. Rahwas kaupleb rohkest; kolmas jagu neist on aga Juudid.

3. Grodno kubermang.

Grodno kubermang on Balti maaselja lõune pool ääres ja kannab väga rohkestel vilja, nõnda et palju teistesse kubermangudesse wälja wiitakse. Karja kaswatatakse kaunis suurel wiisil ja laaned on väga laialdased. Tähtjad mitmed willa ja kalewi wabrikud.

Kubermangu päälinn **Grodno** (Гродно), 30,000 inim., Niimeni jõe ääres. Rahwas kaupleb kangeSte, on aga suuremalt jault Juudid. Grodno oli endisel ajal Poola kuningas Stefan Batory päälinn; siin pidi ka wiimane Poola kuningas Stanislaus Poniatowski 1793 Poola trooni käest ära andma. — Edeli pool on **Bjelostok** (Бѣлостокъ), 18,000 inim.; linnas ja maakonnas on palju kalewi wabrikuid. — Lõune pool on Poola piiri ääres Bugi jõekaldal kowa **Brest-Litowski** (Брестъ-Литовскъ) kindlus. — Põhja pool on suur soone Bjeeloweshi mets, kus weel metshärijad elawad. — Supraslis on kuulus klooster.

4. Witebski kubermang.

Witebski kubermang on Balti maaselja pääl. Maapind on saune, osalt soone; rahwas waeSed, püüawad kalu ja kaswatawad tubakat, linu ja kanepit; palju lähewad suurematesse linnadesse enestelle leiba teenima.

Kubermangu päälinn **Witebsk** (Витебскъ), 30,000 inim., Düüna jõe ääres, väga wana linn, saadab jõge mööda Riiga palju linu, linaseemuid, kanepit ja tubakat, mis talwel teistest kubermangudest siia kokku weetakse. — **Poolotsk** (Полоцкъ), 12,000 inim., Düüna jõe ääres, oli endisel ajal iseäraliku würstiriigi päälinn. 1812 oliwad siin Wenelaste ja Prantslaste wahel tähtjad wõitlemised. — **Düünaburg** (Динабургъ), 30,000 inim., on tähtjas kindlus paremal pool Düüna kaldal. Siit läheb raudtee Riiga, Warshawi, Witebski ja Preisi maale.

5. Mohilewi kubermang.

Mohilewi kubermang ei ole mitte wiljakas; tall on palju metsa ja liiwane maapind. Rahwas on Walge-Wenelased.

Kubermangu päälinn **Mohilew** (Могилевъ), 40,000 inim., Dnjepri jõe ääres. Tall on suured aiad ja ta kaupleb kaunis rohkeste. **Soamel** (Гомель), 13,000 inim., Dnjepri jõe aru Sosji ääres, Mohilewist lõune pool, tähtjas kauplemise poolest. — **Shelow** (Шеловъ), 12,000 inim., kes enamiste juudid, kaupleb ka õige rohkeste; siin on suur kalewi wabrik. — Mohilewist kirde pool on **Gorki** (Горки), 5000 inim. — Dnjepri jõe ääres on **Pogatshebo** ja **Drshha**.

6. Minski kubermang.

Minski kubermangus on suured metsjad ja püüdnud sood ja rabad. Põlluharimine ei taha suuremat korda minna, selle eest raiuwad rahwas puid, saadawad neid parwedega ära, põletawad tõrwa ja tõkatit, walmistawad puuriistu ja teewad muud tööd, on siiski kaunis waejed.

Kubermangu päälinn **Minsk** (Минскъ), 36,000 inim., Bereesina jõe aru Swislotshi ääres. — Kirde pool **Boriisow** (Борисовъ), 6000 inim., Bereesina jõe ääres, selle läbi tähtjas, et Napoleon I. käsi siin väga pahaste käis, kui ta 1812 siit lähedalt Studianka küla juurest oma sõjawäega üle Bereesina jõe läks. — All pool Bereesina ääres väga kõwa kindlus **Bobruisk** (Бобруйскъ), 27,000 inim. — **Pinsk** (Пинскъ), 17,000 inim., suurte nahawabrikute poolest väga tähtjas.

7. Wolhüini kubermang.

Wolhüini kubermang on põhja pool osalt metsane ja soone, lõune pool aga ilus musta mulla maa. Põlluharimine, närite ja karjakaswatamine on rahwa päätöö. Kalewi ja subkruntaire wabrikud on väga tähtsad.

Kubermangu päälinn **Shitoomir** (Житомиръ), 45,000 inim., kaupleb iseäranis rohkeste wiljaga ja joodawa wiinaga. — **Nowgorod-Wolöinsk**, Sluutsa jõe ääres; siin maakonnas on palju portselani ja kalewi wabrikuid. — Shitoomirist lääne pool on **Kremenets** (Кременецъ), 12,000 inim., kelle lähedal Potshaajewi kuulus klooster Zumala ema imettegewa pildiga. — **Austria** piiri lähedal Kremenetsi maakonnas on tähtjas **Padsiwillowi** tolliwõtmise paik. — **Dstrogis** on suured kalewi wabrikud.

8. Podooli kubermang

Podooli kubermang on laenete sarnane künkline maa ja kannab õige rohkeste wilja. Wäga palju kasvatatakse siin nisu, puuwilja, melonisi, arbusisi, suhkrunärid, wiina j. n. e. Põllutöö ja karjakasvatamise kõrwas (Podooli härjad ja peene willaga lammad on väga kuulsad) peawad rahwas ka rohkeste mesilasi. Metsa on üksnes põhjapoolles jaus leida.

Kubermangu päälinn **Kamenets-Podolsk** (Каменец-Подольск), 22,000 inim., Smatriitscha jõe ääres kõrge kalju otsas. — Keskhoimiku pool **Mohilew** (Могилев), 18,000 inim., Dnjestri jõe ääres, kaupleb kangeste joodawa wiinaga. — **Balta** (Балта), 20,000 inim., kaupleb rohkeste Odesšaga, kuhu siit raudtee lähel.

V. Poola kuningriik.

2300 □ penik. 6 miljoni inimesega.

Poola maa on suuremalt jault ühetasane ja üksnes lõune pool on Piliika ja Weikseli jõe wahel kõisa goraa, kus mäe-kaewandused ette tulewad ja kiwisüsi, tina ja rauda maa seest wälja tuuakse. Rabasid ja suurt metsa on õige rohkeste, aga ka häid põllu- ja heinamaid. Weikseli ja Buugi jõe wahel on saue-mulla maa; Weikselist lääne pool aga liwa-mulla maa. Wäljamaaga kaubeldakse rohkeste ja saadetakse iseäranis puid, wilja, willu, õli, mett ja waha wälja; wiimasid korjatakse fagedaste metsadest metsmesilaste käest. Suurem jagu rahwast on Poolakad ja katoliku usku; pääle selle on aga weel palju Wenelasi, Sakslasi ja Suutisiid. Suurem kauplemine on kõik wiimaste käes.

Endisel ajal oli Poola maa omawoliline kuningriik, aga alaliste tülide ja mässamiste pärast tehti temale wiimaks otsa, nõnda et ta 1815 saadik jagu Wene riiki on. Teda jaetakse 10 kubermangu.

1. Warshawi kubermang.

Poola kuningriigi ja Warshawi kubermangu päälinn **Warshaw** (Варшава), 400,000 inim., Weikseli jõe kaldal mäekünka otsas. Linnas on väga rohkeste toredaid hoonid ja uhtid

aidu, nõnda et teda Euroopa kõige ilusamate linnade jekka arvatakse. Siin peab kindralkuberner eluaset; siin on 1869 aastast jaadit Wene suurkool, kõwa uueste ehitatud kants Aleksander I. mälestuseks püsti pandud obeliskiga ja palju wabrikuid. Weikseli paremal pool kaldal wasta Warshawi on Praaga kindel paif, kust uhke sild üle jõe Warshawi läheb.

2. Plotski kubermang.

Kubermangu päälinn Plotsk (Плоскъ), 20,000 inim., all pool Warshawi, Weikseli jõe ääres. — Nowo-Georgiewsk, enne Modlinits nimetatud, Wiingi ja Weikseli ühenduse koha ääres, kõwa kants.

3. Kaalishi kubermang.

Kubermangu päälinn Kaalish (Калишъ), 20,000 inimi, Preisi-Pooseni piiri ääres. Siin tehakse rohkest kalemit, willast ja puuwillast riidet.

4. Piotrokowi kubermang.

Kubermangu päälinn Piotrokow (Петроковъ), 17,000 inim., Warshawist edeli pool. — Lods ehk Loddsi (Лодзь), 40,000 inim., Kaalishist ida pool, wäga tähtjas oma puuwilla ja willa wabrikute poolest. — Säält lõune pool on Tšenstoohow (Ченстоховъ), 15,000 inim., kus palju rahwast Zumalat palumas käiwad.

5. Raadomi kubermang.

Kubermangu päälinn Raadom (Радомъ), 12,000 inim., Warshawist lõune pool, kaupleb kaunis rohkest. — Keskhommiu pool Sandomir Weikseli ääres; siia maale wõiwad suuremad laewad jõe pääl sõita.

6. Kjeletši kubermang.

Kubermangu päälinn Kjeltsje (Кельце), 8000 inim., Raadomist edeli pool, Lõisa-goraa ääres. Siin on suured tina ja raua wabrikud.

7. Tjublini kubermang.

Kubermangu päälinn Tjublin (Люблинъ), 27,000 inim., wiljakandjal maal; ta ümber on osalt järwed, osalt jälle wäikesed

mäed. — Siit keshhommiku pool Samostje (Замостье) kants, 7000 inim. — Ejublinist loe pool on Weikseli jõe ääres veel Iwängorodi kants.

8. Sjedlets'i kubermang.

Kubermangu päälinn Sjedlets (Съдецъ), 10,000 inim., Warshawist ida pool. Rahwas on suuremalt jault Juudid.

9. Lomsha kubermang.

Kubermangu päälinn Lomsha (Ломжа), 13,000 inim., Naarewi jõe lähedal. — Ostrolenka (Остроленка), 6000 inim., Lomshast edeli pool, Naarewi jõe ääres. Siin oliwad 1807 ja 1831 suured wõitlemised. — Pultusk (Пултускъ), 8000 inim., Naarewi jõe ääres, Warshawist põhja pool. Siin oliwad 1703 ja 1806 wõitlemised.

10. Suwalki kubermang.

Kubermangu päälinn Suwalki (Сувалки), 17,000 inim., esimese Poola maa jagamise ajal asutatud. — Augustoowo (Августово), 10,000 inim., Suwalkist lõune pool. — Preisi piiri ääres wasta Sidkuuni on suur Wirballi raudtee jaam.

VI. Suur Wene maa.

41,400 □ penikoor. 24 miljoni inimesega.

Suur Wene maa ulatab Põhja Jää merest ja Balgest merest Wäikse Wene ja Donni Kassakate maani. Põhjapoolne Wene maasalg jautab teda kaheks jauts: põhjapoolset ja lõunepoolset Suureks Wene maaks.

A. Põhjapoolne Suur Wene maa.

25,600 □ penik. 1½ milj. inim.

Põhjapoolne Suur Wene maa on suuremalt jault madal ja Petshoorra, Meeseni, Dwinaa ja Dneega jõed joofsewad temast läbi. Et Põhja-Jää meri siit kaugel ei ole, on kliima kurnis käre. Arhangel'ski ja Wologda kubermangus on kõigest kaks aastat aega; pikk ja igaw talwe ja lühike sui. Nende wahel ei ole kuigi pikk: talwe on wäga kül'm, nii et sulahõbe soojanäitaja

sees sagedaste kinni külmetab; kui aga on päewa fange palaw, kus wilus mõni kord 30 graadi sooja, võse wilu ja jaha. Mida rohkem Uraali mägestiku poole minnakse, seda külmem; Woologda metsaste kohtade päält leitakse tihti Juuni kuu sees weel lund.

— Maapind on kõigis madalikkudes soone, aga kõrgemate kohtade pääl saunene ja liiwane. Petsihoora ja Meeseni jõe wahel on suured rabad ehk tundrad. Woologda kubermangus on aga ka juba ilusad musta mulla maad. Suurem osa maad on metsa täis; see hakkab põhja nabajoonest pääle ja läheb kunni Uraali mägestiku keskmete jagudeni edasi, nõnda et umbes 80,000,000 desjatiine metsa all on. Igal pool leitakse okaspuid, iseäranis kuuski ja mändi; lartsipuu metsa on wähä; enamiste on lartsipuid teiste puude hulgas üksikult kasvamas.

Rahwas on suuremalt osalt Wenelased, ehk nad küll hiljem alles siia elama asustwad; pääle nende on aga weel Laplasi ja Samojeetlasi Arhangelski kubermangus ja Sõirjaanlasi ja Woguullasi Woologda kubermangus. Iseäranis wähä rahwast elab Arhangelski kubermangus, kus ruutpenikoorma pääle rohkem ei tule kui 16 hinge; Woologda kubermangus selle wasta juba 100. — Rahwa töö on enamiste põlluharimine, ehk see fange külma pärast küll hästi korda ei taha minna. Arhangelski ja idapoolses Woologda kubermangus on wiljakaswatamine kaunis waewaline; kunni 65 graadini tehakse küll ruffid ja odre maha, aga fanged külmad wõtawad sagedaste wilja ära. Kui metsa maha raiutakse ja maad põletatakse, siis saab eiotfa wäga ränka wilja, aga pea jääb maa lahjaks ja ei anna enam midagi. Päänepoolses Woologda kubermangus kasvab ka juba lina, mis Arhangelski laewadega wälja wiiakse. Karjakaswatamine on iseäranis suur ja tähtjas. Kaugel põhja pool on Samojeetlastel ja Laplastel üksnes põdrad, aga kaugemal lõune pool Dwinaa ja Meeseni jõe ääres kasvatakse ka juba muud kariloomi. Siin on wäikeste, aga tugewate ja ilusate Meeseni hooste ja Holmogoori lehmade kodumaa.

Suuremas jaus põhjapoolistes maades ei ole põlluharimisest ja karjakaswatamisest päätoiduseks weel küll ja sellepärast peawad rahwas muulgi wiisil eneste eest muret kandma. Nõnda püütakse siis Arhangelski kubermangu rannaääristes maades rohkeste kalu ja ülgid, pääle selle aga tundrates lindusid, kes

suiks sinna pesitama tulewad. Palju wäge kätib aga ka karude, saarmate, rebaste ja muude metsaloomade jahi pääl, kelle nahkadest kallid kasutaid saab. Sui põletatakse rohkeste tõrwa, raiutakse puud ja tehakse parwi ja laewu. Woologda ja Arhangelski kubermangus walmistatakse mitmes kohas ka wäga hääd purjuriiet ja laewa kõisi. Woologda kubermangus on ka suured soola-keetmise kohad.

Põhja poolt Suurt-Bene maad jaetakse kolme kubermangu:

1. Arhangelski kubermang.

Arhangelski kubermang on suurem kui Rootsi ja Norra maa kokku, aga tall ei ole mitte poolt nii palju inimesi kui Peeterburil, sest suurem jagu maad on täis metsa ja raba. Külm wältab terwelt 9 kuud aega. Kõige parem maa on Dneega ja Meeseni jõe wahel, kus Wenelased elawad; Meeseni jõe ja Uragli mägede wahel on Samojeetlaste ja Soome maa ja Walge mere wahel Laplaste eluase.

Kubermangu päälinn **Arhangelsk** (Архангельскъ), 20,000 inim., Dwinaa jõe ääres, 40 wersta Walgest merest kaugel; kaupleb kangesle kaertega, linaseemnetega, ruffidega, linadega, kalaraswaga, tõrwaga, nahkadega, laudadega j. n. e. Siit lähewad Wenelased sagedaste wälja kaugelle Jää-merele walaskalu ja muud suuri mereloomi püüdma. Kõige lühem päew on siin $64\frac{1}{2}$ p. p. l. sibi all $3\frac{1}{4}$ tundi. — Arhangelski ligidal on Solombâlski asundus, kus linna sõjalaewade ja kaubalaewade sadam, Sadamat warjab Uue-Dwinaa kants, mis ühe saare pääle ehitatud. — Holmogoori, 1200 inim., ühe Dwinaa saare pääl, oli endisel ajal kõige tähtsam linn Dwinaa jõe ääres; siin sündis 1711 kuulus Bene maa kirjamees Lomonossow. — **Dneega** (Ohera), 2300 inim., kaupleb rohkeste puudega, mis ta enamiste Inglise maale saadab. Dneega lahes Solowetski saarte pääl on kuulus Solowetski flooster, kus palju inimesi Sumalat palumas käiwad. — Koola, 750 inim., kõige põhjapoolsem linn Bene maal, Jää mere ääres. Päike ei lähe siin 69 p. l. s. all sui peaaegu kaks kuud sugugi looja.

Arhangelski kubermangu tõrwa arwatakse ka weel Jää meres Kalguujewi ja Waigatshi saar, kelle pääl üksnes mõned

Samojeetlased elavad, ja ta Noowaja Semlja. Wiimane on 1654 □ penik. suur, aga ta pääl ei ela kange külma pärast inimesi.

2. Woologda kubermang.

Woologda kubermang on Arhangel'ski kubermangust lõune pool ja temast jooksewad Woits'högda, Pets'hoora, Suugi ja Suhoona jõed läbi. Kliima on parem kui Arhangel'ski kubermangus; idapoolne maa täis joosid ja metsa. Ehk küll rahwas Woits'högda jõe pääl laewadega sõidawad, soola keedawad, metsloomi ja lindusid taga ajawad ja kalu püüawad, on nad siiski waesed ja teeniwad suure waewaga aga igapäewast leiba.

Kubermangu päälinn Woologda (Вологда), 18,000 inim., Woologda jõe ääres, mis üts Suhoona jõe aru on. Siit läheb raudtee Moskwa. — Weliki Ustjuug (Великий-Устюг), 8000 inim., Suhoona jõe ääres, on kõige rikkam linn põhja pool Wene maal; siin tehakse rohkestes hõbeda tööd ja kaubeldakse väga palju kasuka nahkadega. — Ust-Sõis'dl'skis on tähtsad raua wabrikud.

3. Anuse kubermang.

Anuse (Wene keeli Dlonetsi) kubermang on Dneega järwe ümber ja ulatab lääne pool Saadoga järwe äärde. Maa on künkline ja oma järwede, metsade ja rabade poolest Soome maa sarnane. Põlluharimine ei lähe hästi korda; üksnes Puudoshi maakonnas kasvab kaunis rohkestes linu. Rahwa töö on puude raiumine, parwede tegemine, jahipidamine, laewade ehitamine, metallide wäljakaewamine ja kiwide lõhkumine.

Kubermangu päälinn Petrosawodsk (Петрозаводскъ), 11,000 inim., Dneega järwe ääres, Pecter I. ehitatud; siin ligidal on suur rauawalamiise wabrik. — Woitegra (Вытегра), 3000 inim., Dneega järwe lõune pool ot'sas Mariia kaewandifonna ääres, kaupleb kaunis rohkestes. — Tiwdia küla ligidal on suur marmorikaewandus. — Pooventsi maakonnas langeb Sunaa jõgi ülewelt kalju ot'sast 6 sülla kõrguselt alla; see joa kannab Kiiwat'shi nime. — Kargopol, 2000 inim., kaupleb kaunis rohkestes kasuka nahkadega.

B. Võunepoolne Suur Vene maa.

15,800 □ penik. 22½ milj. inim.

Võunepoolne Suur Vene maa on üleüldse kaunis viljakas, aga et mõnes kubermangus rohkeste rahvast elab, ei saa omast viljast tarviduseks ometi mitte küll, vaid peab mujalt juurde toodama. Rahvas on Suur-Venelased, kes põhja pool, kus maa vähem vilja kannab, iseäranis agarad mitmesugust tööd tegema. Võunepoolsel Suurel Vene maal on 16 kubermangu:

1. Nowgorodi kubermang.

Nowgorodi kubermang on põhja Vene maaselja pääl, mis siin Ilmeni järvest keskhommiku pool Waldai kiltmaal kõige kõrgem on. Tõgesid mööda, mis siit algavad, võib kolme mere pääle saada: Dneegat mööda Balge meresse, Mita ja Wõlhowi mööda Lääne meresse ja Sheksnaad ja Moloogat mööda Kaspia meresse. Väiksid järwi, metsa ja raba on väga rohkeste; sellepärast elab siin ka vähä rahvast; nende päätöö on kalapüüdmine, sõiduriistade ja puutöö tegemine.

Kubermangu päälinn Nowgorod (Новгородъ), 18,000 inim., Wõlhowi jõe kaldal Ilmeni järwe ääres. Ta on Vene riigi kätti, sest siia asus esimene Vene suurwürst Kuurik 862 elama. Keskmistes aastasadades oli ta kuulus kauba ja Hansa linn, kus 400,000 inimest elastiwad; tall on suur kreml ja selle sees väga wana püha Sofia kirik Nowgorodi püha Joanni hauaga, kus palju inimesi palumas käiwad. Nowgorodi ümberkaudu on palju kloostrid, kellest kõige wanem Surjewi klooster endiste Vene suurwürstide haudadega. 1862 pandi Nowgorodi suur mälestuse sammas üles, sest et Vene riik sell ajal 1000 aastat wanaks sai. — **Staaraja Nuisa** (Старая Руса), 15,000 inim., oma soola teedu kohtade poolest tähtjas. — **Ida pobl Waldai** (Валдай), 4000 inim., Waldai järwe ääres. Siin walatakse väga palju kiriku kellu. — **Tiherepoowetjis**, 3000 inim., Alessandri kunstide kool. — **Tihwinis** ja **Kiriilowis** on kuulsad ja rikkad kloostrid. — **Bjeloofersk**, väga wana linn.

2. Pihkwa kubermang.

Pihkwa kubermang on Balti maaselja pääl, aga kaunis ühetasase maaga. Eht küll metsa ja väiksi järwi palju, kaswa-

wad linad siiski väga hästi; wili selle wasta waewalt tarwidue jauts.

Kubermangu päälinn **Pihwa** (Пековъ), 18,000 inim., Weliikaja jõe ääres Peipsi järwe lähedal. Enne oli ta Hansa linn ja väga tähtjas, aga ta nüüdki kaupleb ta weel kaunis rohkesti. — Lõune pool on **Ostrow** (Островъ), 3600 inim.; kaupleb linadega, nõndasama ta Dpotshka, Porhow ja Stoltshha. — Weliikie Luukis, Toropetsis ja Holmis on suured naha wabrikud.

3. Smolenski kubermang.

Smolenski kubermang kannab ka wahä wilja; põhjapoolne maa on kõrge — siin lõpewad Waldai mäed, — lõunepoolne aga õige madal. Siin on mõnes kohas suured lagedikud, mõnes kohas jälle suured metsad. Soosid on kaunis rohkesti.

Kubermangu päälinn **Smolensk** (Смоленскъ), 24,000 inim., ülema Dnjeperi jõe ääres. Endisel ajal oli ta rikas linn, jäi aga seist saadit waeseks, kui Prantslased teda 1812 puhtaks riisusiwad. — Krásnois ja Wjásmas oliwad 1812 Prantslaste ja Wenelaste wahel werised wõitlemised.

4. Tweri kubermang.

Tweri kubermangus on wiljakaswamiise poolest küll kestmine maa, aga rahwas on siiski väga agarad põldu harima. Sääal kõrwas katsuwad nad ka mitmesugusid muid töösid teha. Derwest kubermangust lähewad Waldai mäed läbi; kõige kõrge mad on nad Dstaashkowi maakonnas, kust Wolga jõgi hakkab.

Kubermangu päälinn **Twer** (Тверь), 40,000 inim., jääb kohal Wolga jõe ääres, kus Dwertshaa Wolga jõkke jooksib. Linnas on suured puuwilla, kanepi ja naha wabrikud. Kaudtee lähed siit Peeterburgi ja Moskwa. — Edeli pool **Rshew** (Ржевъ), 20,000 inim., Wolga jõe ääres, kõige rikkam linn kubermangus, kaupleb rohkesti wiljaga, rauaga ja õuntega. — **Dstaashkow** (Осташковъ), 12,000 inim., maakonna linn Seeligeri järwe ääres; siin on Wene maa kõige suuremad naha wabrikud. — **Torshof** (Торжокъ) ja **Wõishni-Wolotshof** (Вышний Волочекъ), 17,000 inim., sellesama nimelise kaewandi ääres, kauplewad kaunis rohkesti nahkadega. — Kortshewi maakonnas on Kimrõi küla, kus rahwas väga palju saapaid teewad.

5. Moskwa kubermang

Moskwa kubermang on kaunis ühetasane ja ülepää wiljakas, aga et siin väga palju rahwast elab, ei kaswa ometi nõnda rohkestest wilja kui nende jaoks tarwis. Terwes kubermangus, isearanis aga päälinnas on wabrikute tegewus väga tähtjas.

Kubermangu päälinn Moskwa (МОСКВА), 750,000 inim. Moskwa jõe ääres, künklise lagediku pääl. Enne oli Moskwa Bene riigi päälinn; nüüd nimetatakse teda weel teiseks päälinnaks. Linn on väga suur ja laialdane ja ütlemata ilus ja tall on 5 jagu: Kreml, Hiina linn, Walge linn, Maa linn ja alewid. Kreml, pahemal Moskwa jõe kaldal, mäekünka otsas, väga wana linna jagu, kellel müürid ja tornid ümber; müüride sees on 5 wärawat. Taewaminemise wärawa juures seisab nunne flooster, mis umbes 400 aastat wana; sinna on Moskwa suurwürs tide ja tšaaride abikaasad maha maetud. Säääl ligidal Tshuudowi flooster, mis Moskwa metropolit Aleksei ehitada lastnud. Tähelepanemise wäärt Zwanni kellatorn, kus 33 kella sees; tema wasta seisab suure platši pääl „kellade kuningas“, mis 12,000 puuda raske. Zwanni kellatorni lähedal uhke Suur Taewaminemise ja Pääingli kirik. Esimeses kroonitakse Bene keisrid; wiimases maeti neid kunni Peeter I. maha. Suur Kremli palee ise on Nikolai I. ajal wana palee asemele ehitatud; temaga ühes on Nurgeline ja Sõjariistade palee, kus keisri warandust ja wanu sõjariistu ülewel hoitakse. Palee ees seisab „suurtükkide kuningas“, mis umbes 300 aasta eest tagasi walatud ja 2400 puuda kaalub. Hiina linnas on praeegu pääkauplemise koht; Pääjimise wärawad wiivad siit Kremli. Wärawate ees on suur „Punane plats“, kus Miinini ja Posharski auusammad seisawad, mis neile selle eest üles pandud, et nad umbes 250 aasta eest Bene maa ära päästsiwad. Hiina linnas on suur kaubamaja ja Siweri palwemaja Sumala ema pildiga, mis umbes 200 aasta eest siia toodud. Walget linna ja Kremli ühendab suur Kremli puieestik. Walges linnas on suurkool, awalik raamatute kogu, Päästja kirik, mis Aleksander I. ajal ehitama hakati, Kaswatamise maja j. n. e. Ülepää on Moskwas väga palju kirikuid ja floostrid. Pääle suurkooli on weel palju teisi tähtsaid koolisid, nagu: kauba akadeemia, Peetri põllutöö

ja metsa akadeemia, maamõõtjate kool j. n. e. Suured wabrikud valmistawad kalewit, siidi ja puuwilla kaupa, masinaid, kuulsaid hõbe- ja kuldasju, küünlaid, šokoladi j. n. e. — Moskwaist lõune pool kuulus wabriku ja kaubalinn **Kolonna** (Коломна), 20,000 inim., Dkaa jõe ääres. — **Serpuhow** (Серпуховъ), 18,000 inim., Dkaa jõe ääres, valmistab palju puuwilla kaupa. — Lääne pool **Borodino** ja **Moshàist**, kus 1812 suured wõitlemised Prantslaste ja Wenelaste wahel olivad. Moskwa kubermangus on veel kuulus püha Sergiuse Kolmainu klooster ja Pühapäewa klooster, mis ka Uueks-Jerusalemmaks nimetatakse.

6. Jaroslaawi kubermang.

Jaroslaawi kubermang on kaunis ühetasane, aga mitte wiljakas ja sellepärast otswad iga aasta mõnda tuhat inimest teistes kubermangudes tööd. Kauplemine ja ka wabrikute töö on kaunis tähtjas.

Kubermangu päälinn **Jaroslavl** (Ярославль), 38,000 inim., Wolga jõe ääres, kaupleb kangeste ja valmistab rohkest puuwilla kaupa, küünlaid ja linast riidet. Siin on **Demiidowi** litseeum, kus noored mehed kõrgemat tarkust õpiwad. — **Rõibinsk** (Рыбинскъ), Wolga jõe ääres, wasta **Sheksnaa** jõe suud, waga tähtjas kauplemise koht. Siin ehitatakse palju laewu ja wiitakse nendega kaupa Wolgat mööda ülesse ja alla. Sui on kange kauplemise pärast linnas umbes 100,000 inimest, talwel aga paljast 15,000. — Lõune pool **Uglitsh** (Угличъ), 13,000 inim., Wolga jõe ääres, suure paberi wabrikuga ja **Rostow** (Ростовъ), 10,000 inim., kus iga aasta suurt laata peetakse.

7. Kostromaa kubermang.

Kostromaa kubermangus on ühetasane maa, kus mitmes kohas jood ja suurt metsa leitakse. Kauplemine läheb kaunis hästi, sest et siin suured jõed jooksewad, nagu Wolga, Kostromaa, Unsha ja Wetluuga. Neis maakondades, kus rohkest metsa, raiuwad rahwas puud ja valmistawad mitmesugusid asju; mujal kaswatatakse kaunis rohkest linu ja tehakse wabrikute tööd.

Kubermangu päälinn **Kostromaa** (Кострома), 28,000 inim., Wolga jõe ääres, suurte kedramise ja kudumise wabrikutega.

Rostromaa kõrvas on Ipatjeewi klooster, mis väga wana. — Kirde pool Gaalitsch (Галичъ), 5500 inim., oli endisel ajal suure würstiriigi päälinn. — Kineshma, oma peenikese linase riide poolest kuulus.

8. Nishni-Nowgorodi kubermang.

Nishni-Nowgorodi kubermangus on ühetasane ja väga wiljakas maa. Demast jookseb Wolga ja Oka jõgi läbi, mis kaks tähtsat kaubateed. Põhjapoolne maa on metsane ja soone, aga lõunepoolne väga hää. Mitmes külas, nagu Pawlowos, Bogorodskois j. n. e. walmistab suurem jagu rahwast üksnes raua, terase ja naha kaupa.

Kubermangu päälinn Nishni-Nowgorod (Нижний-Новгородъ), paremal Wolga jõe kaldal Oka jõe aru lähedal. Ta kaupleb väga kangeste kõige Wene ja Aasia maaga. Iga aasta peetakse siin kõige suuremat laata, mis 15. Juulil pääle hakkab ja 25. Augustil ära lõppeb. Seks ajaks tuleb siia Wenelasi kõigist Wene maa otsadest, Türklasi, Tatarlast, Buhhaarlast, Bashkiirlasi, Indlast, Perslast, Suutisi, Sakslasi j. n. e. rohkestest kofku, nõnda et laada ajal linnas ligi pool miljoni inimesi on. Siia tunakse iga sugu kaupa, kõige rohken aga rauda Wene maa wabrikutest, Hiina teed ja Siberi nahku j. n. e. Kõige laada kaubahind on umbes 100 miljoni rubla. Muul ajal elab Nishni-Nowgorodis pääle 45,000 inimese. Enne peeti laata all pool Nowgorodi Makärjewis, kunni see linn 1817 ära põles. Wasta Makärjewi Wolga kaldal on Lõiskoowo küla, kuhu palju wilja teistest kubermangudest kofku weetakse ja kust seda jälle eemalle kaugemale saadetakse. Küla ümber on umbes 200 tuule- ja wesiwesket, kus üks jagu wilja jahudeks jahwatakse. — Ursamas, Stumpini kooliga, kus pühade inimeste piltisid tegema õpetatakse. — Worsma ja Pawlowo küla rahwas walmistawad palju raudriistu. — Balahna, laewade ehituse koht.

9. Wladiimiri kubermang.

Wladiimiri kubermangus on kaunis palju soosid ja suurt metsa ja maa ise ei ole ka mitte hää, mispärast siis rahwas mitmesugusid käsi- ja wabrikutööd teewad. Väga tähtsad on linase riide, puuwilla ja klaasi wabrikud.

Kubermangu päälinn **Wladimir** (Владимиръ), 17,000 inim., Kljasmaa jõe ääres, umbes 500 aastat wana; ta oli enne ühe suurwürsti elamise koht. — **Shuja** (Шуя), 12,000 inim., wäga suur wabriku linn. — **Susdal** (Суздаль), 7000 inim., endiste Wladimiri suurwürstide päälinn, wäga wana, lagunud fremliga. Siin valmistatakse wäga palju pühade inimeste piltisid. — **Iwanowo** (Иваново), 6000 inim., ka wäga tähtjas oma wabrikute poolest. — **Murom** (Муромъ), 11,000 inim., linase riide wabrikutega. — **Aleksandrow**, valmistab palju paberit. — **Soolui**, **Paleha** ja **Meteera** küla rahwas teewad nagu Susdali rahwas palju pühade piltisid.

10. Njásaani kubermang.

Njásaani kubermangus on põhja pool maa soone ja rabane, lõune pool aga wiljakas ja sellepärast tehakse põhja pool rohkeste käsitööd, lõune pool haritakse põldu.

Kubermangu päälinn **Njäsan** (Рязань), 30,000 inim., Okaa jõe ääres, kaupleb wiljaga ja lojustega, mis lõune poolt siia tuuakse. Njásaani maakonnas on mitmed kalewi ja terase wabrikud. — All pool Okaa jõe ääres **Kasfimow** (Касимовъ), 15,000 inim., suurte wabrikutega. — Loe pool **Jegorjewsk** (Егорьевскъ), 5000 inim., tähtsate puuwilla wabrikutega.

11. Tuula kubermang.

Tuula kubermangus on maa wiljakas, iseäranis lõune pool, mis pärast siis ka rahwas siin rohkeste põldu harivad. Okaa jõgi jookseb temast läbi, mis selle poolest tähtjas, et seda mööda kaupa Kaluga, Moskwa, Nishni-Nowgorodi ja Peeterburisise wõib saata. Siit tuleb Donni jõgi; siin on ka wäike Nepradwa jõekene, kelle kaldal Kulikoowi wäljal 1380 Wenelaste ja Mongoolaste wahel suur wõitlemine oli. Siit saadakse rohkeste kiwisüsi ja tehakse palju metalli kaupa.

Kubermangu päälinn **Tuula** (Тула), 60,000 inim.; siin on wäga palju häid wabrikuid, kellest kõige tähtsamad need, mis raud- ja teras-asju valmistawad. Peeter I. asutas siia sõjariistade wabriku, kelle töö igal pool kuulus. — **Cepifan**, Donni jõe lähedal; siin saadi 1380 Mongoolaste päale wõitu. **Belew**, Okaa jõe ääres, tähtjas kauplemise poolest.

12. Kaluuga kubermang.

Kaluuga kubermangus on maa vähä wiljakas, mispäraast rahwas palju käsitööd teewad ja ligi 50,000 inimest suurematesse linnadesse tööle lähewad. Tähtsad on suured rauawalamise wabrikud.

Kubermangu päälinn Kaluuga (Калуга), 40,000 inim., Dkaa jõe ääres, kaupleb wiljaga, jahudega ja õliga. — Shisdra maakonnas on suured raua wabrikud. — Koselski maakonnas on väga hääd purjuriide wabrikud. — Malojaroslaawets ja Tarutinoo, kus 1812 Wenelaste ja Prantslaste wahel wõitlemised oliwad. — Kondroowo külas on suured paberi wabrikud.

13. Orëli kubermang.

Orëli kubermangu põhjapoolses jaus on metsa, lõunepoolses jaus aga wiljakat maad, nõnda et siit palju wilja ja kanepit Peeterburisše, Niiga ja Musta mere äärde saadetakse.

Kubermangu päälinn Orël (Орель), 55,000 inim., Dkaa jõe ääres, väga tähtjas wilja ja kanepi kauplemise koht. — Tša pool Telets (Елец), 36,000 inim., walmistab seepi, küünlaid ja nahka ja kaupleb wiljaga ja nisu jahudega. — Bõlhow, kõite ja naha wabrikutega. — Brjanski, Desnaa jõe ääres, Orëlist lääne pool, suurtükkide walamise wabrikuga. Brjanski maakonnas on kuulus Djädkowi kristalli wabrik.

14. Kurski kubermang.

Kurski kubermang on väga wiljakas; sagedaste tuleb ette, et ühest külwist kaks lõikust saadakse; lõigates langeb wili maha, hakkab kaswama ja saab ka walmis. Uga sagedaste juhtub õnnetus: kange kuiw paneb wilja kaswu kinni ehk rändawad rohutirtsud langewad wäljade pääle ja söowad wilja ära. Rahwa päättö on põlluharimine, karjakaswatamine ja mesilaste pidamine. Rahwa hulgas on palju Wäike Wenelasi.

Kubermangu päälinn Kursk (Курск), 50,000 inim., kuulus suure laada ja naha wabrikute poolest. — Lõune pool Bjelgorod (Бѣлгородъ), 16,000 inim., waha ja küünla wabrikutega. — Rõiiskist wiiaakse palju nisu Austria maale.

15. Worooneshi kubermang.

Worooneshi kubermangus on väga hää wiljakandew maa, kus iseäranis rohkestes niisu, tubakat, melonisi, päewalillesid, suhkrunairid, linu ja kanepit kaswatatakse. Karjakaswatamine on hää järje pääl. Siin on Wene maa kõige paremad hobuse kaswatamise kohad. Hoosteest on iseäranis Bitjuungi hobused kuulsad, kes kaua elawad ja jalgade poolest hästi wašta panewad.

Kubermangu päälinn **Woroonesh** (Воронежъ), 45,000 inim., Worooneshi jõe ääres, kaupleb kangeste wiljaga ja raswaga. — Bobrowi maakonnas on tähelepanemise wäärt Drenowoje, Anna ja Tshesmaa hooste kaswatamise kohad. — **Metseejewka**, 15,000 inim., kaupleb õliga.

16. Tamboowi kubermang.

Tamboowi kubermang on põhja pool soone ja rabane, lõune pool aga wiljakas. Rahwa päätöö on põlluharimine ja karjakaswatamine; ka siin on häid hooste kaswatamise kohte. Et jõgesid wäha, teeb sui sagedaste põud maale waewa.

Kubermangu päälinn **Tambow** (Тамбовъ), 30,000 inim., Tšna jõe ääres, kaupleb raswaga ja nahkadega. — Loe pool **Koslow** (Козловъ), 28,000 inim., ja põhja pool **Morshansk** (Моршанскъ), tähtsad wiljakauplemise kohad. — **Lipetsk** (Липецкъ), 15,000 inim., kuulus mineraali halikate poolest. — **Borissoglewsk** (Борисоглвекъ), 13,000 inim. Tamboowist lõune pool.

VII. Ida Wene maa.

25,700 □ penit. 15 milj. inim.

Ida Wene maa all on endine Kasaani ja Astrahani kuningriik, mis Joann IV. 16 aastasajas Wene maaga ühendas. Rahwast on väga mitmet feltsi; Wenelasi on igal pool Wolga jõe ääres ja Uraali mäges:tku juures laial; pärisrahwas on aga Soome ja Türgi-Tartari sugu.

A. Endine Kasaani kuningriik.

Endine Kasaani kuningriik on mõlemil pool Uraali mäges: tiffu; siin pool jooksewad temast Wolga, Kamaa ja Suraa läbi,

Uastia pool küljes aga mitu Dooboli jõe aru. Põhja pool on püratumad metsad ja mäekaewandused, lõune pool aga väga hää põllumaa.

1. Permi kubermang.

Permi kubermangust lähewad Uraali mäed läbi ja suurem jagu maad on metsa täis. Lõunepoolses jaus on mitmesugused metalli wabrikud, põhja pool suured soolakeetmise kohad. Ida-poolne Uraali mägede külg on rikas raua, kulla, plaatina, wase ja kallite ilukiwide poolest.

Kubermangu päälinn **Perm** (Пермь), 33,000 inim., Kamaa jõe kaldal, suure tee ääres, mis Euroopa Wene maalt Siberi maale läheb. Siin on suured suurtükide walamise ja kõite wabrikud. — Kubermangu Uastia jaus on: **Zekaterinburg** (Екатеринбургъ), 31,000 inim., suure Siberi tee ääres (Peeterburist 2420 wersta kaugel), kõige tähtsam linn Wene riigis mäetööde poolest, Peeter I. asutatud. Siin on Uraali mäekaewanduste ülem walitsus, mäekool, suured metalli wabrikud j. u. e. Linna ligidal on suured Werhijetski ja Werhneiwiniski rauawabrikud ja Bereesowi kulla augud. — Põhja pool **Nishni-Tagilsk**, suurte plaatina ja kullapesemise paikadega, wase- ja rauatöö wabrikutega. Siin on malahidi pääleidmise koht. — Põhja pool Werhotürje, kelle maakonnas pääle Nishni-Tagilski weel tähtsad Newjanski, Goroblagodatski ja Bogoslowski wabrikud — **Solikamsk**, Kamaa jõe ääres, väga hääde soolakeetmise kohtadega. — **Irbitt** (Ирбитъ), 5000 inim. Siin peetakse suurt laata, mis Siberi maale niisama tähtjas on nagu Nishni Nowgorodi laad Euroopa Wene maale.

2. Wjätka kubermang.

Wjätka kubermangu on enam kui pool (57%) metsa all; põhja pool on maa mägine ja soone, lõune pool aga wiljakas. Kus musta mulla maa, sääl hariwad rahwas põldu; mägiste kohtade pääl teewad nad mäetöö wabrikutes tööd, põletawad lupja, raiuwad puud, walmistawad puuasju ja kaswatawad karja, iseäranis hobusid, kes Wjätka hooste nime all väga kuulsad. Tähtsad on ka wiinaköögid ja naha wabrikud.

Kubermangu päälinn **Wjätka** (Вятка), 22,000 inim., Wjätka jõe ääres, kaupleb wiljaga, mis ta Arhangel'ski saadab. — Saraapul, Kamaa jõe ääres, kauba linn; tema maakonnas on suur kroonu Tšheewi sõjariistade ja Kamskowotki raua wabrik.

3. Kasaani kubermang.

Kasaani kubermangus on kirde pool maa mägine, loe pool soone ja metsane, Wolga ja Kamaa jõest lõune pool aga wäga wiljakas. Rahwa päätöö on põlluharimine; Tšuwasslased peawad palju mesilasi; Kasaani linnas ja ümberkaudu tehakse ka wabrikutes rohkeste tööd.

Kubermangu päälinn **Kasän** (Казань), 95,000 inim., 7 wersta Wolga jõe äärest, kus see järsku lõune poole pöörab, ilusa koha pääl mäeküngaste otsas. Enne oli Kasän Tataarlaste riigi päälinn ja weel praegu elawad ühes linna alewis üsna Muhamedi usku Tataarlased, kes kuulust nahatööd teewad. Siin on suurkool ja waimulik akadeemia ja ka kreml on weel järel, mis Tataarlased siia ehitanud. Kremlis on Maarja kirik, kus „Kasaani Jumala ema“ pilt sees. Wäga tähtjas on Kasän kauplemise poolest; siia tuuakse laugelt Siberi maalt kui ka Lõune Wene maalt kaupa ja saadetakse siis Wolga jõe mööda edasi. Siin on suured naha, küünla ja seebi wabrikud; Kasaani seep on kõiges Wene riigis tuttaw. — Tšhistopol (Чистополь), 13,000 inim., Kasaanist ida pool, Kamaa jõe ääres, kaupleb kaunis rohkeste.

4. Simbir'ski kubermang.

Simbir'ski kubermang on Wolga jõe ääres künkline, mujal aga ühetajane ja wäga wiljaka maaga. Rahwa päätöö on põlluharimine ja karjakaswatamine, iseäranis lammaste pidamine. Rahwa seas on palju Mordwiinlasi, Tšuwasslasi ja Tataarlasi.

Kubermangu päälinn **Simbir'sk** (Самарскъ), 28,000 inim., Wolga jõe ääres, kaupleb rohkeste wiljaga. Siin peetakse suurt laata. 1765 sündis siin kuulus Wene maa ajaloo kirjutaja Karamsin. — Nikitiino ja Kobel'wka küla rahwas teewad wäga palju lamma willast kübaraid. — Promjino, kaupleb rohkeste wiljaga.

5. Pensa kubermang.

Pensa kubermang on suuremalt jaolt laenete sarnane künkline, aga väga wiljakas maa. Rahwa päättö on põlluharimine ja karjakasvatamine.

Kubermangu päälinn Pensa (Пенза), 35,000 inim., Suraa jõe ääres, suure paberi wabrikuga. Linna juures on suur rohujawiljapuude aid, mis kroonu kulu pääl ülewel peetakse; siin on ka aidnikkude jaus kool. Pensaist läheb raudtee Moskwa. Põhja pool Saransk (Саранскъ), 14,000 inim., kaupleb rohkeste.

B. Endine Astrahani kuningriik.

Wolga jõgi jookseb endisest Astrahani kuningriigist läbi; ida pool on tall Uraali mäed rajaks. Lõune pool on maa ühetasane ja ei kanna wilja; kesk- ja põhja pool suuremalt jaolt laenete sarnane künkline ja mägine.

1. Ufaa kubermang.

Ufaa kubermang on põhjapoolses jaus väga wiljakas. Rahwa päättö on põlluharimine, karjakasvatamine, mäekaewandus ja raua walmistamine.

Kubermangu päälinn Ufaa (Уфа) 25,000 inim., Bjeelaja jõe ääres. Siin elab ülem musti, kelle all kõik Muhamedi usu lised Wene maal seisawad. — Slatoust (Слатоустъ), 18,000 inim., Uraali mägestikus, suure raua ja sõjariistade wabrikuga.

Samaara kubermang.

Samaara kubermang on põhja pool väga wiljakas, lõune pool aga kõrbene maa. Metsast on juur puudus. Rahwas harib maad, — siin kaswab nisu väga hästi, — kaswatab tubakat, peab karja ja püüab Wolga jões kalu. Pääle Wene laste elab siin weel Tataarlasti, Kalmüklasti, Tihuwaislasti, Cestlasti ja umbes 50,000 Saksa asujat.

Kubermangu päälinn Samaara (Самара), 56,000 inim., Samaara jõe ääres Wolga jõe kaldal, kaupleb kangeste wiljaga, iseäranis nijudega, ja Torenburi soolaga — Kauplemise kohad on weel Balakoome ja Dekaterinensk. — Sergijewsk, tähtjas oma terwise wee poolest.

3. Dorenburi kubermang.

Dorenburi kubermang on suuremalt jault mägine, aga mitte wilets wilja maa; iseäranis lääne pool on maapinnal rohkeste musta mulda. Rahwa päätöö on põlluharimine, karjaka wata mine, mesilaste pidamine, kivi soola ja raua walmistamine. Pääle Wenelaste elab siin palju Bashkiirlasi, Tataarlasi, Tšheremislasi, Botjääklasi, Kirgiislasi ja muid.

Kubermangu päälinn Dorenburg (Оренбургъ), 48,000 inim., Uraali jõe ääres, kaunis kõwa kindlus, kaupleb rohkeste Kesk-Aasia maaga. Siit lähewad suured kaubawoorid kaugelle Kesk-hommiku poole wälja. Linna ligidal on palju soola. — Troitsk, Aasia kubermangu jaus, Ufaast ida pool, on Dorenburi järel kõige tähtsam Aasia maaga kauplew koht. Siin peetakse suuri laatu.

4. Saraatowi kubermang.

Saraatowi kubermang on paremal Wolga jõe kaldal ja osalt laenete sarnane, osalt mägine maa. Edeli pool hakkawad stepid pääle, mujal on aga maa väga wiljakas, mispärast siis ka põlluharimine, aidade pidamine ja karjaka wata mine rahwa päätöö on. Pääle Wenelaste elab siin umbes 60,000 Sakslast, keda Katariina II. siia kutsus, Tataarlasi, Gesslasi ja Mordwiinlasi. Tähtsad on suured nahaparkimise kohad, wiinaköögid, soolasaamise paigad ja kalewi wabrikud.

Kubermangu päälinn Saraatow (Саратовъ), 95,000 inim., Wolga jõe ääres, kaupleb väga palju wiljaga ja Eltoni järwe soolaga. — Swalõinsk, kaupleb wiljaga. — Wolsk (Вольскъ), 33,000 inim., Wolga jõe ääres, väga ilusas kohas. — Kamõišhin (Камышинъ), 17,000 inim., Wolga jõe ääres; siia pannakse väga palju soola maha, mis Eltoni järwest tuuakse. — Tšariitšoin (Царицынъ), 26,000 inim., Wolga jõe ääres, mis siin Donni jõest kuigi kaugel ei ole; mõlemaid jõgesid ühendab siin raudtee. — Sarepta, ühe mäekünka otsas Wolga jõe ääres, kõige tähtsam Sakslaste asutus Saraatowi kubermangus. Sareptast saadetakse palju sinepit, nuuskamise tubakat, kujutud asju, aiawilja ja joodawat wiina wälja.

5. Astrahani kubermang.

Astrahani kubermang on suur lagedik, kus rohkeste soolaraudasid, soolajärwi ja soolajõgesid leida; kõige tähtsam nendest

on Eltoni järw, kust aastas umbes 25 miljoni puuda soola saadakse. Üksnes Wolga jõe ääres on wiljakandewat maad; siin elawad Wenelased ja Tataarlased, kes wäga palju kala püüawad ja aidade, kauplemise ja karjakaswatamise eest suurt hooft kannawad. Lagedikkudes hulguwad Kirgiislased ja Kalmülased.

Kubermangu päälinn Astrahan (Астрахань), 58,000 inim., ühe saare pääl kahe Wolga jõearu wahel, 80 wersta pääjõe suust kaugel. Et jõe suu madal, wõiwad suuremad laewad üksnes siis Astrahani sadamasse sisse minna, kui lõune tuuled wett üles ajawad, aga siiski on sadam Wene maale wäga tähtjas, sest et siit nii hästi Persia maale kui ka suure kalapüügi pääle wälja minnakse. Linnas on kreml, palju kirikuid ja mosheesid; linna ligidal suured wiljapuu aiad, meloonide istandused ja wiinamäed, kust wäga häid kobaraid saadakse. Rahwas on Wenelased, Armeenlased, Greeklased, Perslased, Bohhaarlased, Juudid j. n. e. — Ahtuuba jõearu ääres on Tatarlaste päälinn Sarai waremed näha.

VIII. Ukräine ehk Wäike Wene maa.

3775 □ penik. 8 milj. inim.

Wäike Wene maa on suuremalt jault ühetasane ja Dnjepri ja Donetsi jõgt jooksewad temast läbi. Ehk küll soodest puudust ei ole, on Wäike Wene maa ometi üks Wene riigi kõige wiljakamatest maadest; üksnes lõune pool leitakse lagedikka. Klusate põldude ja lehtmetsjade wahel on kenad karjamaad, kus lojuste pidamine wäga hästi sigineb. See, kui ka wiljategemine, tubaka- ja linategemine ja mesilaste pidamine on rahwa päätoõ. Rahwas on Suur ja Wäike Wenelased, Poolakad ja Juudid.

1. Issherniigowi kubermang.

Issherniigowi kubermangu põhjapoolne jagu on metsane ja soone, lõunepoolne aga wäga wiljakas. Rahwas harib põldu, põletab wiina, kaswatab suhkrunairid suhkru wabrikute tarwis, pargib nahka, saadab kanepit Peeterburisise ja Riiga ja peab mesilasi. Pääle selle kaubeldakse tubakaga ja puudega ja tehakse wabrikutes portselani riistu. Pääle Wäike Wenelaste on wäga palju Juutisid.

Kubermangu päälinn **Tšherniigow** (Черниговъ), 27,000 inim., Deanaa jõe ääres, üks kõige wanematest Wene maa linnadest, kaupleb rohkestes lõunepooliste kubermangudega, mis Dnjepri jõe ääres. — **Njeshiin** (Нѣжинъ), kubermangu kõige parem linn; siin on liitseum noorte meeste tarwis; rahwas walmistab palju tubakat. — **Gluuhow** (Глуховъ) 15,000 inim., Linna lähedal on hääd portselani saue. — **Kroljeewets**, suure laadaga. — **Baturin**, endine Wäike Wene maa hetmannide päälinn. — **Kowgorod Seewersk**, wäga wana linn.

2. Kiijewi kubermang.

Kiijewi kubermang on musta mulla maa ja annab wäga rohket lõikust. Karjakaswatamine ja aidade pidamine on hää järje pääl. Kõige rohkem kaswatatakse siin suhkrunairid; muudest töödest on wiinapõletamine ja kalewi tegemine nimetamise wäärt. Metsast on kaunis suur puudus. Rahwas on Wäike Wenelased, Suudid ja Poolakad.

Kubermangu päälinn **Kiijew** (Кіевъ), 130,000 inim., paremal pool Dnjepri kaldal. Linna jaetakse mitmesse jaku: **Podool**, alam linn, üsna jõe ääres, sadamaga, aidadega ja juure turuga. Temast ülemal on palja mäe otsas **Wana Kiijew**, hulga kirikutega, majadega ja aidadega. **Wana Kiijewi** ja **Koopa** mägede wasta on Kiijewi kõwa kants; siin ligidal on Kiijewi koopa klooster, kuhu palju püha mehi maha maetud. **Wanas Kiijewis** on weel enam kui 800 aasta wanadune **Sofia** kirik ja **Podoolis** **Wendade** klooster ja waimulik akadeemia. Pääle selle on Kiijewis weel suurkool ja suurwürst **Wladiimiri** auuks, kes ristiusku Kiijewi tõi, tähtjas mälestuse sammas. Kiijew on üks kõige wanematest Wene maa linnadest ja teda hüütakse Wene maa linnade emaks. Kiijew kaupleb kangeste ja peab suuri laatu. Linnast käib üle Dnjepri jõe wäga tore sild. — Kiijewi maakonnas on **Mesigirje** küla, kus suur portselani wabrik. — **Berdiitshew** (Бердичевъ), 53,000 inim., kange kaubalinn, peab aastas 5 korda laata. — **Uman** (Умань), 15,000 inim. Siin on suur põllu- ja aiatöökool. — Kiijewi kubermangus on pääle 100 alewit, kelle rahwas mitmetesugugi käsitööd teewad. — **Tšhigirin**, endine Kasjakate päälinn.

3. **Poltaawa kubermang.**

Poltaawa kubermang on väga wiljakas, tunneb aga metsast suurt puudust. Et jõed laemade sõidu tarwis madalad, ei ole rahwal kerge wiljast lahti saada. Uuemal ajal saadab neile selle poolest raudtee, mis Odessasse läheb, suurt abi. Karjakasvatamine, põlluharimine, mesilaste pidamine ja tubaka walmistamine on rahwa päätoõ.

Kubermangu päälinn **Poltaawa** (Полтава), 37,000 inim., Worisslaa jõe ääres; siin peetakse väga suurt laata. Suure Aleksandri platsi keskkojal on mälestuse jummas selle mõidu auuks, mis Peeter I. siin Karl XII. pääle sai. 5 wersta linnast on „Krootsi haud“, kuhu langenud waenlased maha maetud. — Edeli pool **Krementshug** (Кременчугъ), 38,000 inime, Dnjepri jõe ääres, tähtjas kaubakogumise koht, sest et all pool linna jõe koses ja jõad pääle hakkawad. — Romnõi, Romnõi jõe ääres, peab aastas kaks suurt laata. — Lubnõi, suure kroonu aiaga, Peeter I. asutatud, arstirohtude kasvatamise tarwis. — **Perejaslawl**, väga wana linn.

4. **Harfowi kubermang.**

Harfowi kubermang on ilus musta mulla maa ja kaswatab rohkestes wilja. Hääde karjamaade pärast kaswatatakse palju lambaid, weisid ja hobusid. Wiinapõletamise ja subtrunaire wabrikud on väga tähtsad. Kõige suurem kauplemine on laatade pääl.

Kubermangu päälinn **Harfow** (Харьковъ), 102,000 inim., peab aastas 4 suurt laata ja kaupleb palju willadega. Linnas on suurkool. — **Ahtõirka** (Ахтырка), 18,000 inim., ja **Suumi** (Сумы), 15,000 inim., Harfowi järel kõige rikkam linn kubermangus, peab suurt hooste ja lojuste laata. — Staarobõlski maakonnas on suured hooste kasvatamise kohad.

IX. **Lõune ehk Uus Wene maa.**

Umbes 4300 □ penik, 5 milj. inim.

Lõune Wene maa on lage, metsata maa ja ulatab Musta ja Asoowi mere äärest põhja poole kunni Lõune Wene maa maaseljani ja lääne poolt ida poole Pruti jõest Donetsi jõeni.

Pääle idapoolse jau kannab maa rohkeste wilja ja karjakaswata- mine sigineb väga hästi. Tuba wanal ajal oli Musta mere äärne maa Greeklaste wilja ait, kus neil ka tähtsad asundused oliwad. Rahwast on mitmet sugu; pääle Wäike ja Suur Wene- laste elab Dnjeprist läänepoolistes maades veel rohkeste Bul- gaarlasi, Serblasi, Wallahlasi, Tuntisi, Sakslasi ja Mustlasi; Dnjeprist idapoolistes maades aga Tataarlasi, Greeklasi ja ka Sakslasi. Wiimased elawad enamiste linnades, aga ka mitmes kohas külates, kus nad põldu hariwad.

1. Donni Kaskakate maa.

Donni Kaskakate maa on laia Lõune Wene maa maaselja idapoolse otsa pääl ja Donni jõgi jookseb temast läbi. Enam kui pool osa maad on karjamaade ja heinamaade all ja selle- pärast kaswatatakse siin ka väga rohkeste lambaid, weisid ja hobusid. Aga ka põllutöö, wiina aidade, kalapüüdmise ja kiwi- süte murdmise eest kannab rahwas hoolt. Maal on umbes see- sugused seadused nagu sõjameestel, ja ülem käsuandja kannab helmanni nime.

Maa päälinn **Noowo-Tscherkask** (Ново-Черкасскъ), 37,000 inim., ilusate kroonu majadega ja kena kirikuga.

2. Zekaterinoslaawi kubermang.

Zekaterinoslaawi kubermangus on suuremalt jault musta mulla maa. Rahwa päätöö on põlluharimine ja karjakaswata- mine; Saksa asujad katsuwad ka siidi ussifid sigitada, mis neil kaunis hästi lorida läheb.

Kubermangu päälinn **Zekaterinoslaw** (Екатеринославъ), 25,000 inim., Dnjepri jõe ääres, Katariina II. asutatud. Zekaterinoslaawist natuke alamal hakkawad Dnjepri kosjed pääle, mis laewade sõitnisti takistawad: — **Aleksandrowsk** (Александровскъ), 5000 inim., Zekaterinoslaawist all pool. — **Taganrog** (Таганрогъ), 50,000 inim., Asoowi mere ääres järsu mäekünka otsas, kust kiwitrepp alla läheb. Pinnal on küll madal sadam, aga ta kaupleb ometi kaunis rohkeste. Siin suri 1825 **Alek- sander I.** — Lääne pool **Mariupol** (Мариуполь), 10,000 inim., Asoowi mere ääres, kaupleb rohkeste nisudega. Siin ligidal on **Kaaletsi jõgi**, mis enne **Kalka** nime kandis, kus 1224 **Mongool-**

lased Wenelasi lõiwad. — **Nahiitshewan** (Нахичевань), 17,000 inim, Donni jõe ääres. Linnas elawad peaaegu üksnes Armeenlased ja teewad puurilla ja naha tööd. — **Rostow** (Ростовъ), 60,000 inim., Donni jõe ääres, hää sadamaga, kaupleb kaunis hästi. Siit läheb raudtee Wene maa tähtsamatesse linnadesse. — **Asow** (Азовъ), 18,000 inim., Donni jõe suu ligidal, oli endisel ajal tähtjas kauplemise paik. Madala sadama pärast wõiwad üksnes wäikesed laewad linna all käia. — Bahmut, kiviütle kaewandustega ja soolakeetmise kohtadega. — Slawjānosõrbski maakonnas on suur raua wabrik, kus palju auru- masinaid walmistatakse.

3. Tauria kubermang.

Tauria kubermanguks arwatakse Krimmi poolsaart, Mäda ja Asoowi mere äärsid maid ja Nagai lagedikku. Wiimane on kaunis madal ja täis lõhustikka; mitmes kohas puudub selle pärast joomawesi, et maapind soolane. Kewade kaswawad Nagai lagedikus rohud ja lilled, sui on aga kõik kuiwanud ja surnud ja kange palawa järele tuleb külm ja käre talw. Siiski kaswata- takse siin ka wilja, lojusid ja siidi ussa, ja Saksa asujad on siia mõnda ilusat küla ehitanud. — Krimmi poolsaare ehk Tauria Herjoneesese ümber on kahel küljel Must meri, kolmandamal Asoowi meri ja üksnes põhja pool on ta Perekoopi maakitsuse läbi suure maaga koos. Põhja pool Saiila mägesid on Krimm peaaegu weeta ja puudeta lagedik, kus aga sagedaste soolasoode ja järwede ja soolataimedega kaetud maade wahel ka põllud silma paistawad. Neist soolajärwedest saadakse iga aasta rohkesti soola. Hooste- ja lammastekaswatamine on päättö; ometi hakkab ka põlluharimine kord korralt laiemalle lagunema. Krimmi keshomniku pool küljes on suured Tauria mäed, kellest kõige kõrgem Tshatõir-Dag. Sell mägisel maal on väga hää kliima ja terve aasta otsa soe. Sellepärast kaswab siin väga palju puud ja puuwilja, mis mujal Wene kubermangudes mitte ei kaswa. Võunepoolses Krimmis on väga ilusad wiinamäed, oliiwimetsad, päratumad wiljapuud aiad ja rikaste pärisomanikkude istandused. Mere ääres püüab rahwas kala. Rahwas on Wenelased ja Tataarlased; pääle nende on veel Saksa asujaid, Bulgaarlasi, Gesticlasi, Tuutisi, Mustlasi j. n. e.

Kubermangu päälinn **Simferopol** (Симферополь), 30,000 inim., Krimmist wäljawiidawa kauba päämahapanemise paif. — Edeli pool **Baktschisarai** (Бакчисарай), 10,000 inim., endine Krimmi kaanide päälinn, kus praegu weel $\frac{2}{3}$ jagu rahwast Tataarlased, kes häid nugasid teewad. — Loe pool **Eüpatooria**, kaubasadamaga. — Lõune pool **Sewastopol** (Севастополь); Krimmi sõjani oli ta kõwa kindlus ja tema sees elaswad 45,000 inim., aga 1855 purustaswad Inglased ja Prantslased teda poolest saadit ära ja nüüd elawad siin weel ligi 15,000 inim. — Edeli pool **Balasklaawa**, sügawa lahe ääres, hää sadamaga. — Lõune pool **Talta** (Алта), väga ilusas kohas, keiserliffude aidadega ja suimajadega, nagu Piwaadia, Drianda, Alüpa j. m. m. — **Feodoosia** (Феодосія), 9000 inim., saare kesk-hommiku pool rannas, sadamaga ja ujumise kohtadega, oli 13 aastafajas Kassa nime all Geenua kauplemise keskkoht. — **Kertsh-Tenikalee** (Керчь-Еникале), 24,000 inim., kindlusega ja hää sadamaga. Siit üles leitud wanad Greeka asjad on Peeterburisise wiidud. Ümberkaudu saadakse rohkesti kiwiõli. — **Perekoop** (Перекопъ), 5000 inim., 4 wersta laiuse maakitsuse pääl, mis jedasama nime kannab. Siin saadakse palju mere soola. — **Berdjansk** (Бердянскъ), 13,000 inim., Alsoowi mere ääres, hää sadamaga, kaupleb kängeste nisudega ja kaladega.

4. Hersooni kubermang.

Hersooni kubermangus on põhja pool musta mulla maa, lõune pool aga enam liiwane ja kõrbene. Põldu haritakse suuremalt jault põhjapoolsel maal, lõune pool kaswatatakse aga karja, kõige rohkein peenikese willaga lambaid. Suur põud ja rändawad rohutirtsud rikuvad sagedaste wilja ära. Rahedes on kalapüüdmine väga suur.

Kubermangu päälinn **Herzon** (Херсонъ), 50,000 inim., Dnjepri jõe suu lähedal; tall on küll sadam, aga ometi väga madal, nõnda et suuremad laewad sisse ei pääse. Siin on kauba kokkufogumise paif, mis Ddesjast wõeralle maale saadetakse. — **Nikolaajew** (Николаевъ), 82,000 inim., Bungi jõe ääres, sõja sadamaga ja laewade ehitamise kohaga, 1792 asutatud. — **Otshaakow** (Очаковъ), 5000 inim. — **Odesa** (Одесса), 190,000 inim., 1793 asutatud. Mõne aastaga on ta esimeisiks

Wene maa kaubalinnaks Musta mere ääres kaswanud ja ta sadamat puhastamise masinatega sügawamaks tehtud. Uulitsad on suured ja laiad ja palju majasid on Staalie ehituse wiisi järele ehitatud. Kõige ilusam linna jagu on mere ääres, kuhu tore, lai trepp läheb. Linn kaupleb väga rohkestes ja saabab $\frac{1}{6}$ jau Wene maa kaupa wõeralle maale, kõige rohkem nisu, lambawillu, raswa, linaseemnid, linu, kanepit ja nahka. Kõiksugu Euroopa ja Gess-Nastia rahwast on siin elamas. 1865 aastast saadik on siin ka suurkool. — Kirde pool Nowomirgorod ja Zelisawetgrad (Елизаветградъ), 37,000 inim.; wiimases peetakse suuri laatu.

5. Besaraabia kubermang.

Besaraabia kubermang on Pruti ja Dnjepri jõe wahel ja ulatab San Stefano rahust saadik lõune pool kunni Doonau jõe äärde. Dsialt on ta mägine ja metsane, osalt jälle järwene. Maa on väga wiljakas ja kaswatab ka häid wiinapuid; ilusate karjamaade ja heinamaade pärast kaswatatakse palju lambaid ja weisid. Kuskilgi Wene maal ei sigine nii hääd tubakas kui siin. Sakslastel ja Bulgaarlastel on siin mõnda asundust.

Kubermangu päälinn Kishinew (Кишиневъ), 105,000 inim., kaupleb kangeste. — Dnjestri jõe ääres Hootin (Хотинъ), 18,000 inim. ja Benderoi (Бендеры), 25,000 inim., kaks tähtsat kindlust. — Akerman (Акерманъ), 40,000 inim., kaupleb rohkestes soolaga, mis lähedatest järwedest saadakse. — Ümberkaudu on suured wiinamäed ja tubaka istandused. — Krimmi sõja järel langes lõunepoolne jagu Besaraabia maad Kumeenia walitluse alla, aga 1878 saiwad Wenelased ta jälle tagasi. Tähtsamad linnad on Ismail (Измаилъ), 25,000 inim. ja Kiilia, kindlus Doonau jõe ääres.

Nastia Wene maa.

A. Kaukaasia.

Umber 8200 □ penif. 5 milj. inim.

Maakitsus Kaspia ja Musta mere wahel kannab Kaukaasia maa nime ja ulatab lõune pool Armeenia ja Persia maani, põhja pool Manõitshi jõeni. Selle järele, kudas maapind teiseks

lähed, jautatakse nimetatud maakitsust kolme jalku: 1) põhjapoolseks lagedifuks, 2) Kaukaasia mägiseks maaks ja 3) Taga-Kaukaasiaks.

1) Lagedif, mis kunni Kaukaasia mägestiku ääreni ulatab, on paiguti Kaspia ja Musta mere ääriste lagedikkude sarnane. Üksnes mõned vihmajõed ja liivamäekünkad tungivad seft lagedifust läbi.

2) Kaukaasia mägiseks maaks arvatakse suurt Kaukasuse mäefelga ja ta eesmägesid ja arusid. Ta ulatab Kaspia mere äärest Musta mere äärde ja katab $\frac{3}{4}$ jagu terwet maad. Mägestiku hari on kaugel lume raja sees ja ta kõige kõrgemad kohad on Kasbek, 15,500 jalga ja Elburüs, 17,500 jalga kõrged. Pea on mägestikus sügawad orud ja lõhustikud, pea jälle kõrgemad paigad, kuhu kellegi jalg ülesse ei saa. Meie ajal on pääle Derbendi ja Gruusia tee, mis Taga-Kaukaasiasse lähewad, weel paar uut juurde tehtud: üks Riioni jõe orgu (Deereki jõe aru Urdooni äärest Mamisoni kaljude wahelt läbi), teine Dagestaani (Saalawäti mäe ääres Shiini kaljude wahelt Samuri jõe äärde).

3) Taga-Kaukaasias on kaks laia orgu Kuraa ja Riioni jõe ääres suure mägestiku wahel. Bahtaani mäefelg, mis Elburisest kunni Armeenia kõrgusteni ulatab, lõpetab neid orgusid.

Zuba väga wanast ajast arwati, et Kaukasuse mägestikus palju kallid metalli sooni pidi olema, aga siia maale ei ole neid weel mitte üles leitud. Hõbedat, waske ja rauda saadakse küll, aga ometi väga väiksel mõõdul. Alagiiri wabrikus sulatatakse aastas kõigest umbes 20 puuda hõbedat ära. Siia maale on ainukesed kiwiriigi sünnitused, mis Kaukaasia maalt saadakse, järgmised: umbes 1 miljon punda soola ja 1 miljon pange kiwiöli. Pääle selle annawad mitmed terwisewee hallikad weel umbes 200,000 pange sööhaput wett.

Kaukasuse mägestik on kõrgemalt kõik lumega kaetud, mis madalamas sui ajal ära sulab ja kaunis rohkest wett annab, aga tähtsamaid jõgesid ei tule siit mägestikkust ometi mitte wälja. Kõige suuremad nendest on Deerek ja Kuban; teised on kõik väiksed ja lühikesed.

Kliima poolest on Kaukaasia maa kaunis soe; siin kaswawad wiina- ja õlipuud ja mais. Süiski ei ole kliima ka igas kohas ühesugune; põhjapoolse lagedikul on õhk kuiv; sui kange

palaw, talwe külmi ja tormine. Kubaani ja Teereki jõest, kelle kaldal kaunis rohkeste wiina kaswatatakse, lõune poole minna, muudab kliima ennast seda mööda, kudas maapind kõrgemasse tõuseb; 7000 jala kõrgusel lõppeb mets ära ja siis läheb üle 1000 jala weel rohi edasi. Kõige soemad on jõe orud; nimelt on Kuraa orus sui wäga soe. Mägestiku orgudes kaswatatakse ka siidi. Põlluharimine on siiski wäga madala järje pääl; tähtsam on ometi karja kasvatamine.

Paksude Kaukaasia metsjade sees elab mitmesugusid metsloomi; Abhaasias on ka metsähärgi leida; sooste kohtade pääl elawad metssead, mägedes karud ja metssaksid; Gontsha järwe ümber ja Armeenia orgudes hirwed, metslammad ja metskitsed.

Kaukaasia maa päris rahwas on järgmised: a) Armeenlased, Seriwani kubermangus; b) Kartweli sugu rahwas: Gruuslased, Kuraa jõe orus, Guriitslased, Imeritiinlased, Mingreellased ja Swaneetlased Riioni jõe orus ja Musta mere keskhooniku pool rannas; d) Mäerahwas, kes mõlemil pool Kaukasuse mäge elawad. Kaukaasia mäerahwas jaotatakse wiide jalku: 1) Abhaaslased, kes Musta mere ääres elawad Inguri ja Bsoibi jõe wahel; 2) Tsherkesslased; need on mõlemil pool Kaukasuse mägestiku Elburusest lääne pool; neid on mitu suguaru, kellest kõige tähtsamad on: a) Shapsuuglased, põhja pool Kaukasuse ääres, Kubaani jõe kaldal; b) Abadschelased, Kaukasuse Musta mere pool küljes; d) Kabardintslased, kesmise Kaukasuse mägestiku ääres; 3) Tshetshentslased, Sunsha jõe ääres ja kirde pool mägestiku ääres; 4) Lesglased, ida pool, iseäranis Dagestaanis; 5) Dscheetlased, Kasbeki mäe lähedal; nende keel ja oled läheb Soome sugu rahwaste omadega ühte. Muist Dscheetlaste suguarusid on ristiuseku; kõik muud mäerahwas on Muhameetlased, oliwad aga enne, kuidas arwatakse, ristiinimesed, mis sellest tõeks tunnistada tahetakse, et nende juures palju ristirahwa jutu riismid ja templite waremid leida. Mäerahwas hariwad wäha põldu ja peawad palju rohkem karja: wäga suur on nende södimise himu; hää hobune ja sõjariistad on neil palju rohkem wäärt kui suur rikkus; teha jõud ja wahwus on palju suurema auu sees kui muu inimese omadus; wabadus ja isamaa on neil kõige kallimad.

Siljem on muud rahwad Kaukaasia maale elama asunud. Need on: 1) Türgi-Tataari sugu ja nimelt: Türtlelased, Kntaiisi kubermangus, Ahaltshöihi linna ümber; Tataarilased, suuremas jaus Bakuu kubermangus; Kumõiklased, Kaspia mere kaldal Sulaaki ja Teereki jõe wahel ja Nogaitslased, Stawropoli kubermangus. 2) Perslased, Bakuu kubermangu lõunepoolses jaus. 3) Wenelased, igal pool Kaukaasia maal, kõige rohkem aga Stawropoli kubermangus ja Musta mere Kassakate maal.

Kaukaasia maa seisab Wene maalt seks sinna saadetud maawalitseja walitsuse all, kes ühtlasi ka säälse sõjawäe ülemjuhataja. Kaukaasia maa on alles möödalinud aastafajast jaadik Wene maa päralt. Katariina II. sai põhjapoolse jaa Kubaani ja Teereki jõeni oma kätte. Taga-Kaukaasia maa langes Aleksandri I. ajal Wene walitsuse alla; Nikolai I. wõttis Persia Armeenia ja Türgi Ahaltshöihi maakonna ära ja wiimase Türgi sõja järel jäiwad Karssi, Ardahani ja Baatumi linnad lähemate maadega ka Wene maa omaks. Kõige pikem tüli oli Wenelastel mäerahwaga, kellega enam kui 50 aastat wõideldi. Aga wiimaks saadi ka nende üle wõitu; nad pidiwad Wenelaste alla heitma ja uut seadust ja walitsust wasta wõtma. Palju mäerahwast rändasiwad Türgi maale wälja.

Kaukaasia maad jaetakse kahte jaku: Gest- ja Taga-Kaukaasiasse. Gest-Kaukaasias on üks kubermang ja kaks suurt maakonda, Taga-Kaukaasias wiis kubermangu ja kaks suurt maakonda.

I. Gest-Kaukaasia.

1. Stawropoli kubermang.

Stawropoli kubermangus on jögede ääres ilus musta mulla maa, mujal aga madal, soolakas, kus suuremalt jault Kalmükilased ja Tataarilased ümber hulguwad. Pilliroog ja rohi on siin väga kange siginema ja kasvab mõne korra 10—30 jala pikkuseks. — Kubermangu päälinn Stawropol (Ставрополь), 25,000 inimesega.

2. Musta mere Kassakate maa.

Musta mere ehk Kubaani jõe Kassakate maast jookseb Kubaani jõgi läbi. Maa on ühetasane, liiwane ja metsata;

mõnes kohas, nagu Asoowi mere ääres, soone, mõnes kohas jälle kaunis wiljakas. Taamani poolsaare pääl on muja wulkanid ja suured kiwiõli hallikad. Rahwas harib põldu, kaswatab karja ja püüab, iseäranis Taamani poolsaare pääl, ka rohkeste kala. — Maa päälinn **Zekaterinodaar** (Екатеринодаръ), 19,000 inim., Kubaani jõe ääres, keiserliku aiaga, kus palju wilja- ja wiina-puid sees on. — **Seiif** (Ейскъ) 29,000 inim., sadamalinn Asoowi mere ääres. Siit wiiakse rohkeste nisu, raswa, nahku, willu ja kalu wälja. — **Taaman**, kaunis hää sadamaga. — **Анара**, Musta mere ääres.

3. Teereki maakond.

Teereki maakond on Teereki jõe ääres, kus väga suuri aidu peetakse; põhja pool on suured lagedikud. — Maakonna päälinn **Wladikawkas** (Владикавказъ), 22,000 inim., Teereki jõe kaldal suure kunstee ääres, mis üle Kaukasuse mägestiku läheb. — **Kisljaar** (Кизляръ), 13,000 inim., Teereki jõe ääres, suurte wiinamägedega ja siidi kaswatamise kohtadega. — Mõndasama **Mosdok** (Моздокъ), 10,000 inim. — **Pjätigorsk** (Пятигорскъ) 14,000 inim.; linna ligidal on kuulsad terwise wee hallikad. — Pääle Wladikawkaasi kindluse on veel järgmised kindlused nimetamise wäärt: Grosni, Wosdwišhenski ja Wnesapni.

II. Tuga-Kaukaasia.

1. Dagestaani maakond.

Dagestaani maakond on Kaspia mere ääres Sulaaki ja Samuuri jõe wahel ja suuremalt jault täieste mäGINE. — Maakonna päälinn **Derbent** (Дербентъ), 15,000 inim., Kaspia mere ääres, kaunis hää sadamaga. Derbendi kitsa tee ääres oli enne väga kõrge müür, mis ainus tee oli, kust lõune poole Kaukasuse mägestiku wõis minna; teed pani raudwäraw kinni. — **Petrowst**, kindlusega ja sadamaga Kaspia mere ääres.

2. Bakuu kubermang.

Bakuu kubermang on Kaukasuse mägestiku idapoolse jau pääl ja väga wiljakas maa. Kubermangu päälinn **Bakuu** (Баку), 16,000 inim., Kaspia mere ääres, kaupleb kaunis

rohkeste. Linna ligidal on palju kiwiõli hallitaid, kust rohkeste kiwiõli ja wedelat maapigi saadakse. Siin on ka „igawesed ehk pühad tuled,“ mis tulekummardajad Parslased ja mitmed muud rahwad palumas käiwad; mõned jääwad mitmeks aastaks ehk koguni elu ajaks sinna püha paika. — **Shemahaa** (Шемаха), 25,000 inim., kubermangu kõige tähtsam wabriku linn, kuulus oma siidi ja sahwiანი naha poolest; 1859 ja 1872 purustasiwad kanged maawärisemised juurema jau linna ära. — **Kubaa** (Куба) 13,000 inim. — Lenforan, sadam Kaspia mere ääres.

3. Zelisaweetpoli kubermang.

Nagu Bakuu kubermang on ka Zelisaweetpoli kubermang väga wiljakas maa, kus rohkeste tubakat, indigot, riisi ja siidi kaswatatakse. — Kubermangu päälinn **Zelisaweetpol** (Елизаветполь), 17,000 inim., Kuraa jõe orus; linna ligidal on väga suured waremed, kus fagedaste Persia, Greeka ja Rooma rahajid leitakse. — Kirde pool **Nuhaa** (Нуха), 25,000 inim., tähtjas aidade ja siidikaswatamise poolest. — Lõune pool **Shuusha** (Шуша), 22,000 inim., kindlusega, kõrge ja järsku kalju otsas.

4. Geriwani kubermang.

Geriwani kubermang on juba Armeenia maa jaus. Kubermangu päälinn **Griwan** (Эривань), 15,000 inim., palja kilt-maa pääl Ararati mäest põhja pool, valmistab rohkeste kalewi, siidi ja teki kaupa. — Lääne pool on suur Etshmiaadsiini klooster, kus Armeenia patriarh elab. Seda kohta peawad Armeenlased väga pühaks, sest „siin tuli Issand Kristus walguse joontes Armeenia apostli Gregoori juurde taewast maha.“ — **Nahitshewan** (Нахичевань), 9,000 inim., Araksese jõe ääres, mis Persia maal piiriks on, oli endisel ajal Armeenia kuningriigi päälinn. — Geriwaniist loe pool **Aleksandroopoli** (Александрополь) kindlus 21,000 inim., Asia-Türgi piiri ääres.

5. Tiflisi kubermang.

Tiflisi kubermangu all on peaaegu terve Gruusia maa ja ta on iseäranis tähtjas oma joodawa wiina ja siidikaswatamise poolest. Kubermangu päälinn **Tiflis** (Тифлисъ) 105,000 inim.,

Kõige suurem linn Kaukaasia maal. Siin elab maavalitseja. Linnal on palju wabrikuid ja ta kaupleb kängeste, iseäranis Persia maaga. Tall on mäed mõlemil pool ümber ja Kuraa jõgi jookseb temast läbi. Raudtee läheb siit Musta mere äärde Pooti linna. Linna ligidal on soojad weewli hallikad ja mitu rikast Sakslaste küla. — Pääne pool **Mhaltsoih** (Ахалсыхъ), 20,000 inim.

6. Abhaasia ehk Suhunmi maakond.

Abhaasia ehk Suhunmi maakond läheb pikalt Musta mere äärt mööda edasi ja on väga mäGINE. Kõige tähtsam koht on **Suhum-Kalee** (Сухумъ-Кале), kindla sadamaga, Musta mere ääres.

7. Kutaiisi kubermang.

Kutaiisi kubermangus on wiljakas maa, aga kuiw ja kahjulik kliima. — Kubermangu päälinn Kutaiis (Кутайскъ), 12,000 inim., wõib olla Greeka rahwa Kolhis, Riioni kaldal väga kenas kohas, kus arwaste talwe korra lund nähtakse. — **Pooti** (Поти), kindlaks tehtud linnake Riioni jõe suus. Sadamat on mitmesuguste ehitustega väga kindlaks tehtud. — Põhja pool **Keedut-Kalee**, kindla sadamaga. — 1878 juurde wõidetud Armeenia maa jaus on **Kars** (Карс), 15,000 inim., kõwa kindlus, mis Wenelased Türgi sõdades mitu korda ära wõtnud. — **Arдахан** (Ардаханъ), kindlus. — **Bantum** (Барумъ), 25,000 inim., sadamaga, Musta mere ääres.

B. Siberi maa.

227,000 □ penik. 4 milj. inim.

1. **Siberi mäGINE maa.** Siberi maa on loepoolses ja läänepoolses jaus madalik, mis Kirgiisi kõrbe läbi Wene madalikuga kokku puutub. Mujal on aga maa mäGINE. Taga-Asia kiltmaa põhjapoolsed rajamaed käiwad oma arudega läbi lõunepoolse ja kirdepoolse maa. Baikali järwe ja Selingaa jõe läbi, mis lõune poolt Baikali järwe jookseb, langewad nimetatud Taga-Asia rajamaed idapoolsesse ja läänepoolsesse jalku. Idapoolne jagu kannab Dauria Alpide nime; see mägestik on igawese lumega kaetud ja väga rikas hõbeda, tina

fulla ja kallite kiwide poolest. Dlemaa jõe hallikate juurest hakkab Jablonõi maaselg, mis Amuuri ja Leena wett ühest lahutab ja kaugeemale ida poole kunni Dhõtski lahe äärde läheb. Wäga waewalised kitsad teed mägestikus (4000 jala kõrges) wiivad ranna äärest sügawamasse Siberi maa sisse. Dhõtski mere ääres puutub Jablonõi mägestikuga Stanowõi maaselg kokku, mis Ida maanina juurde Beeringi merekitsuse äärde wälja ulatab. Praegu nimetatud mäeahelikud lähewad ka lääne pool mitmes arus Leena jõe ääriste maadesse, nõnda et Siberi maa 120 i. p. sibiist wilets mägine maa on, kus üksnes jõgede ääres põldu wõib harida.

Läänepoolses jaus läheb mägestik Baikali järwest ja Selengaa jõest lääne pool kahes sirges ahelikus kõrwuti edasi, mis Sajanski ja Tangnu mägestiku nime kannawad; wiimane on aga Mongooli maal. Siis tuleb Jenisei ja Irtoõshi jõe wahel Urtõi mägestik, mis ahelikka igasse külge, põhja pool kunni Tomskini wälja saadab. Selle mägestiku hari on pääle 10,000 jala kõrge, orud wiljakad ja küljed suurt okaspuu metsa täis. Juba wanal ajal peeti siin mäekaewanduste eest rohkestest hoolet, mis aga hiljem hooletuse sisse jäeti, kunni Wenelased neid uueste käsile wõtsiwad; kaewandused annawad rohkestest kulda, hõbedat, wäskte, tina j. n. e.

2. Madal maa. Siberi madalat maad jautatakse kolme jalku: põhjapoolses, keskises ja lõunepoolses. Põhjapoolne tundra maa ulatab Jää mere äärest nabajooneni, ida pool Jenisei jõest 62 p. l. sibiini. Soone ja rabane külmetanud maa sulab kolme suise kuu sees ära ja katab ennast sammaltega; põhja nabajoone lähedal kaswawad ka juba mõned wäikesed põõsad. Siit leitakse rabade seest ja jõgede äärest palju niisugusid suuri elajaid, mis enne weecuputust elanud, nagu: mamutid, elewandid, ninasarwed j. n. e. Keskmine, metsa maa ulatab 55 p. l. sibiini. Siin on otsata suured ja paksud lartõipuu, männa, kase ja Siberi teedripuu metsad, kelle puud enamiste, olgu nad ka wanad, peened on, sest et lühike sui neid jämedaks kaswatada ei lasse. Maapind on metsade all suuremalt jault liiwane ehk sauene; jõgede ääres kaswab väga pikk rohi, aga et muld ilma niiskufeta on, ei kõlba maa põllu harimiseks. Wili sibiineb 58 p. l. sibiini üksnes läänepoolses

jaus. Siis on Irtoišhi ja teiste jõgede ääres, mis Uraali mägestiku päält tulewad, wäga ilus musta mulla maa, mis hääd lõikust annab. Lõunepoolne madal maa on künkline ja kõrbene. Künklikel maal on wäga palju laialdasi orgusid, kus maa õige wiljakas. Iseärani wiljakad orud on Abakaani jõe ääres ja Altai ja Dauria mägestikus, kus mitmes paigas maa sõnikut sugugi ei tarwita. Siin on enamiste juba lehtpuu metsad; tammed kasvawad ometi üksnes Amuuri orus, mis põlluharimisele wäga kõlblik. Vääne pool on kaunis rohkeste lagedikka. Eht need küll karjakaswatamisele sündsad oleksiwad, haritakse siin ometi kaunis rohkeste maad. Edeli pool on suur Kirgiisi lagedik, kus tuhanded kamelid, hobused ja lammad endid toidawad. Lagedik ei ole sugugi ühetasane, waid künkaid, lohuseid ja soolajärwi täis. Kirgiisi lagedikust põhja pool on Isshiimi ja Barabaa lagedik, esimene pahemal, wiimane paremal pool Irtoišhi jõge. Nad on wäga weekad, täis suuremaid ja wähemaid järwi, jõgesid ja robasid; ilusate rohumaade wahel on fagedaste kenad põllud.

3. Jõed ja järwed. Siberi maa on wee poolest wäga rikas. Suured jõed, kellel hull arusid, jooksewad maast enamiste lõune poolt põhja poole woolades läbi, aga nad lähewad seesuguse meresse, mis suurema aasta aega kinni külmetanud ja kus lühikese sui ajal ümber rändawad jää pangad ja alatine udu laewade sõitu wäga raskeks teewad. Sellepärast ei ole need jõed siia maale kauplemisele wäljamaaga mingisugust kasu wõinud saata. Siiski on nad Siberi maale wäga tähtsad, mitte üksnes, et nad kauplemisele omal maal kasu saadawad, waid ka et iga aasta neid mööda Jää merest kalad hulga kaupa ülesse tulewad jõkke kuduma ja nii neile põhjapoolistele rahwastelle toitu annawad, kus wili külma pärast mitte enam ei sigine. Siberi rahwas on seatud ajal siin niisama kala püüdmas, nagu põllumees mujal wilja lõikamas. — Kõige tähtsamad on järgmised jõed: Dob, Zenisei, Leena, Hatanga, Anabaara, Olenek, Zaana, Indigirka, Kolõima, Anadoir, Kamtshatka ja Amuur.

Dob tuleb Altai mägestikust ja on enam kui 3000 wersta pikk. Paremal poolt jooksewad tema sisse Doomi, Isshulõimi, Keeti ja Wagi, pahemalt poolt aga Soswa ja Irtoišhi jõgi. Wiimane on kõige tähtsam aru; ta tuleb Altai mägestikust, jookseb

Kalarikkast Saisangi järwest läbi ja on pääle 2000 wersta pikk. Irtoishi jõkke jooksewad paremalt poolt Buhtarma ja Domi, pahemalt poolt aga Iishiimi ja Tooboli jõgi. Dobi jõe madalik on umbes 64,000 □ penik. suur. Põhja pool on suured, pakjud okaspuu metsad, mis alles teine pool põhja nabajoont ära lõppewad; enam lõune pool hakkawad aga juba suured lagedikud, nagu enne nimetatud Barabaa ehk Barabiini lagedik.

Tenisèi tuleb Hiina maalt Wene piiri lähedalt ja on umbes 700 penikformat pikk. Ta jookseb läbi Sajanski ja Tangnu mägestiku; paremalt poolt tuleb tema sisse wäha jõe arufid, kellest kõige tähtsam Abekàn on; jelle wasta jooksewad tema sisse pahemalt poolt wäga suured jõed, nagu ülem, keskmine ja alam Tunguska. Ülem Tunguska tuleb Ungaara nime all Baikali järwest. Baikali järw on kõige suurem mägestiku järw maailma pääl: 635 □ penik. lai, 1600 jalga üle merepinna ja pääle 600 jala sügaw. Teda arwatakse maa-wärisemiste läbi sündinud olewat. Baikali järwe jookseb Selen-gaa jõgi, kelle pääl ka laewad wõiwad sõita; jõe org on wäga wiljakas. — Tenisèi jõe äärne madalik on umbes 45,000 □ penik. suur. Pahemal pool jõge on suured lagedikud, paremal pool aga kõrgustikud, kelle otsas põline mets kasvab. Neist kõrgustikkudest jookseb Ungaara jõgi suure kiirusega läbi, nõnda et ta, kui ka 30 graadi külma, kinni ei külmeta. All otsas on Ungaara jões küll jääd, aga mitte wee pääl, waid põhjas, kust ta sagedaste tükfide kaupa pääle tõuseb ja siis jõge mööda alla woolab.

Leena tuleb Baikali järwe äärest mägestikust, on Siberi maa kõige suurem jõgi ja umbes 600 penik. pikk. Tema laius on ühe ja 10 wersta wahel, jõe suus mere ääres aga 200 wersta. Pahemalt poolt jookseb Wiljui, paremalt aga Kirènga, Olekmaa, Wiitmi ja Aldaani jõgi tema sisse. Leena madalik on umbes 30,000 □ penik. suur, mis ometi kaunis kõrge, künkline maa. Jõgi on wäga sügawaste maa sisse tunginud, nõnda et kalbad wee pinnast mõnes kohas 60 sülda ja weel rohkemgi kõrgeb. Aldaani orust läheb waewaline tee üle mägestiku Dhôtski; see oli kawa aega ainukene, kust

Maailma mere äärde wõis saada, sest et Hiinlased Amuuri tee kinni paniwad.

Põhja pool põhja nabajoont läheb kõige Siberi mere ääres maa madalaks, metsjad kauvad ära ja üksnes suured tundrad katawad maapinda; teine pool, 70 p. l. sihti ei kaswa enam põõsaid ega sammalt. Suured, laiad jõed jooksewad sest tühjast kõrbest läbi, nagu Hatanga, Anabaara, Oleenek, Jaana, Indigirka, Kolõima ja muud. Nende jõgede kaldad on järsjud ja kõrged, mis endid sagedaste muudawad, suuri puid alla wiivad ja mamutisi wälja uhuwad. Pühikesel sui ajal tuleb siia palju weelindusid ja põhjapõtru enestelle toidust otsima.

Stanowõi ja Kamtshätkg mäed Maailma mere raumas teewad seda, et siin suuremaid jõe madalikka ei ole. Kõige tähtsamad jõed on siin Anadõir ja Kamtshätka. Üksnes keshommiku pool on jälle suur jõgi, nimelt Amuur, mis hilja aja eest alles Wene maa kätte sai. Amuuri jõgi tuleb Dauria mägestikust Shilka ja Arguuna jõest ja on 600 penikoormat pikk. Pähemalt poolt jookseb Seja ja Bureeja jõgi tema sisse, paremalt poolt aga raja päält Usjuuri ja Sungaari; wiimane tuleb küll Mandshuuriaist, aga Wenelastel on ometi õigus ta pääl laewadega sõita. Amuuri jõe mödda wõiwad laewad umbes 5000 wersta kaugusel käia. Amuuri org, mis Mandshuuria kõrgustiku ja Jablonõi mägestiku wahel, on umbes 10,000 penik. suur ja asutuste tarwis väga kõlblik, mis siin wiimasel ajal kaunis rohkestes ta ette on wõetud.

Pääle Baikali järwe on weel nimetamise wäärt: Teele-Kul ja mägestikus Issi-Kul (150 wersta pikk, 60 w. lai, 4000 jala kõrges); tema lähedalt tuleb lagediku jõgi Tshuu, mis 800 wersta pikk ja wiimaks liiwa sisse ära kaub. Balkashi järw on 600 wersta pikk ja 60 wersta lai; tema sisse jookseb Sili jõgi, mis umbes 700 wersta laewa sõidu tarwis kõlblik.

4. Kliima. Siberi maal on üleüldse kaunis wali kliima. Dää meri, suured rabad, sood ja metsjad, kõrged mägestikud lõune pool teewad kõik seda, et Siberi maal palju külmem on kui Euroopas nendesamaste laiuse sihtide all. Talwe ajal on külm väga kange, (40 graadi ja weel rohkem), nõnda et suured puutüwid lõhkewad, maa pragusid sisse wõtab ja sulahõbe sooja-

mööjtjate sees mitmel nädalil ära ei sulä. Sagedaste sajab wäga rängaste lund, mis maad paari sülla kõrgusest kinni katab. Kõige külmemad kohad on Leena jõe ääres. Kange külma talwe järele tuleb palaw sui, kus taimed rutuste kaswawad ja mustad tuhanded jääsed inimestele ja loomadelle suureks piinaks on; majadest hoitakse neid suitsuga eemalle, nägu warjatakse näukattega ja loomad aetakse böse karjamaale. Sell ajal sulab maapind ära; sügawamas aga on ta ikka külmetanud. Kõige rohkem wihma sajab sügise; talwe on, iseäranis Seniseist ida pool, taewas mõne korra mõnda kuud aega selge. Rohke tähtede paiste, lume ja ilus wormaliste walgus walgustawad siis pikka ööd. 55 p. 1. sibiist lõune pool on õhk kaunis kuiv, iseäranis läänepoolses Siberi lagedikus; talwe sajab siin wäha lund, külm on kange, aga ei ole ühetasane; lojused lähewad wälja ise toitu otsima, ehk nad küll sagedaste kangete lumetormide pärast otša leiawad. Rewade ja sügise on kõige paremad aastaajad.

5. **Rahwad.** Siberi maal on wäga wäha rahwast, iseäranis idapoolses jaus, kus ruutpenikoorma pääl rohkem ei ela kui 1—3 inimest. Vääle pärisinimeste on suurem jagu rahwast Wenelased. Wiimased on kas Kasakad, kes raja äärde elama asunud ja seda walwawad, ehk wangid ja nende sugu, ehk ka wabatahtlikud asujad. — Pärisrahwas on enamiste Mongooli sugu ja suuremalt osalt alles paganad. Nad on:

A. **Soome rahwad;** nende sekkä loetakse:

Dstjaaklased alama Dobi jõe ääres. Nad kaswatawad rohkestä pötru ja püüawad palju kala.

B. **Türgi rahwad** ja nimelt:

a) Kirgiis-Kaisaklased alama Uraali ja ülema Irtdišhi jõe ääres. Nad on julged, kawalad rööwliid, kellel suured kameli, hobuse ja lammas karjad. Talwe on neil kindlad laagrid, sui aga hulguwad nad hooste seljas lagedikkudes ümber. Nende usk on Muhameedi usu jarnane.

b) Sakuutlased Dauria mägedest Jää mereni mõlemil pool Leena kaldal. Nad on ainuke Siberi rahwas, kellest loota wõib, et nad ära ei kau, sest nad on kanged karjakaswatajad ja hariwad, kus iial wõimalik, ka juure hoolega põldu. Wäljas-

pidi on nad küll ristiniimesed, feestpidi aga paganad (Shamaan-
lased).

D. **Mongooli rahwas**; need on:

a) Samojeetlased; nad on Uraali mägestiku ja Tihel-
justini maanina wahel laial ja elawad jahist ja kalapüügist.
(Nad on kaswu poolest wäikesed ja neil on kollakaespruun raswast
läikiw ihukarw ja pikad, mustad juuksed; muidu on nad hää
südamega. Nad nähisse siia tungitud olewat, sest nende lähe-
mad sugulased Sojootlased elawad Baikali järwest lääne pool.)

b) Kalmüklased Altai mägestikus.

d) Päri-mongoollased Selengaa jõe ääres.

e) Buraatlased Baikali järwest ida pool.

g) Tunguuslased keskise ja alama Jenisei ja Leena
jõe ja ülema Jenisei ja Dhötski mere wahel. Nad on suure-
malt jault põhjapötrade karjatsed; waesemad aga kalapüüjad.
Need, kell kindlad eluasemed, on ristiuskuga wasta wõtnud.

E. **Ida Siberi rahwad ja nimelt**:

a) Sukagiirlased Koldõima ja Indigirka jõe wahel.

b) Korjääklased Kamtshatkast põhja pool.

d) Tshuktshlased kirde pool Aasia maa otjas; nad on
Eskimolaste sarnased, püüawad karusid, rebasid, walaskalu ja
ülgid ja wiivad oma kaupa Anadõiri ja Nishni Koldõimski
turu pääle.

e) Kamtshatkalased; ka neil on palju Eskimolaste kumbeid
ja wiisid. Talwe püüawad nad kasukaloomi, kewade kala,
sügise weelindusid, walmistawad majariistu ehk õpetawad koeri,
kes neil weuelajateks on.

Nimetatud rahwad on enamiste köit seesugused, kellel kindlaid
eluasemid ei ole, waid kes oma lammaste, pötrade ja koerte
karjadega ümber hulgurwad, loome tapawad ja kala püüawad;
wähä neist on ristiniimesed.

6. **Maa jaud**. Siberi maa, mis 1583 saadif Wene maa
päralt, langeb kahte suurde jalku, mis Lääne ja Ida Siberi
nime kannawad ja need jaud jälle mitmesse kubermangu. Ida
Siberi maa on nii suur kui Euroopa, Lääne Siberi maa umbes
neli korda vähem.

I. Lääne Siberi maa.

1. Tobolski kubermang.

Tobolski kubermang on üsnes lõunepoolses jaus wiljakas, põhja pool aga täis metsa ja tundrat. Rahaparkimise ja seebi-keetmise kohta on kaunis rohkeste.

Kubermangu pealinn **Tobolsk** (Тобольскъ), 18,500 inim., selle koha peal, kus Tobol ja Irtdiish kokku jooksevad; siia tuuakse kallid kasukanahad kokku, mis kroonule määretakse. Linna ligidal on wana Sibiiri kantsi waremed, selle käest maa oma nime on saanud. — **Tjumen** (Тюмень), 15,500 inim., suure Siberi tee ääres, kaupleb rohkeste Euroopa ja Aasia maaga. — **Beroosow** (Березовъ), 2000 inim., Dobi jõe ääres, 64 p. l. sihi all, kaupleb nahkadega, kaladega ja seedripähklitega. Siia on mõnda kuulust meest wangi saadetud.

2. Tomski kubermang.

Tomski kubermang on põhja pool soone ja metsane, lõune pool aga mäGINE, kus rohkeste mäetööd tehakse ja hõbedat, wäike ja tina wälja kaewetakse. Orgudes harib rahwas hoolega maad, kaswatab karja ja peab mesilasi.

Kubermangu pealinn **Tomsk** (Томскъ), 30,000 inim., Tomi jõe kaldal, suure tee ääres, mis Altai mägedesse kullapestu paikadesse Hiina maale läheb; kõige juurem ja rikkam linn Siberi maal. — Lõune pool **Barnaul** (Барнаулъ), 14,000 inim., Dobi jõe ääres, väga tähtjas linn, ilufaste ehitatud, lenas kohas hää kliimaga, Lääne Siberi mäetöö pääkoht, kuhu kõik Siberi kuld kokku saadetakse; siin on ülem mäewalitsus ja mäetool. — Põhja pool **Koolõwan** (Колыванъ), 4000 inim., kõige suurema kallite kiwide lihwimise kohaga. Siin lähedal on Maumägi, mis endisel ajal väga kuulus oma hõbeda poolest oli.

II. Ida Siberi maa.

1. Jeniseiski kubermang.

Jeniseiski kubermang läheb Jenisei jõe äärt mööda läbi terve Siberi maa, Altai mägestikust Tsheljustkini maaninani. Mägestiku küljed on kuuse, papelpuu, wahtra j. n. e. metsa

täis; selle pääle tuleb põhja pool künkline maa ilusa põllu- ja heinamaaga; weel kaugemal metsad ja kõige wiimaks tundrad. Lõune pool elawad Wenelased, mujal aga Tunguslased ja Samojeetlased. Lõunepooltes jaus on suured kullapejemise kohad.

Kubermangu päälinn *Krasnojarsk* (Красноярск), 14,000 inim., *Denisei* jõe kaldal, kenas, wäga wiljakas kohas, suure Siberi tee ääres, kaupleb rohkest. — Põhja pool *Deniseisk* (Енисейск), 7000 inim., *Denisei* jõe ääres, kaupleb nahkadega ja wiljaga.

2. Irkutski kubermang.

Irkutski kubermangu suuremast jaust käib *Sajanski* mägestik oma arudega läbi. Rahwas on Tunguslased, kes kala ja metsloome püüawad, ja Wenelased, selle päätoõ põlluharimine ja kauplemine.

Kubermangu päälinn *Irkutsk* (Иркутск) 39,000 inim., *Angaara* jõe kaldal, 5745 wersta *Peeterkurist*, kõige tähtsam Ida Siberi linn. Siin elab Ida Siberi maa kindral-kuberner ja siia tuuakse Wene-Hiina kaup kofku. Linnal on gümnaasium, raamatukogu, teater j. n. e. *Peeterburi* moed ja Pääne Euroopa eluwiihid ja kombed on siin palju rohkem maad leidnud kui kuskil mujal Siberi maal. Linna ligidal on wangide asutus, kes wabrikutes tööd teewad.

3. Dauria maakond.

Dauria ehk *Taga-Baikali* maakonnal on wiljakad prud ja suured mäekaewandused. *Selengaa* ja *Shilka* jõgi jooksewad temast läbi; üksnes lõune pool on tühi kõrb, kus Tunguslased ümber hulguwad.

Maakonna päälinn *Chita* (Чита), 3000 inim., *Shilka* jõe aru kaldal, *Zablondi* mäeselja ääres. Siit wõib kinni *Amuuri* jõe suuni (530 penik.) aurulaewadega sõita. — Ida pool *Nertsinski* (Нерчинск), 5000 inim., *Shilka* jõearu ääres, Dauria mäetöõ lefikoht, suure kullapefuga ja hõbeda ja tina ainfudega, kus kõige rohkem wangid tööd teewad. — *Kjahta* (Кяхта), 5000 inim., *Selengaa* jõe ääres *Maimatshini* wasta. Siin elawad enamiste kauplejad, kes Hiinlaste käest teed- ja rabarbari ostawad. (Siit läbi wiidawa aastase kauka hinda arwatakse 56 milj. rubla olewat).

4. Jakutski maakond.

Jakutski maakonnast joossewad Leena, Jaana, Indigirka ja Kolõima jõed läbi. Ta on kõige külmem ja tühjem Siberi maa jagu, kus üksnes 3 inimest ruutpenikoorma pääl elawad. Dmeti kaswatawad Jakuutlased siin weel karja, sest et Leena jõe ääres nii palju rohutu kaswab, et nad sellega loome soojaks köötud lautade sees wõiwad toita. Maarikkus on kallid kasukanaha elajad, elewandi lund, kelle poolest Uue Siberi ja Karu saared väga rikkad, ja kuld, kelle pesupaigad Dlekmaa jõe ääres. Rahwas on Tunguuslased, Jakuutlased ja Sutagiurlased.

Maakonna päälinn Jakutsk (Акутск), 5000 inim., Leena jõe lähedal. Siia tuuakse kallid nahad ja Ida Siberi elewandi lund kokku; siit läheb mäete Dhötski. (Siin on tähtjas puuritud aul, kus 370 jala sügawusel maa weel külmetanud).

5. Amuuri maakond.

Amuuri maakond on keskmise Amuuri jõe pahemal pool kaldal ja langes 1858 kõige rannaäärse maaga Wenelaste kätte. Maa on põllutöö ja karjakaswatamise tarwis väga kõlblik ja tall ei ole ka kallist mineraali warandusest puudust. Maailma mere poole on suur jõgi mõnusaks kaubateeks.

Maakonna päälinn Blagoweshtshensk (Благовъшенск), 4000 inim., Amuuri jõe ääres. Siin on ka kubeneri eluase. Linna ligidal on Albasiini waremed, mis Wenelased Aleksei Mihailowitshi ajal siia asutasiwad.

6. Ida Siberi mereäärne maakond.

Ida Siberi mereäärses maakonnas nimetatakse alama Amuuri lõunepoolist maad kunni Korea poolsaare lähedalle, Dhötski mereäärist maad, Kamtshatka poolsaart, Tshuttshi poolsaart, Sahaliini ehk Tarakai saart ja suuremat jagu Kuriili saari. — Kamtshatka poolsaare pääl on kaks rida tulepurstakawaid mägesid, kellest kõige kõrgem Kljutshèwskaja = Sopka (15,000 jalga). Poolsaare keskel on keskmine, lääne pool madalad künkad. Pääle nende tulepurstakawate mägede on siin weel sooju hallikaid ja järwi. Eht küll kliima wali, on siiski mõnes kohas ida pool väga rammukas maa, nõnda et rohi mehe pikkuseks

kaswab; sui on aga wiljakaswu tarwis liig lühike. Rahwas elab suuremalt jault metsloomade ja kala püügist; koer on ainuke maja ja weuelajas. — Tähtsam kui Kamtshatka on Amuuri jõeäärised maad, kus suured laaned ja jõgede kaldal hää põllumaad. Walju kliima pärast ei taha ometi uue ajal siia asutatud Wene asundused hästi kaswada.

Maakonna päälinn **Nikolajewsk** (Николаевскъ), 5000 inim., alama Amuuri jõe ääres. — Lõune pool Mariinsk, Amuuri jõe ääres; 2 penikoormat kesthommiku pool Aleksandrowsk, De Kastrilahi ääres sadamaga. — Lääne pool Sofijsk, 600 inim., Amuuri jõe ääres. — Dhõtsk, 200 inim., Dhõtski laheli ääres, 9740 wersta Peeterburist. — Edeli pool Ujan, 300 inim., sadamaga. — Petropawlowsk, 500 inim., kesthommiku pool Kamtshatka rannas, 13,280 wersta Peeterburist. Wiimased kolm sadamat on oma tähtsust sest jaadik kautanud, kui Amuuri maad Wene laste kätte langesiwad.

Kuriili saarte pääl püütakse väga rohkesti kala; need saared on Aasia uus-leitud maa. — Sahaliini saare pääle, kus rohkesti metsa, kiviisüsi ja kalu, wiitakse wiimasel ajal ka wangisid.

D. Kesk-Aasia maa.

Umber 50,000 □ penik. 3 milj. inim.

Wene maa on tarwis näinud olewat, kauplemise pärast Kesk-Aasia maid ära wõita, et Turkomanlaste rööwimist lõpetada. Sell wiisil on siis Kirgiis-Kaisaklaste maa ja Turkestaani kindral-kubermang Wene maa alla saanud. Kesthommikupoolses jaus on suured mäed, mis Tjän-Schaani mägestikust wälja lähewad ja pääle 15,000 jala kõrged. Need jooksewad suuremalt jault lääne poolt ida poole; kõige tähtsamad nendest on Alala-Dau, Dobrogatajem, Aleksandrowski mäesalg ja Kaara-Dau; wiimane lähew kunni Sir-Darja kestmise jauni. Kesthommikupoolne maa on wee poolest väga rikas. Siin on suured mäejärwed ja palju jõgesid, kellest Zili, Tshuu ja Sir-Darja laewasõidu tarwis kõlblikud. Kirgiisi lagedik on wee poolest kaunis waene; lääne pool jaus leitakse mitu soolase weega jõge, mis soolajärwedesse jooksewad. Kõige tähtsamad järwed, mis aga juba mere nime kannawad, on siin: Karali järw, 450

wersta piff ja 250 wersta lai. Tema sisse jookseb Sir-Darja ja Namu-Darja. Urali järwest kaugemal lääne pool on Kaspia meri, 86 jalga madalamas kui merepind. Nii hästi Urali järwel kui ka Kaspia merel on soolane west ja mitmesugused merekalad.

Ohl on väga kuiw ja sellepärast sajab arwaste wihma. Kirgiisi lagedikkudes on sui ilm 45 graadi palaw, talwe aga 35 graadi külmal. Suine palaw ja taline külmal läheb kirde tuulega väga suureks; need puhuwad väga sagedaste ja teewad sui tihti juurt tuulispaska, talwe aga lumetormisid. Keskhommikupoolest jaus on maa mägisem, kliima parem ja sooja ega külma wahetus ei ole nõnda suur.

Turkestaanis on väga wiljakas maa Sir-Darja ääres ja Semiretshinski maakonnas, aga ometi sigineb wili üksnes sääl, kus loodus ise maad niisutab ehk kus kunstlikult teda kastetakse. Kus seda mitte ei sünni, sääl ei kaswa puud ega wõsa. Sellepärast on siin metsa dieti wähä.

Kirgiislaste päätoõ on karjakaswatamine; üksnes need hariwad põldu, kes Wenelaste lähedal ja Sir-Darja jõe ääres elawad. Kirgiislaste rikkus on kamelid, hobused ja lammasaste karjad. Sartlased ja Tadschiklased Turkestani maal elawad aga juba külades ja linnades ja teewad põllutööd, kaswatawad siidi ja kauplewad kaunis rohkest. Linnade ja külade ümber on väga suured aiad, kus abrikoosisi, ploomisid ja wiinamarju kaswatakse; põldude pääl siginewad arbusid, melonisid, puuwilla kaswud ja tubakas. Odrad ja nisud kaswawad ka väga hästi; Bohaaranisud annawad sagedaste 100 seemet. Süüsti külwatakie leiawilja väga wähä, sest et rahwa päätoidus riis ja lammajuust on.

1. Kirgiis-Kaisaklaste maa.

Kirgiis-Kaisaklaste maa ulatab ülema Irtoishi jõe äärest alama Uraali jõe äärde ja säält mööda ja Urali järwest Kaspia mereni. Tema maakonnad on järgmised:

a) **Uralsk**; sija arwatakse Uraali Kassisakate ja Dorenburi Kirgiislaste maad. Pääpaik on **Uralsk** (Уральскъ), 18,000 inim., Uraali jõe ääres; siin kaswatakse rohkesti hobusid ja püütakse kalu. — Gurjew, Uraali jõe suus, pilliroo metsa ääres, kuulus kalapüüdmise koht.

b) **Turgait**; siia arvatakse Dorenburi Kirgiislaste maa põhjapoolist ja keskmist jagu. Lagedikkudes ei ole veel siia maale suuremaid elukohte ja sellepärast walitsetakse seda maakonda Dorenburist.

d) **Atmollinsk**; siia arvatakse Siberi Kirgiislaste ja Kaskatate maa läänepoolist jagu. Päälinn ja Vääne Siberi maa kindral-kuberneri eluase on **Omsk** (Омскъ), 31,000 inim., kindlus Irtoiši jõe ääres. — Vääne pool **Petropawlowsk** (Петропавловскъ), 12,000 inim., kindlus Iſhiimi jõe ääres, tolliwõtmise ja tähtjas kauplemise koht. — **Atmollinsk** (Атмоллинскъ) 6000 inim., kindlus.

e) **Semipalatinisk**; siia arvatakse maad ülema Irtoiši ja Balkashi järwe wahel ja Siberi Kirgiislaste idapoolist jagu. — Päälinn **Semipalatinisk** (Семипалатинскъ), 14,000 inim., Irtoiši jõe ääres, kaupleb rohkestes Vääne-Siina maadega.

g) **Taga-Kaspia**. Enne nimetati seda maakonda Turko-manlaste maaks; ta on lai lagedik Kaspia mere ja Arali järwe wahel. Pääpaik Krasnowodsk on 1869 selle koha pääle Kaspia mere äärde asutatud, kus enne Amu-Darja Kaspia merde woolas. Lagediku rahwa jугуарud, kes siin ümber hulguwad, on fanged rööwliid, keda väga raske, rahulist elu elama panna.

2. Turkestaani kindral-kubermang.

Turkestaani kindral-kubermang on suuremalt jault väga rikas maa, kust Wene maa puuwilla, nahka, lamba willu, kitsse ja kamelikarwu, siidi j. n. e. saab. Rahwas on suuremalt jault ümberhulkujad Kirgiislased, pääle selle aga Sartlased ja Usbeeklased, kellel kindlad eluasemed.

1) **Sir-Darja** maakond. — Linnad: **Turkestán** (Туркестанъ), 6000 inim., walmistab palju puuwilla kaupa ja tekkisid. — Lõune pool **Tashkent** (Ташкентъ), 90,000 inim., ilusas, õnnistatud lagedikus, tähtjas kauba- ja wabrikulinn, Keſſ- ja Lõune-Nasja kaubatee ääres. Siin elab kindral-kuberner. — Lõune pool **Chodshent** (Ходжентъ), 20,000 inim., Sir-Darja jõe ääres, kaupleb rohkestes ja walmistab siidikaupa.

2) **Semiretshinski** maakond. — Tema all on suurem jagu endist lõunepoolist Semipalatsinski maakonda ja ta on Tian-Shani ja Balkashi järve wahel. Suuremalt osalt on maa mäginé, aga ka suuri lagedikke ja kõrbesid on kaunis rohkesté, kus Kirgiislasté ümber hulguwad. — Maakonna päälinn **Wernoje** (Верное), 12,000 inim., kindlus, Alau-Tau mäe põhja pool ääres.

3) **Kuldsha** maakond sellesama nimelise linnaga Ili jõe ääres. Maa on üks jagu endist Hiina Dzungaariat ja langés 1871 alles Wene walitsuse alla.

4) **Saareffhani** maakond. Tema langés 1868 Wene walitsuse alla. Päälinn **Samar kand** (Самаркандъ), 33,000 inim., oli enne (1339) Tiimuri kuulus walitsemise paif.

5) **Amu-Darja** maakond. — Tema oli 1873 aastani üks jagu Kiiva kaani maad ja on alama Amu-Darja parema kalda pääl.

6) **Ferghaana** maakond. — Tema on Kookandi kaani maa üle jäänud jagu ja sai 1876 Wenelaste omaks. Ta on väga ilus ja looduse poolest õnnistatud mäginé maa Sir-Darja ülemises jõeõnna. Päälinn **Kookand** (Кокандъ), 50,000 inim., kaupleb väga rohkesté.

Lisa.

Euroopa Wene maa kubermangud.

1. Merede ja jõgede äärsed kubermangud.

I. Lääne mere madalikus.

a) Põhjapoolses jaus:

Järwede ääres:

Peeterburi, Anunuse, Nowgorodi ja Pihkwa kubermang.

Soome ja Botnia lahe ääres:

Wiiburi, Uudenmaa, Turu ja Pori, Waasa ja Dulu lään.

Soome maal:

Kuopio, Mikkeli ja Hämee lään.

Lääne mere ääres:

Cesti, Liivi ja Kuura maa.

b) Põunepoolses jaus:

Lääne pool:

Witebski, Wilna, Kowno ja Grodno kubermang.

Poola maal:

a) Paremäl pool Weikseli jõe ääres: Suwätki, Lomsha, Plotzki, Sjedletzi ja Ejublini kubermang; ß) pahemäl pool Weikseli jõe ääres: Raadomi, Kjeletzi, Piotrokowi, Warshawi ja Kaalishi kubermang.

II. Musta mere madalikus.

Põhjapoolses jaus Dnjepri ja tema arude ääres.

Smolënski, Mohilewi, Minski, Tšherniigowi, Kijewi, Wolhüüni, Poltaawa ja Kurski kubermang.

Lõunepoolses jaus Dnjestri, Dnjepri ja Donni ääres.

Podooli, Besaraabia, Hersoni, Tauria, Dekaterinoslaawi, Harkowi ja Worooneshi kubermang ja Donni jõe Kaskaate maa.

III. Kaspia madalikus.

a) Okaa ja Suraa jõe ääres.

Drëli, Tuula, Kaluga, Moskwa, Rjásaani, Tamboowi, Wladiimiri ja Pensa kubermang.

b) Wolga jõe ääres.

Tweeri, Jaroslaawi, Kostromaa, Nišni-Nowgorodi, Kasaani Simbirski, Saraatowi, Samaara ja Astrahani kubermang.

d) Kamaa jõe ääres.

Ufaa, Dorenburi, Permi ja Wjätka kubermang.

2. Kõige wiljakamad kubermangud, kus iseäranis põldu haritakse.

Podooli, Kijew, Poltaawa, Tšherniigow, Harkow, Kursk, Drël, Woroonesh, Tambõw, Pensa ja Simbirsk; — osalt ka Besaraabia, Wolhüüni, Samaara ja Saraatow.

3. Kubermangud, kus iseäranis linu haritakse.

Pihkwa, Riia, Witebsk, Kostromaa (läänepoolne jagu), Wladiimir (idapoolne jagu), Woologda, Wjätka, Jaroslaw; Kuura maa, Wilna, Tweer j. n. e.

4. Kubermangud, kus rohkestes kanepit kasvatatakse.

Drël, Kursk, Tšherniigow, Smolënsk, Kaluga, Mohilëw, Tuula, Tambõw, Rjäsän j. n. e.

5. Kubermangud, kust palju willu saadakse.

Lambaid peetakse Wene maal peaaegu igas kubermangus, kõige rohkem aga lõune, kesk- ja lääne pool. Üksnes

põhjapoolistes kubermangudes ei figine lambad kange külma ja märja pärast mitte. Kõige rohkem villu saadakse Hartowi, Hersoni ja Warshawi kubermangust.

6. Kubermangud, kust randa ja kiwisüsi saadakse.

a) Randa: Permi, Wjätka, Ufaa, Dorenburi; — Nishni-Nowgorodi, Kaluuga, Wladiimiri, Rjasaani, Tuula, Pensa ja Nunuse kubermangust ja Soome ja Poola maalt.

b) Kiwisüsi: Poolamaalt, Donetsi jõe ääristest maadest ja Nowgorodi, Tweeri, Moskwa, Tuula, Rjasaani, Drëli ja Smolenski kubermangust.

7. Wabrikute kubermangud.

a) Linase riide wabrikud: Kostromaa, Wladiimiri, Zaroslaawi, Peeterburi; Tweeri, Wologda, Moskwa, Riia j. n. e. kubermangus ja Poola ja Soome maal.

b) Kanepi riide wabrikud: Tweeri, Drëli ja Smolenski kubermangus.

d) Kõite wabrikud: Peeterburi, Zaroslaawi, Hersoni, Permi, Rjasaani ja Arhangelski kubermangus.

e) Puuwilla wabrikud: Moskwa, Wladiimiri, Peeterburi, Tweeri, Tallinna (Kränholmi wabrik), Kostromaa, Soome, Rjasaani, Riia, Zaroslaawi, Kaluuga j. n. e. kubermangus ja Poola maal.

g) Kalewi wabrikud: Moskwa, Grodno, Simbirski, Tsherniigowi, Riia, Peeterburi, Pensa, Tamboowi, Kijewi, Tuula, Saraatowi, Tallinna j. n. e. kubermangus ja Poola maal.

h) Siidi wabrikud: Moskwa ja Peeterburi kubermangus.

i) Paberi wabrikud: Peeterburi, Kaluuga, Riia, Nowgorodi, Zaroslaawi, Moskwa, Pensa, Wladiimiri, Wolhüüni j. n. e. kubermangus.

k) Naha wabrikud: Peeterburi, Moskwa, Warshawi, Rasaani, Wjätka, Drëli, Tweeri, Permi, Kurski, Woroneshi, Dorenburi, Tsherniigowi, Nishni-Nowgorodi, Kaluuga, Saraatowi, Kijewi, Rjasaani, Witebski, Kostromaa j. n. e. kubermangus.

l) Kiiinla wabrikud: **Hersoni**, Moskwa, Riia, Warshawi, Harkowi, Peeterburi, Kasaani, Wladiimiri, Permi ja Kurski kubermangus.

m) Suhrunaire wabrikud: **Kiijewi**, Podooli, Harkowi, Tšherniigowi, Kurski, Tuula, Besaraabia, Tamboowi, Worooneshi, Dréli, Wolhüüni, Pensa, Moskwa ja Peeterburi kubermangus ja Poola maal.

n) Wiina wabrikud: **Pensa**, Worooneshi, Harkowi, Kiijewi, Podooli, Saraatowi, Wjätka, Minski, Tšherniigowi, Riia ja Kuura kubermangus.

o) Klaasi wabrikud: **Wladiimiri**, Dréli, Peeterburi, Smolenski, Tweeri ja Nishni-Nowgorodi kubermangus ja Liwi, Poola ja Soome maal.

p) Masinate wabrikud: **Peeterburi**, Moskwa, Warshawi, Kostromaa, Wladiimiri, Nishni-Nowgorodi, Hersoni ja Tauria kubermangus ja Liwi ja Soome maal.

8. Kõige tähtsamad kaubalinnad.

a) Mereäärised kaubalinnad: **Peeterburg** Kroonlinnaga, Riia, Odesja, Wiiburi, Helsingi, Turu, Waasa, Dulu, Narwa, Tallinn, Paldeski, Pärnu, Liibawi; Taganrõd, Kostõw, Berdjanski, Mariupol, Kertsh-Tenikalee, Feodoosia, Süpaatoria, Herson, Nikolajew; Arhangelst ja Astrahan.

b) Maa kaubalinnad: **Moskwa**, Kasan, Kiijew, Harkow, Warshaw, Sefaterinburg, Rshew, Tweer, Kõibinsk, Jaroslaw, Kostromaa, Nishni-Nowgorod, Simbirsk, Samaara, Saraatow, Tsariitsõin, Drél, Koldmna, Morshanski, Perm, Wjätka, Ufaa, Béliiki Ustjüg, Witebsk, Kremenshüg, Aleksándrowsk, Kostow Donni jõe ääres, Dorenburg, Troitsk.

d) Kõige tähtsamad laatade pidamise kohad: **Nishni-Nowgorod**, Irbiit, Harkow, Poltaawa, Kursk, Krolewets, Kiijew, Berditshew, Kostow Donni jõe ääres ja Kostow Jaroslaawi kubermangus.

9. Suurkoolid ehk uniwersiteetid.

Moskwas, asutatud 1755; Tartus, asutatud 1802; Kasaanis ja Harkowis, asutatud 1804; Helsingis, asutatud 1828; —

Peeterburis, asutatud 1819; Kijewis asutatud 1834; Ddeskas asutatud 1865; Warshawis, uueste asutatud 1869.

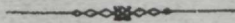
10. Tähtsad kindlused.

Kroonlinn, Schlüsselburg, Weabori, Dünamünde, Düna-
burg, Brest-Litöwsk, Bobruisk, Kijew, Warshaw Praagaga,
Noowo-Georgiewsk, Zwangorod, Hootin, Bendeeröi, Sewastoopol,
Kertsh, Dorenburg.

11. Kõige suuremad linnad.

1)	Peeterburg	950,000	inimesega.
2)	Moskwa	752,000	"
3)	Warshaw	400,000	"
4)	Ddeska	190,000	"
5)	Kiia	170,000	"
6)	Kijew	130,000	"
7)	Kishinew	105,000	"
8)	Hartow	102,000	"
9)	Kasän	95,000	"
10)	Saraatow	95,000	"
11)	Nikolajew	82,000	"
12)	Wilna	80,000	"
13)	Tuula	60,000	"
14)	Mostow Domi ä.	60,000	"
15)	Astrahan	58,000	"
16)	Samaara	56,000	"
17)	Drel	55,000	"
18)	Berdiitshew	53,000	"
19)	Tallinn	52,000	"
20)	Lodsi	52,000	"
21)	Taganrog	50,000	"
22)	Herjon	50,000	"
23)	Kursk	50,000	"
24)	Kroonlinn	48,000	"
25)	Dorenburg	48,000	"
26)	Minsk	46,000	"
27)	Woroonesh	45,000	"
28)	Nishni-Mowgorod	45,000	"

29)	Shitoomir	45,000	inimesega.
30)	Õelsingi	45,000	"
31)	Mohilëw	40,000	v
32)	Kaluuga	40,000	"
33)	Ukerman	40,000	"
34)	Twer	40,000	"
35)	Jaroslâwl	38,000	"
36)	Krementshüg	38,000	"
37)	Telisawetgrad	37,000	"
38)	Poltaawa	37,000	"
39)	Moowotsherkass	37,000	v
40)	Grodno	37,000	v
41)	Telëts	36,000	"
42)	Kowno	35,000	v
43)	Pensa	35,000	"
44)	Witebsk	33,000	"
45)	Wolff	33,000	"
46)	Perm	33,000	"
47)	Tartu	32,000	"
48)	Düünaburg	30,000	"

QUESTIONES CAESARIANAE

PARS I

Kooliraamatud

mis **Schnakenburgi** kuluga **Tartus** on trükitud ja igas raamatupoes saada:

Arwumald. Kirja pannud J. Kurrit. I. jagu: Algebra — oma algusõpetustega. Hind 60 kop.

II. jagu: Neljalikme ja ruumi arwamine ning sõrdlused ruut- ja järg-arwubega. Hind 50 kop.

Arwumalla wõti. I. jagu: Kostused algebra ja selle algusõpetuste ülesannete kohta. Hind 40 kop.

II. jagu: Kostused neljalikme ja ruumi arwamise ning ruut- ja järgarwude ülesannete kohta. Hind 25 kop.

Ceesti keele healte õpetus. Kirja pannud Dr. M. Beske. Hind 60 kop.

Õpimesed geometria õpetused. Ceesti koolilastele ja iga mõetmise õpetuse himustajale kirja pannud J. Tüll. Hind 30 kop.

Kergeid ja lühikesed geometria õpetused. Rahwa koolide kasuks kirja pannud J. Tüll. Hind 50 kop.

Kirjutamise õpetus. Laste õpetajatele ja peastkirja õppijatele juhatusjeks kirja pannud J. Kurrit. Hind 42 kop.

Looduse õpetus. Koolmeistrilede ja koolidele kirja pannud J. Kunder. I. raamat: Elajate riik (piltidega), köib. 80 kop. — II. raamat: Taimede riik (piltidega) köib. 60 kop.

Saksa keele õpetaja Ceesti kooli lastele. Kõtku pannud ja wälja annud M. Grenzstein. I.—III. kooli aasta. Hind köidetud à 50 kop.

Turnimise raamat. I. Kirja pannud J. Kurrit. S. köib. 40 kop.

Usu õpetuse raamat. Lutieruse katetismuse järele Ceesti rahwakoolidele ja rahwale. I. Kirja pannud P. Undrijs. S. 60 kop.

Õhulõhine ajalugu. Kolmes jaus koolidelle ning igale teaduse nõudjale kirja pannud J. Bergmann. I. ja II. jagu. Hind köidetud à 80 kop.

Wäike nootidega lauluraamat. 100 kõige tuttamamat kiriku lauluraamatu laulu ja ühe healega lauluwõiji koolile ja kodule. Hind köib. 40 kop.

Wene maa ajalugu kõige wanemast ajast kunni olewikuni. S. 65 t.

Wekene kiriku lugu. Ceesti koolidelle. Hind köidetud 32 kop.

Wekene looduse õpetus. Elajate, Taimede ja Kivide lugu. Ceesti alamatele koolidele kirja pannud J. Kunder. Hind 36 kop.

Wiißka õpetus. Koolidelle ja igale teaduse nõudjale kirja pannud J. Tüll. 120ne seisenduse ja pildiga. Hind 1 rubla.

Ceesti, Liivi ja Kuuramaa ajalugu. Muistsest ajast meie ajani. Kõigile isamaa armastajatele üles pannud ja wälja annud M. J. Eisen. Hind köidetud 60 kop.

Wene-Saksa-Ceesti keeli kõneajud. nende keelte rutusjeks kättesaamiseks. Hind köidetud 60 kop.